

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

A tartalomból

A logopédus a beszéd orvosa

A ribizli elnevezései régen és ma

Petőfi nyelvhasználatáról a Petőfi-szótár tükrében

A Halotti beszédtől a nyelvművelés tervéig

Fordítani – „csak pontosan, szépen...”

Aggastyán – szómagyarázat és kultúrtörténet

A rádiós nyelvművelés Lőrincze Lajostól napjainkig

Megy az út, vezet az ösvény – a fiktív mozgást kifejező mondatok

ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvapolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:
Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:
tisztelbeli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyiri Péter
Péntek János, Pomozi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:
Anyanyelvapolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)

Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószervező: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:
Petőfi Kulturális Ügynökség

Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Szakmai támogatók:
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:
1368 Budapest, Pf. 250, ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu
Információ, reklamáció: 80/444-444
További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év
Bankszámlaszám: 11705008-20132015

A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

- 1 Petőfi nyelvhasználatáról
a Petőfi-szótár tükrében (Eöry Vilma)
- 3 A Halotti beszédől a nyelvművelés tervéig –
Sajnovics János nyelvőrző munkássága
(Vladár Zsuzsa)
- 5 Vessző nélküli megszólítások a Tragédia kéziratában
(Horváth László)
- 6 Aggastyán – szófejtés (Grétsy László)
- 8 A ribizli elnevezései régen és ma (Pelczéder Katalin)
- 10 „Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?”
A fiktív mozgást kifejező mondatokról (Sipos Mária)
- 12 A párját ritkító csajszi (Holczer József)
- 13 Szép magyar vers (Fráter Zoltán)
- 15 A választék növekedése.
Rádiós nyelvművelés Lőrincze közben és után (Blankó Miklós)
- 18 A hórihorgas-tól az elragadó-ig (Balogh Judit)
- 19 Bárdolatlan bárdok? avagy Szabálytalan verselemzés
(Töttös Gábor)
- 21 Fordítani – „csak pontosan, szépen...” (Cservenka Judit)
- 23 Gyakori (gyakran) vagy sűrű(n)? (Gasparics Gyula)
- 24 A logopédus a beszéd orvosa (Karkó Ádám)
- 26 Ezt most tényleg komolyan gondoltuk... Ja, nem.
A „ja, nem”-jelenség változatai napjaink kommunikációjában
(Sólyom Réka)
- 27 A luxemburgi nyelv helyzete és szerepe egy multikulturális,
többnyelvű országban (Csontos Tamás)
- 29 A bolond és a bolsevik között (Horváth László)
- 30 „Mit érez, aki vádképviselet? És aki falfest?” (Wendl Dávid)
- 31 Búcsú Kovács Dánieltől (Nyiri Péter)
- 32 „Anyanyelvünk térkép a világhoz” (Reiser György Lukács)
- 34 Híreink
- 35 Pontozó (Grétsy László)
- 36 Pomozi Péter és Pusztay János kitüntetése
nemzeti ünnepünkön

Petőfi nyelvhasználatáról a Petőfi-szótár tükrében

PETŐFI SÁNDOR
1811. január 1. – 1849. július 6.

A Petőfi-emlékév végén vagyunk, ideje van valamiféle összegzésnek, áttekintésnek, itt elsősorban a költő nyelvhasználatáról.

Jó alapul szolgálhat ehhez a Petőfi-szótár, amely a költő által leírt összes szöveg minden egyes szavát számba veszi. A szótár első kötete ötven évvel ezelőtt, a költő születésének 150. évfordulójára jelent meg, a négykötetes mű további három kötete pedig a hetvenes és a nyolcvanas években. Gáldi László, a szótár „szellemi atyja”, sokáig fő-

szerkesztője ünnepélyes előszavában méltatja a költőnek és kortársainak mindössze 6-7 éves óriási teljesítményét, azt, hogy sikerrel küzdöttek „irodalmi s elsősorban költői nyelvünk megújulásáért”, s hogy Petőfi „már olyan irodalmi nyelvet hagyott utódaira, mely megtisztult, megizmosodott, s még ma is ebben a klasszikus formában alkotja magvát nemzeti nyelvünknek”.

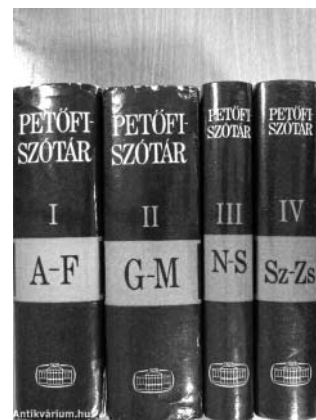
De mi is az az írói szótár, és mire való? A 20. század előtt elsősorban az alkotók különleges szavainak magyarázatát adták az ilyen tárgyú szótárkezdemények. A 20. században azonban megjelent az igény arra, hogy az írói szótár egy alkotónak minden egyes szavát földolgozza, Európaszerte jöttek létre ilyen művek, pl. a Puskin-, az Ibsen-, a Goethe-, a Mickiewicz-, a Balzac-szótár stb. Nálunk az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült Petőfi-szótár volt az első teljes írói szótár, munkálatai az '50-es évek végén indultak meg. A szótári feldolgozás számba veszi Petőfi életművének minden egyes szóelőfordulását a teljes megjelent életműben: a verseken kívül a prózai munkákban, a fordításokban, a levelezésben és az akkor ismert és elérhető kéziratokban is. Minden egyes szótári szó (lexéma) szócikket kapott a szavak jelentéseinek értelmezésével, leőhelyük megjelölésével, a megfelelő szövegrészlet idézésével. Ha egy jelentésre sok adat volt, egy részüknek csak a leőhelyét vagy további előfordulásainak számát adta meg a szótár, hiszen ezek felsorolása hatalmas terjedelmet kívánt volna meg, és nem is adott volna lényegesen új információt a költő nyelvhasználatáról. A szótár 1. kötete (1973) után a 2. kötet 1978-ban, 3. és 4. kötete

pedig 1987-ben jelent meg J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre, Gáldi László (szerk.) irányításával: *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete. I–IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1973–1987).

A szótár tanúsága szerint Petőfi leírt szövegeiben 22 719 különféle, tehát szótári szó szerepel, és mellettük 5120 alcímszó (ezek általában igenevek, tehát a címszónak új szócikket nem igénylő származékai). A címszavakat az összes szóelőfordulás, szám szerint 448 309 adat alapján állapították meg, ekkora szómennyiséget dolgoztak fel a Petőfi-szótár készítése során. A teljes írói szótárakat elsősorban tudományos céllal készítették, elsődleges szerepük nem az, hogy segítséget nyújtsanak az ismeretlen vagy kevésbé érthető szavak megértésében, de természetesen erre is alkalmasak. Az a jelentőségük, hogy a szerző teljes nyelvi repertoárját kínálják, tehát alkalmasak a szavak rendszerének, egymáshoz fűződő viszonyainak, arányainak, a szavakkal kapcsolatba hozható minden nyelvhasználati jellemzőnek a felfedezésére. És még az is lényeges, hogy egy ilyen szótárban a szavak jelentése vagy jelentései nem vagy nem feltétlenül felelnek meg az általános, pl. az értelmező szótárakban szereplő jelentéseknek, hanem mindig az a jelentésük, amelyben a Petőfi-szövegekben szerepelnek. A jelentések itt nem általános érvényűek tehát, hanem szövegbeli, aktuális, más szóval kontextuális jelentések – éppen ezért segíthetik a szövegek megértését.

Milyen információkat kaphat a szótárból a szótárhasználó? A címszavak, a jelentések, a szövegidézetek, a stílusmínősítések, a gyakorisági adatok stb. kirajzolnak egy képet Petőfi nyelvhasználatának sokszínűségéről a különféle műnemekben, műfajokban, témákban és stílusformákban. Arra itt nem törekedhetünk, hogy minderről most részletes képet kapjunk, de kíséreljük meg, hogy a Petőfi-életművel kapcsolatos néhány lényeges vagy csak érdekes kérdésre a szótár segítségével villantsuk fel a lehetséges választ.

Gáldi László a szótár 1. kötetének előszavában megnevezi azt a két forrást, amelyekből a Petőfi által megújított nyelv táplálkozott: egyrészt a népnyelvet, másrészt a nyelvújítási szavaknak azt a részét, ame-

(Az antikvarium.hu felvétele)

lyek a közösség számára fontosak voltak. Népiességének jellegzetességeiről, a népies szóalakokról, a tájszókról a júniusi lapszámban már beszéltünk. Akkor láthattuk, hogy a ma is népinek minősülő szóalakok, szavak nem képviselnek jelentős arányt szókincsében, népiessége sokkal inkább a nép beszédére emlékeztető természetességben, gördülékenységben rejlik, s ez ma már a köznyelv, az ún. sztenderd, sőt, a művészi nyelvhasználat alapvető jellemzője. A nyelvújítási szavakra azonban érdemes kitérnünk. A *forradalom* például Petőfinél 26-szor szerepel, a korábban szokásos *revolúció*, nála *revolutio* formában mindössze egyszer, az is a francia forradalomról szóló szövegben. Kevésbé tarthatta azonban fontosnak az ’állam’ akkoriban alakuló fogalmát, hiszen az *állam/álladalom* nyelvújítási szót egyáltalán nem használja, ehelyett megmarad a latin *status* szónál, de mindössze négy alkalommal. Az *ön* megszólítást használata pedig azt erősíti meg, hogy nagy jelentőséget tulajdoníthatott a polgárosodó társadalom udvariassági formáinak. Köztudomású, hogy az *ön* – megszólításra használt névmásként – a nyelvújítás eredménye, a német mintát követi, és Széchenyi István terjesztette el. Már Petőfi is használta, éspedig összesen 942 alkalommal, míg az addig is ismert *magá* névmás mindössze 17 alkalommal fordul elő szövegeiben. A szótár szerinti „polgári vagy magasabb körökben” szokásos udvarias megszólítási formát Petőfi inkább a tisztelet jeleként használja, de mindenképpen a távolságtartó kapcsolatokban, pl.: *Tábornokom* [= Bem József ...], *atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet* (Levelek a Közlöny szerkesztőségének, 1849. február 3. – április 12.).

Nézzünk meg néhány olyan szót is a szótárban, amelyeket Petőfire jellemzőnek tartunk! Ilyen pl. a *lángugarú* (*Még ifju szívemben a lángugarú nyár* – Szeptember végén), ezt a szerkesztők először Petőfi saját alkotásának, hapax legomenonnak gondolták. A rendelkezésükre álló tekintélyes nagyságú korabeli háttéranyagból azonban kiderült, hogy akkoriban másnál is előfordult. De ez a fajta metaforikus, olykor metonimikus jelentéskapcsolaton alapuló, romantikus képeket alkotó szóösszetételi forma divatos lehetett, ugyanis több ilyen jellegű, ma egyéninek látszó szóalkotása is van: *lángajak, lángcsepp, lángélet, lángfelhő, lángoszlop, lángpatak* vagy: *csatabaj, dühjeljes, érckez* stb.

A szótárban bőven találunk példát arra, hogy egy szó nem azt jelenti, mint amit az értelmező szótárak szerint. Jó példa erre A helység kalapácsában a *reverenda* szó. A szótárban 1. jelentésként ugyanaz áll, mint az általános szótárakban: ’katolikus pap szoknyaszerű felsőruhája’, de a 2. jelentésben A helység kalapácsának részletét idézik: *Egy egér [...] iramlott [...] az oltár háta mögé / A tiszteletes reverendájába*. A 2. jelentés meghatározása pedig: ’evangelikus papi felsőruha’. Ez a szócsere, illetve jelentésátvitel egy másik szóra pedig ebben az esetben a humorkeltés eszköze, nem véletlenül, hiszen a költőnek talán legkiemelkedőbb stílusparódiájában, A helység kalapácsa című komikus eposzban szerepel.

A Petőfi-szótárban tulajdonnevek is lehetnek címszók, hiszen ezek is az általa használt szavak összességének részei. Epikus és drámai műveinek szereplői, a valódi és mesei személyek neve mellett tanulságos földrajzi neveinek számbavétele: megjelölik „nyelvi térképén”, hol járt, vagy milyen helyeket kedvelt különösen. Az *Alföld* jut először eszünkbe, ha a Petőfi kedves helyeire gondolunk. De mit mutat ennek a szónak a használatáról a szótár? Először is ő minden esetben kisbetűvel írta, de mindegyik helyen ’Nagyalföld’ jelentésben használta, tehát tulajdonnévként. 32 a szövegbeli előfordulások száma, de különböző, sokszor szimbolikus jelentésekben is használta. A szeretett szülőföldet megjelenítő versrészlet talán a legismertebb: *Lenn az alföld tengersík vidékin / ott vagyok honn, ott az én világom* (Az alföld). A *Tisza*, szeretett folyója 38-szor fordul elő írásaiban. A folyó féltelensége, majd „andalgó” folyása egyaránt közel állt a költőhöz: *Mint az örült, ki letépte láncát, / vágatott a Tisza a rónán át* (A Tisza); *Nyári napnak alkonyúlatánál / Megállék a kanyargó Tiszánál [...] A folyó oly símán, oly szelíden / Ballagott le parttalan medrében* (A Tisza). De a *Tisza* címszó tanúsága szerint sokszor a folyó és a költő természetének allegorikus párhuzamba állítása áll a középpontban, különösen az a gondolat, hogy kár megbabálni azt, ami (vagy aki) csak szabadon tud önmaga lenni: *Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen, szilaj csikó; most pedig [...] hámba fogják* (= szabályozzák) (Úti levelek). Sőt, a szócikk példái között találunk olyant is, amely még ennél is tovább megy, és egy hasonlóan a maradiságnak a haza jövőjére tett hatását a Tisza „természetének” szabályozásával szemlélteti: *attól tartok, hazám, hogy majd fiaddal / Azon módon jársz, mint Tisza folyamoddal; / Mint ez környékének, úgy esnek ők neked* (A táblabíró).

Az emlékév felélesztette a Petőfi-életmű iránti érdeklődést, és reméljük, ez az év elmúltával, a 201. születésnap után is megmarad. Azt is reméljük, hogy az érdeklődők a Petőfi-szótár használatához is kedvet kaptak ebből a rövid áttekintésből (a könyvtárakban könyv alakban megtalálható, a nagyobb könyvtárak, egyetemek, kutatóintézetek pedig előfizetnek az Akadémiai digitális archívumra, amelyben a szótár is elérhető).

Az ünnepi és a naptári év végén idézzük fel, hogy a szilveszter éjszaka mint születésének ideje megjelenik Az apostol című elbeszélő költeményben, és a párhuzam a főhős és Petőfi Sándor személye és szerepe között nyilvánvaló. A főhős is szilveszter éjszakáján született, ezért a Szilveszter nevet kapta. És Petőfi önmagára vonatkozó jóslataként is értelmezhetők a következő sorok: *odafejj az isten / Fölvette a szent könyvet, melybe / Jegyezve vannak a mártírok, / S belé írta a Szilveszter nevet*. Tehát akkor is, ha Petőfi Sándornak hívják.

Eöry Vilma
nyelvész

A Halotti beszéd a nyelvújítás tervéig – Sajnovics János nyelvőrzi munkássága

Látjátok, feleim... – mindenki ismeri a legkorábbi latin betűs magyar nyelvű szövegemlékünk, a *Halotti beszéd és könyörgés* csodálatos kezdő sorát. Azonban kevesen tudják, hogy csak két és fél évszázada, 1770-ben fedezte fel Pray György jezsuita történész (1723–1801) abban a kódexben, amit később róla neveztek el *Pray-kódex*nek. Első kiadásának a története pedig kalandos módon fonódott össze a magyar nyelv finnugor rokonságának első tudományos bizonyításával, a nyelvjárásgyűjtés és a nyelvújítás gondolatával, sőt a Herder-jóslat megelőlegezésével.

A 17–18. századtól kezdve, ahogy Európában máshol is, nálunk is felébredt a vonzalom a múlt iránt, gyűjteni kezdték a múlt emlékeit, a régiségeket. A tudós levelezésekben visszatérő téma volt a *veneranda vetustas*, azaz a tiszteletre méltó régiségek iránti érdeklődés, a kiadatlan és a kiadott emlékek, források gyűjtése és megosztása. A 17. század közepétől a 19. század elejéig tartó időszak a magyar történettudomány megeremtésének kora, amiben a vezető szerepet a tudós jezsuiták játszották. A 18. században működő Pray, Kaprinai István és Hevenesi Gábor forrásgyűjtése ma is értékes bázisa a magyar történettudománynak.

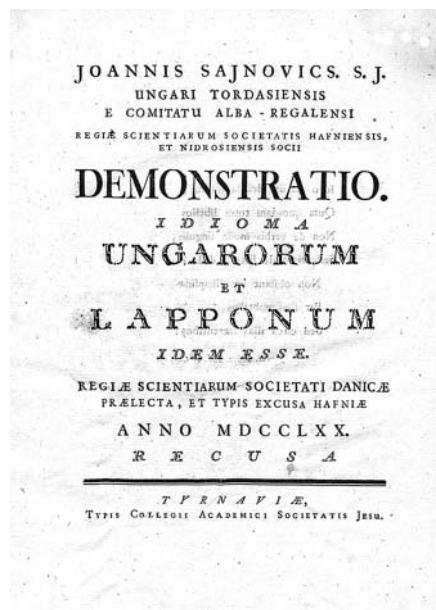
A hagyományosan vizsgált kérdések, mint az uralkodók listázása, az egyháztörténet stb. mellett az érdeklődés leginkább a magyar nép eredetére, történetére irányult. A magyarság eredetének kutatásában a nyelv hasonlítása, rokonítása az egyik fontos eszköz volt, hiszen a nyelvi rokonság ebben az időben elválaszthatatlanul összetartozott a néprokossággal és a származással. A nyelvrokosságból következtek a néprokosságra és az eredettörténetre, és viszont. Amikor tehát a történész Pray a misekönyvet, húsvéti misztériumjátékot, kottásénekeket, zsinati törvényeket és a legrégebb magyar annalest tartalmazó kódexben megtalálta a *Halotti beszédet*, olyan rendjébéli tudóst keresett, aki fel tudja dolgozni.

Pray választása a szintén jezsuita Sajnovics Jánosra (1733–1785) esett. Sajnovics épp akkor tért vissza Norvégiából egy csillagászati expedícióból, ahová a szintén jezsuita neves csillagász, Hell Miksa hívta munkatársnak. A távoli északon a csillagászat mellett sok mással is foglalkoztak, így a magyar és a számi (akkori szóhaszná-

lattal: lapp) nyelv rokonságát is felfedezték. A felfedezést Sajnovics még 1770-ben Koppenhágában *Demonstratio* címmel egy latinul írt könyvben is kiadta, ez volt finnugor nyelvrokosságunk első tudományos igazolása. A fentebb említett okból azonban ez sokkal több volt, mint nyelvrokonítás: úgy vélték, ez a felfedezés megoldja a magyar nép származásának kérdését. Amikor Hell még Koppenhágából elküldte a frissen megjelent *Demonstratio* egy példányát Praynak, levelében ezt emelte ki: „Ha tehát a magyarok és a lappok megegyeznek nyelvükben, nem következik-e ebből joggal, hogy a magyarok és a lappok egy nép? Ha így van, új fény derül a magyar történelemre”. A munka zajos nemzetközi sikert aratott, ezen fellelkesedve Sajnovics egy második, bővebb, itthoni kiadást is tervezett, természetesen szintén a kor tudományos nyelvén, azaz latinul. Pray tehát lemásolta és odaadta Sajnovicsnak a *Halotti beszéd* szövegét, hogy illessze be a *Demonstratio* második kiadásába. (A *Halotti könyörgés* azonban nem került bele.) A magyar történelemmel foglalkozó, 1774-es *Annales* című munkája 92. oldalán így írt erről: „Hogy mennyire eltér a mai nyelvváltozat (*dialectus*) a XII. és XIII. századitól, kitűnik abból a temetési beszédből (*sermo super sepulchrum*), amelyet közöltem a jeles Sajnovicssal,

hogy illessze be a *Demonstratio* jába, ahová az efféle dolgokat kedvelő olvasót utalom...”.

De miért éppen Sajnovicsra gondolt, és hogyan került a nyelvhasznító munkába egy nyelvi változat szemléltető szöveg? Ennek magyarázata a Pray-idézet *dialectus* szavában rejlik. A korabeli felfogásban ugyanis ez a szó nemcsak a nyelvjárásokat jelölte, hanem az összes egymással összetartozó, rokonsági vagy származásbeli változatot: így egy nyelv nyelvjárásait, egy nyelv mostani és régi változatát (például a *Halotti beszédet*), sőt a közös ősből származó rokon nyelveket is (így a lappot is). Úgy okoskodtak, hogy ha Sajnovics tanulmányozta az egyik *dialectust* (a lappot), kiolvassa és megérti majd a másik *dialectust* (a régi magyar változatot) is. Ezért írta 1770. június 12-én Kollár Ádám Ferenc, Mária Terézia könyvtárosa Praynak, aki mutatványt küldött neki a *Halotti beszédből*: „Nagyon kedves vagy, hogy erről a XII. századi, magyar nyelven írott könyvről nemcsak tudósítottál engem, de ki is írtad belőle ezt az

A *Demonstratio* címlapja
(forrás: Wikipédia)

emlékezetes helyet; őrizd, kérlek a könyvszekrényedben száz lakat alatt, míg Sajnovics, a ti Kolumbuszotok, Vespuccitok vissza nem tér hozzátok: biztos vagyok benne, hogy ő fél lábon állva is tüstént kiolvassa és megérti”. A *Halotti beszéd* ugyanakkor a fenti logika alapján nemcsak magyar, hanem egyúttal lapp szövegnek is számított. Kollár levele így folytatódik: „Továbbá ebben a lapp-magyar(!) részletben nagyon tetszetek a következők: *Menyi milostben teremteve*, ezek világosan mutatják, hogy az író idejében a *kegyelem* szónak még nem volt ismert a mai jelentése”.

Sajnovics a *Demonstratióban* azt az ellentmondást kívánta feloldani, hogy a különböző értelemben vett *dialectusok* egyazonnak nevezhetők akkor is, ha egy *dialectus* beszélői nem értik meg a másik *dialectust*. Sok példát hozott erre: az azonos nyelvből leszármazott nyelvek beszélői sem értik egymást, így a német nem érti meg a dánt, a francia az olaszt. Nem értik meg egymást a lapp nyelv különböző nyelvjárásainak beszélői, a régi norvég nyelvet nem értik a mai norvégok. Ebbe a sorba illesztette be magyar példának a *Halotti beszédet*: „A pozsonyi káptalan levéltárában őriznek egy, a XII. század végén vagy a XIII. század elején írt kódexet, amelyben előfordul egy magyar szöveg is, s bizony kevés magyar mondaná, hogy az magyarul van”.

Mivel e tétel szerint a kortárs magyarok sem értik a *Halotti beszéd* szövegét, a betűhű szövegközlés mellett szerepelt egy modernizált magyar változat is, ezt a szintén jezsuita költő, Faludi Ferenc készítette. A magyarul nem értő külföldi olvasók kedvéért pedig ezt a Faludi-féle modernizált változatot Sajnovics lefordította latinra, és kommentárokat fűzött a nehezebben érthetőnek gondolt szavakhoz. (Nem tudták, hogy a Pray-kódexben megvolt a *Halotti beszéd* latin mintája, a *Sermo*, aminek a mi *Halotti beszédünk* a szabad kivonata.) Sajnovics a *Halotti beszéd* filológiai feldolgozásával: a szövegközlés–olvasat–magyarázat hármasságával a nyelvelévközlés máig tartó hagyományának alapját vetette meg.

A *Demonstratio* azonban nem csak a nyelvrokonság bizonyításával és a *Halotti beszéd* kiadásával írta be magát a tudománytörténetbe. A mű számos olyan tervet és elgondolást tartalmazott, amelyek később valósultak meg, vagy nyertek jelentőséget. Ilyen terv volt például a magyar nyelvjárási alakok feltérképezése. Ezekre korábban nem sok figyelmet fordítottak, most azonban Sajnovics szabályos nyelvjárásgyűjtési felhívást tett közzé: „Ezért igen nagy szolgálatot tennének nekem és hazánknak azok,

akik az ország különböző vidékein élve hallják, hogy a közöttük levő nép beszéde eltér a művelt magyar nyelvtől, szíveskednének ezt az eltérést feljegyezni, és alkalomadtán velem közölni”. Szerinte ugyanis a nyelvjárási alakok megőrizhették azokat a korábbi nyelvi formákat, amelyek a művelt köznyelvből már kivesztek, de a nyelvjárásokban és a lappoknál fellelhetők. Ezáltal kiderülne, hogy az egyes magyar nyelvjárások, főleg a székelyek és a jászok mely északi nyelvekkel lehetnek rokonságban.

A *Demonstratióban* megjelent már az a gondolat, ami később a Herder-jóslat néven terjedt el a közgondolkodásban: a magyar nyelv kihalásától való félelem. Sajnovics válasza erre kettős: egyrészt hazafias kötelességnek tekintette és sürgette a magyar nyelv ápolását, művelését (jóval még a nyelvújítás előtt vagyunk), másrészt a lapp nyelvet a magyar nyelv ősbib formáját őrző „tartaléknak” tekintette, ami a magyar szókincs bővítésének forrása lehet. Ezért az akkor formálódó lapp írásbeliség megteremtését, a lapp nyelv kiművelését is célul tűzte ki: „De még ha valami elkerülhetetlen sorscsapás folytán nyelvünk a mi hazánkban teljesen kihalna, mégis fennmarad majd Svédországban, Moszkóviában, Tatárországban, Észtországban és Norvégiában, s nemcsak fennmarad, de gazdagon virágozik is majd, ha a nyelvművelés néhány év alatt tett bámulatos előrehaladásából következtethetünk a további fejlődésre. S azt hiszem: most vagy soha! itt az idő, hogy mi magyarok is nekilássunk anyanyelvünk művelésének, és mind a köznap használatban, mind a nyomtatott könyvekben egyaránt halhatatlanná tegyük: bízom abban, hogy helyesli ezt minden igaz szívű ember, ha megérti, mivel tartozik ki-ki a hazájának”.

Irodalom

Kollár Ádám Ferenc 2000. *Levelezése*. Kiadta Soós István. (Commerciana Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi Tudósok Levelezése, 4.) Universitas Könyvkiadó, Budapest.

Pray György 1761. *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Bécs.

Sajnovics János 1994/1770. *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. Fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő. ELTE, Budapest. <https://mek.oszk.hu/12900/12944/12944.pdf>.

Vladár Zsuzsa
nyelvész, tanszékvezető egyetemi docens, ELTE

Sajnovics János-emlékkút Tordán
(kép: Wikipédia)

Vessző nélküli megszólítások a Tragédia kéziratában

Februárban a Madách-évforduló alkalmából töprengést olvashattunk Holczer Józseftől Az ember tragédiájának zárósoráról. Az újfajta értelmezéshez hozzászóló, júniusban megjelent cikkemben többek között azt a kérdést is meg kellett vizsgálnom, hogy a megszólításokkal kapcsolatban a Tragédia kéziratában milyen a vesszőhasználat. Ott azonban – tartalmi és terjedelmi okból – csak a záró sorban képviselt típusall foglalkozhattam. Most viszont a típusok többféleségét szemléltetve szeretném bemutatni, milyen esetekben mellőzi a kézirat a megszólítás melletti vesszőt.

Az adatokat ezúttal is abból a kézirat-faksimiléből idézem, amelyet (Horváth Károly gondozásában) 1973-ban tett közzé az Akadémiai Kiadó. Közlésükben nem töreksem teljességre. A példák mellett mindenütt megadom, hogy Az ember tragédiájának hányadik színéből és melyik szereplőjétől származnak.

Gyakori, de más típusoknál kevésbé szembetűnőnek mondható jelenség, hogy indulatszó után hiányzik a megszólítás előtti vessző: – 1. szín: „Hah pártos szellem!” (Az Úr); – 2. szín: „Hah nő!” (Ádám); – 5. szín: „Óh te gyáva, / Izlésedet nem irigyelhetem” (Második demagóg); „Ah Pallas!” (Éva); – 7. szín: „Óh hölgy, hová vezesselek, parancsolj” (Ádám); „Ah gyáva te – hát mindent én tegeyek?” (Helene); – 8. szín: „Mi rég epesztesz itten, oh kegyetlen” (Harmadik udvaronc); – 11. szín: „Óh szent költészet, eltűnél-é hát / E' prózai világból már egészen” (Ádám); – 15. szín: „Anyának érzem, oh Ádám, magam” (Éva).

Előfordul az is, hogy a tagadószó és a megszólítás között nincs vessző: – 9. szín: „Nem Dantón, hogyha bűnösök vagyunk / Elárulod a' hont, ha el nem ítélsz” (Márki).

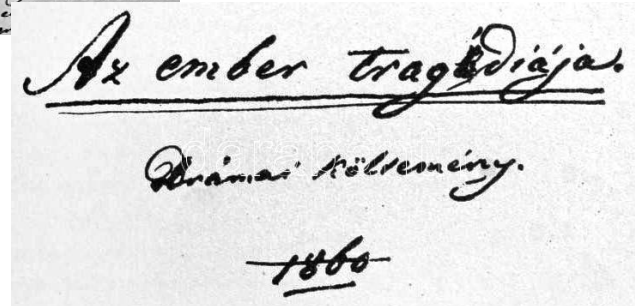
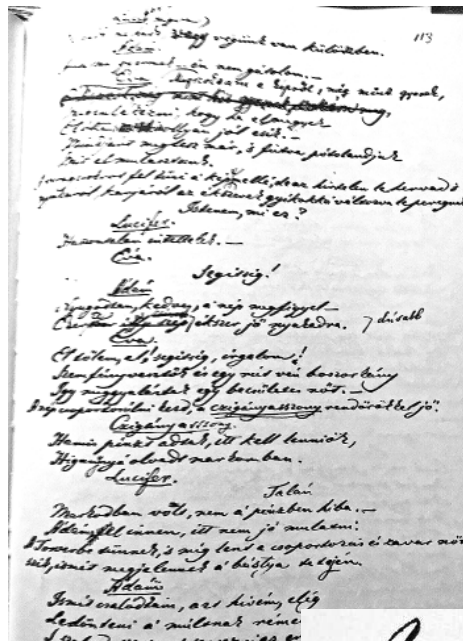
Köszönés és megszólítás között sincs mindig vessző: – 8. szín: „Jó éjt urak” (Éva); – 10. szín: „Jó reggelt asszonyom” (Harmadik udvaronc).

Júniusi cikkemben bő adatsorral szemléltettem a puszta igealak és a megszólítás közötti vesszőhiányt, így itt csak néhány példát ismétel meg az ottaniakból: – 2. szín: „Szomjúzom Éva, nézd mi csábosan / Néz e' gyümölcs ránc” (Ádám); – 3. szín: „Jelenjél meg szellem” (Lucifer); – 11. szín: „Isméred-é Ádám?” (Lucifer); – 15. szín: „Mondottam ember: küzdj' és bízva bízzál!” (Az Úr). Szó esett ott arról is, hogy az ige és bővítménye közrefogható

a megszólítást: – 7. szín: „Jerünk barátim a' dicső halálba” (Agg eretnek); – 13. szín: „Honos szózat hív, térj fiam magadhoz!” (A föld szellemének szava).

Nem tárgyaltam viszont azt a típust, amelyben nem puszta ige, hanem igei szerkezet előzi meg a megszólítást: – 2. szín: „Ne szólj így Éva” (Ádám); – 5. szín: „Jól kezded gonosz” (Második demagóg); „Vezess új útra Lucifer” (Ádám); – 6. szín: „'S te nem danolsz, mit búsongsz Júlia?” (Ádám); – 8. szín: „Reggel mindkettő készen vár urak” [ti. a horoszkópok] (Ádám); „Az ég átkát, világ ítéletét / Vonom magamra éretted lovag” (Éva); – 9. szín: „Tégy engemet helyébe / Polgár” (Tiszt); „Tölts vélem egy éjét [!] nagy férfiú” (Éva); – 12. szín: Merész játékok úzesz idegen” (Aggastyán); – 14. szín: „Légy üdvözölve idegen” (Éva).

A megszólítás előtt valamiféle hiányos mondat is állhat úgy, hogy közöttük nincsen vessző: – 5. szín: „Takard el e fiút. / Ne lássa vérem, 's el nő e' kebelről” (Ádám); – 6. szín: „Igaz, igaz, ne többet Hippiá” (Ádám); „Ma néked, holnap nékem édesem” (Lucifer); – 7. szín: „Nevem Izóra. 'S a tiéd lovag?” (Éva); – 11. szín: „Erre szép kisasszony!” (Másik árus); „Vigan pajtás!” (Első munkás); – 14. szín: „Kegyelem uram!” (Eszkimó); – 15. szín: „A porba szellem!” (Az Úr).

Részletek a kéziratból
(forrás: Wikipédia)

Olykor (a vesszőhiány miatt is) vitatható, hogy a 2. személyű névmásnak megszólító funkciója van-e, s így az utána álló főnév értelmezői szerepű, vagy pedig a névmás valódi alany, és csupán a főnév a megszólítás: – 2. szín: „Segítetek / Ti elemek / Az embert nektek / Szerezni meg” (Lucifer); – 10. szín: „Engem vezess te kétes szellem ör / Az új világba” (Ádám). Megesik ez nemcsak igei, hanem névszói-igei állítmány mellett is: – 3. szín: „Ki vagy te rém” (Lucifer).

Eddig csakis olyan eseteket mutattam be, amelyekben a megszólítás a partnere után áll. Előfordul azonban az is, hogy elől elhelyezkedő megszólítás után marad el a vessző.

Az ilyen megszólítást követheti ige (vagy igei szerkezet): – 7. szín: „Bajnokok vegyétek! / Vegyétek a vezeklésnek tanát” (Egy barát); „Uram siess” (Lucifer); „Tankréd megyek már, vagy kifogy erőm” (Éva); „Isten segíts!” (Éva); – 9. szín: „Polgártárs vezess” (Néptömeg). Névszó-i-igei állítmány szintén: – 9. szín: „Bakó ügyes légy – orjást vesztesz el” (Ádám). Hiányos mondat ugyancsak: – 11. szín: „Urak vigan, a’ tegnap elveszett, / A holnapot nem érzük el soha” (Korcsmáros).

Elöl álló megszólítás esetén is lehet vitatható a 2. személyű névmásnak és az utána következő főnévnek a viszonya: – 5. szín: „S te is vén Crispos, kit rabszolgaságból / Mentett ki férjem, most halált kiáltasz?” (Éva).

Az adatok áttekintése tehát meggyőzően mutatja, hogy Az ember tragédiájának kéziratában változatos szerkezetű típusokban megfigyelhető és gyakori jelenség a meg-

szólítás melletti vesszőhiány. Hozzá kell azonban tennem, hogy jóval sűrűbb nála a vessző szerepeltetése.

A szemlélt afféle függelékként egészítem ki azzal, hogy Madách kora után következetesebb lett a megszólítások vesszős tagolása. Nem vonatkozik ez azonban mindenfajta szövegtípusra. Itt most csak kétféle ellenpéldát említek; lehetséges, hogy mindkettőben idegen nyelvek befolyása is szerepet játszik.

Az egyik az, hogy a plakátokon nagyon sokszor elmarad a megszólítás melletti vessző. Példaképpen fél évszázaddal ezelőttről idézek politikai jelszavakat megjelenítő plakátokat: „Világ proletárjai egyesüljete!”; „Amerikaiak takarodjatok Vietnámból!” [így, *á*-val írva].

A másik pedig az, hogy az interneten és az elektronikus levelezésben üdvözléskor igencsak gyakori a „Szia Peti!” típusú, azaz vessző nélküli megszólítás. (Az utóbbihoz az is hozzájárulhat, hogy sokan a felkiáltójel helyére tesznek vesszőt.)

Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

Aggastyán – szófejtés

A ’tisztelket keltő, nagyon idős férfi’ jelentésű *aggastyán* főnevünket elég sokan ismerik és használják is, ám eredetével s kialakulásának módjával nincsenek eléggé tisztában. Például a legtöbben azt hiszik, hogy a ’nagyon öreg’ jelentésű *agg* származéka. Ez csakugyan logikusnak, szinte természetesnek látszik, de ha így lenne, akkor mi az a *-styán*? Ilyen „képzőnk” nincs. Illetve van egy szavunk, amely így végződik, *hadastyán*. Ám ez csak a nyelvújítás idején, 1843-ban született meg Samarjay Károly csinálmányaként, aki éppen az akkor már régóta élő *aggastyán* mintájára alkotta meg kiszolgált, öreg katonák elnevezésül a *hadastyán* szót. Többé-kevésbé el is terjedt, de napjainkra régies, tréfás hangulatúvá változott. Ennyi „előzetes” után most ismerkedjenek meg olvasóink az *aggastyán* szó valódi történetével!

Szavunk a 16. században bukkan fel először. Pesti Mizsér Gábornak a görög Aiszóposztól fordított-magyarított fabulái között találjuk ezt az 1536-ban megjelent mondatrészletet: „Monda egy *agostyan* roka neki”. A mesében kétségtelenül egy tapasztalt, öreg róka a bennünket érdeklő „szereplő”, s ettől kezdve köznévként, azon belül pedig melléknévként és főnévként egyaránt mind többször találkozunk a hol kis, hol nagy kezdőbetűvel írt *agostyan*, *Ágostány*, *agosthon*, *Ágosthon*, *agoston*, *Ágoston*, *Ágostony* stb. formákkal, amelyek közül a nagybetűsök tulajdonnevek, a kisbetűsök pedig már jobbra köznevesült névszók. Kázmér Miklós Régi magyar családnevek szótára című tekintélyes művében már a 15. század közepétől

kezdve sok példa van az *Ágoston* egyházi személynévre, illetve apanévre. Aligha vonható kétségbe, hogy szavunkat az *Ágoston*-rendi szerzeteseknek köszönhetjük, mivel az *ágostonos* rendtartomány IV. Ince pápa (1243–1254), majd az őt követő IV. Sándor pápa jóvoltából már 1262-ben hivatalosan is megalakult. A koldulni s prédikálni járó *augustinianus*, illetve ebből rövidült *augustianus* elnevezésű barátokat a nép jól magyarázható, sőt természetes hangváltozásokkal *agostyanoknak* nevezte. (Az *Ágoston* névnek *Agostyan* ~ *Agostány* alakváltozatai – itt a *tyán* ~ *tány* végződés palatalizációjának „átvetésére” gondolok – a hangátvetés érdekes példái, vö. *köp* ~ népnyelvi *pök*, *kanál* ~ tájnyelvi *kalán*, *naspolya* ~ szintén tájias *lasponya* stb.) Mivel ezek a kolduló barátok már csak a remeteélet körülményei miatt is szinte mind nagy szakállú és többnyire öreges megjelenésű emberek voltak, nem csodálkozhatunk azon, hogy az *agostyan*, *agostyan* stb. formák egy idő után már nem csupán az *Ágoston*-rendi barátokat jelentették, hanem ’öreg, beteges’ értelemben is használták őket. S mivel van egy finnugor eredetű, ősi *agg* szavunk is, amely szintén öreget, sőt nagyon öreget jelent, szinte várható is volt, hogy az *agostánynak* előbb vagy utóbb megnyúlik a *g*-je, s néhány évtized vagy egy-két évszázad alatt *aggastyán* lesz belőle. Az pedig tény, hogy Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárának Bod Péter által bővített s 1767-ben megjelent szebeni kiadásában már az *aggastyán* forma szerepel, s attól az időtől kezdve szinte mindig. A nyelvészeti szakirodalom ennek a folyamatnak

a megnevezésére általában a *népetimológia* szót használja, én azonban, noha el tudom fogadni ezt a szakszót is, igazán helyénvalónak csak ott érzem, ahol valamilyen kifejezetten nevetséges vagy műveletlenségen alapuló szóváltozat bukkan fel, pl. *ugrómókus az agrónómus* helyett, vagy *marcifánk* a beszélő által nem ismert *marcipán* érthetővé tételére. Az olyan változtatásokra, amilyen a bennünket most érdeklő is, a *szóértelmesítés* megjelölést használom, s szakszóként is ezt tartom jobbnak. Az *agastyán* > *aggastyán* alakváltozatokban a g megnyújtása szinte kínálja magát, hiszen az *agg* már önmagában is lényegében ugyanazt jelenti, mint az *agastyán*. Olyanok egymás mellett, mint a következő, szintén egymás mellé állítható, tehát azonos jelentésű rövidebb és hosszabb formák: *szép és szépséges, egy és egyetleny, labor és laboratórium, prof és professzor*. Csupán a szóalkotás módjában van köztük eltérés. Az előző sorrendben: szóképzés, képzés és összetétel együtt, szórövidítés, esetünkben pedig szóértelmesítés. Mindegyik szóalkotásmód remekül szolgál bennünket, mindegyiket meg kell becsülnünk. *Agastyán* szavunk kialakulásának útját és módját tehát áttekintettük, megvizsgáltuk. Annak kimondásához azonban, hogy ez a legvalószínűbb magyarázat, valamit

még mindenképpen tisztáznunk kell. Úgy vélem, helyes úton járok, mert amit eddig elmondtam szavunkról, az nem mond ellent a szakirodalomból kiolvasható magyarázatoknak, sőt összhangban van velük. Ám ezek mind-egyikében érződik egy kis bizonytalanság, amit A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára az *aggastyán*-ról szólva így fogalmaz meg: „Összefügghet az *Ágoston* tulajdonnévvel, a megfejtés azonban részleteiben nincs egészen tisztázva”. Tehát még a kijelentő módú *összefügg* igealakot is soknak érzi, s csak ennyit vállal: *összefügg*het. Holott az *Ágoston* név s még inkább az *Ágoston*-rendi barátok tevékenységének figyelembevétele nélkül az *aggastyán* szót aligha lehet megmagyarázni. Azt kell tehát még kiderítenünk, hogy az ókor vége felé s a középkorban voltak-e egyáltalán, s éltek-e Magyarországon is *Ágoston*-rendi szerzetesek!

Az első kérdésre a válaszom: határozott igen. Arról, hogy a két tizenharmadik századi pápa, IV. Ince és IV. Sándor, akik közvetlenül egymás után töltötték be a pápai tisztet, s legfőképpen Olaszországban, de más országokban is igyekeztek összefogni és egységesíteni a különféle szerzetesi közösségeket, már szoltam cikkemben. Szinte hihetetlen, de ilyen kisebb egységek már Szent István idejében is voltak. Ezeknek a közösségeknek korábban nem is volt nevük, vagy ha igen, akkor ezek a nevek *filius ante patrem* típusú, önellentmondásos megnevezések voltak. Történetesen éppen az *Ágoston*-renddel is ez a helyzet. A rend múltjának összefoglalásában, bemutatásában olyan események is szerepelnek, amelyek a legnagyobb (ó)keresztény filozófus, Szent Ágoston (354–430) megszületése előtt történtek. De bármennyire ellentmondásos is ez a rendtörténet, a tény az, hogy az *Ágoston*-rend a 12. században jött létre, s ez a szófejtésünk szempontjából nézve mindenképpen jó.

Valóban jó, de nem elegendő. Azt tehát tudjuk, hogy a középkori Európában már voltak *Ágoston*-rendi barátok, szerzetesek. De számunkra ennél is fontosabb arra a kérdésre választ kapni, hogy a 16. századi Magyarországon is voltak-e! Ha nem, akkor szófejtésünk ingatag lábakon áll, mert a sok közül egyetlen személynévnek, keresztnévnek hangalaki hasonlósága elég kevés az *agastyán* ~ *aggastyán* etimológiájának elfogadásához. Ha azonban igen, akkor az a magyarázat, amelyet már vázoltam, szerintem szinte biztosnak, cáfolhatatlannak tekinthető. Legnagyobb örömömre ismét igennel felelhetek, de most már nem megyek vissza Szent Istvánig, hanem azt mondom el, ami az *aggastyán* melléknév és jóval gyakrabban főnév kialakulásának megmagyarázásához szükséges. Az internet, pontosabban a Wikipédia és a vele valamiképpen bizonyára összetartozó Wikiwand segítségével, illetve az ott fellelhető értékes tanulmányok elolvasásával nemcsak azt lehet elég pontosan megállapítani, hogy a középkorban Magyarországon is voltak *Ágoston*-rendi szerzetesi kisközösségek, úgynevezett perjelségek, hanem ezeknek a helyét is meg tudjuk jelölni. Nagyjából 35-40 ilyen közösség nevezhető meg, jó néhánynak az emlékét a kolos-

Eremita Augustinianus

Filippo Buonanni: *Ágoston*-rendi szerzetes
(kép: szerzetes.hypotheses.org)

toruk is őrzi. *Emlékét*, írom, mivel II. Józsefnek, a kalapos királynak szekularizációs rendelete után gyökeresen megváltozott a helyzet, ez azonban a témánkat illetően most nem érdekel bennünket, s így ezzel nem foglalkozom tovább. Annak szemléltetésére viszont, hogy ezek a perjelségek mennyire átszótták az egész országot, öt részre bontom az egykori Magyarország területét, s mindegyik részről kiemelek néhány „ágostonos” kisközösséget. Az ország középső része: Buda, Ercsi, Esztergom, Vác, Visegrád. Észak-Magyarország: Bártfa, Sáros, Szepesváralja. Erdély és a Partium: Dés, Gyulafehérvár, Lippa, Nagyvár, Torda. Dél-Magyarország: Bátmonostor, Eszék, Pécs, Szekcső, Újlak. Nyugat-Magyarország: Komár, Körmend, Pápóc, Németújvár.

Ugye, impozáns lista? Pedig csak mintegy felét soroltam fel azoknak a helyeknek, amelyek a 13. és a 16. század kö-

zött az Ágoston-rendi prédikáló, kolduló barátok szerzetesi tevékenységének színhelyei voltak. Szerintem ebből a tényből majdnem bizonyosan következik, szinte nyilvánvaló, hogy ők, a felsorolt perjelségeknek a tagjai, szerzetesi voltak azok, akiknek megnevezéséből az *agostyán*, majd szóértelmesítés útján az *aggastyán* született. Annak bebizonyításával, hogy a középkori Magyarországnak számos településén több évszázadon át serénykedtek, tevékenykedtek a Hippói Szent Ágoston tanításait követő s az ő nevét zászlajukra író Ágoston-rendi szerzetesek, úgy vélem, elértünk oda, hogy az *aggastyán* szómagyarozatának feltételes módját immár kijelentő módra cserélhetjük.

Grétsy László

professor emeritus, ELTE

az Édes Anyanyelvünk tiszteletbeli főszerkesztője

A ribizli elnevezései régen és ma

A ribizlit, lévén északi eredetű növény, a görög és római mezőgazdaság nem ismerte, első írásos feljegyzései középkori herbáriumokban, népi gyógyászati munkákban maradtak fenn. Gyógyításra kezdetben valószínűleg vad fajait használták, és csak a 15. században kezdték el kerti gyümölcsként is termesztetni Hollandiában, Dániában, Észak-Németországban és a Balti-tenger mellékén (Porpáczy 1972: 5). A magyar kertészeti irodalomban Lippay János írt róla elsőként a 17. században: a *Calendarium*ban a ribizli szaporítási módját mutatta be a szeptemberben esedékes munkák sorában (1662: 53), a *Posoni kertben* pedig a növény tulajdonságairól, fajtáiról, gondozásáról, a gyümölcsnek az étkezésben és a gyógyításban betöltött szerepéről olvashatunk (1667: 223–224). Azonban hiába is keresnénk a *ribizli* vagy a *ribiszke* cím alatt első magyar pomológiaiánkban a növény leírását, nem találunk meg. De vajon akkor hogyan nevezték ezt a sokoldalúan felhasználható gyümölcsöt az elterjedése idején és azt követően, majd milyen névváltozatai váltak használatossá a nyelvjárásokban, a szaknyelvben és a köznyelvben?

Lippay János többféle szóval illette a növényt a fent említett két könyvében, sőt még néhány mondatot is szentelt a megnevezés és a néveredet kérdésének. Mindez arra utal, hogy a korban nem lehetett megállapodott neve ennek a csak nemrégiben elterjedt gyümölcsnek, vagy legalábbis a tudományos és a nem tudományos használat eltérhetett egymástól. A *Calendarium*ban „fejér ribefznek, avagy Sz. János fűlőcskéjének” nevezte (1662: 53). A *Posoni kertben* a „Sz. János fűlőcskéjéről” cím alatt következik a növény bemutatása, amit rögtön egy kis névmagyarozattal ekképpen kezdett: „Ez apró vörös, gömbölyű, leves fűlőcske, egy cfutkán fok függ: azért némellyek, Tengeri fűlőnek-

is híják: némellyek, Sz. Iános fűlőcskéjének, vévén ezt à nevet à Németektől. A Deákok, Ribefnek nevezik” (1667: 223). Tehát három különböző elnevezés jelenik meg itt: *Szent János szőlőcskéje*, *tengeri szőlő* és *ribesz*. Vizsgáljuk meg mindhárom név történetét és keletkezését!

A három közül kétségkívül a *tengeri szőlő*-nek vannak a legrégebbi adatai. Ez a jelzős szerkezet már a 16. század első felétől fel-felbukkan levelezésekben, herbáriumokban, nomenklatúrákban és szótárakban, ám eleinte 'mazsola' jelentésben (vö. a régi német nyelvben is *Meertraube* 'mazsola').¹ Viszont már biztosan a ribizlit jelölte egy 16. század végi gyógyszer- és növénynévjegyzék magyar nyelvű bejegyzésében, amit a latin megfelelő tesz egyértelművé: „Ribes : *tengerj fola* fája”. Míg a *tengeri* a távolról érkező növények gyakori jelzője volt a régi magyar nyelvben (vö. *tengeri barack* 'kajsibarack', *tengeri búza* 'kukoricá'), a *szőlő* a fűrtösen termő, illetve különféle bogyós gyümölcsök elnevezéseiben volt megszokott névalkotó tag (vö. *feketeszőlő* 'áfonya'; *csipkészőlő*, *pünkösdi szőlő*, *tűskészőlő* 'egres'). Lippay János megjegyzi, hogy még a levelei is hasonlatosak a szőlőéhez: „A leveleknek formája, hafonló à fűlő levelek formájához : cfak-hogy apró” (1667: 223).

A másik két elnevezés jelentkezése egyidejű, mindkettő Lippay Jánosnál adatolható először. *Szent János szőlőcskéje* a gyümölcs érési idejére utaló név (Keresztelő Szent János napja június 24-e, a nyári napforduló ünnepe). Az érési időnek szent nevével való kifejeződésére a magyar növénynevekben a 17. századtól szép számmal vannak

¹ A cikkben szereplő forrásmegjelölés nélküli adatok forrása megtalálható itt: Pelczéder 2018.

példák. Szintén az érési időt jelöli a német *Johannisbeere* 'ribizli' név is, a magyar *Szent János szőlőcskéje* pedig feltehetőleg a német alapján jött létre tükörfordítással, az átvétel forrására Lippay János is említést tett (l. a fenti idézetet). Bár ómaga ezt az elnevezést használta legszívesebben műveiben, a név nem terjedt el, későbbi adatai nincsenek. „A Deákok, Ribefnek nevezik” – írja egy mondattal később –, és valóban, a *ribesz* szó valószínűleg az orvosi-botanikai latin szaknyelvből került a magyarba (TESz.). De a *ribesz* szónak a latinig vezető útja is izgalmas volt. Végső forrása a perzsa *ribāj*, *rebās* 'egy fajta rebarbara' volt, mely arab közvetítéssel jutott el az orvosi latinba, majd terjedt el onnan különböző európai nyelvekben (TESz.). A jelentésváltozás azzal lehet kapcsolatos, hogy a ribizlit ugyanolyan gyógyítási célokra használták, mint a rebarbrát (TESz.). Rinio Benedetto 1410-ben Velencében megjelent gyógynövényes könyvében a *Ribes* név alatt még a rebarbrát ismertette (Porpáczy 1972: 5), tehát a 'rebarbara' → 'ribizli' változás feltehetőleg ennél később zajlott le. Ma főként botanikai szakszóként él több európai nyelvben. A magyarban is használták *ribesz* ~ *ribiz* változatokban még a 19. században is, elsősorban szintén szakszövegekben, később azonban a szó elavult.

A 18. században kezdett el terjedni a *ribizli* és a *ribiszke*, lassacskán kiszorítva a *tengeri szőlő*-t. A *ribizli* bajorosztrák jövevényszó, a hazai bajorosztrák nyelvjárásokból kerülhetett át a magyarba (vö. baj.-osztr. *ribizl*, *riwisl*, *ribesl* 'ribizli') (TESz., ÚESz.). A német szó ugyanarra a vándorszóra vezethető vissza, mint a magyar *ribesz*: a német *Ribisel*, *Ribisl* a német *Ribes*-ből kicsinyítő képzővel alakult (TESz.). Itt érdemes megemlíteni, hogy a magyar *ribiszke* a némethez hasonló alakulási szavunk: a magyar *ribesz*-ből *-ke* kicsinyítő képzővel jött létre (ÚESz.). A TESz. azt a lehetőséget is felvetette, hogy esetleg a *ribizli*-li végének helyébe lépett volna a *-ke*, így jött létre a *ribiszke*, tehát valójában végződéscsere történt, az ÚESz. szerint viszont ez kevésbé valószínű magyarázat. Az adatok időrendje (a magyarban a *ribizli* néhány évtizeddel korábbi adatoltsága, mint a *ribiszke*) ugyan nem zárja ki a végződéscserés keletkezést, azonban a hasonló képzésű növénynevek mintája (vö. *aranka*, *büdöske*, gyümölcsnévi példák: *bisóka* 'birs', *sózóka* 'vadszilva') vagy akár a német szóalkotási mód (*ribesz* + kicsinyítő képző) analogikus hatása természetesebb magyarázatot kínál annál is inkább, mivel ekkor még a *ribesz* is aktív része a magyar szókincsnek. A *ribizli*-t rendkívüli alaki változatosság jellemzi a magyar nyelvjárásokban: *lébözli*, *libezli*, *libizli*, *libizri*, *rebezli*, *rébezli*, *rébizli*, *rébözli*, *rejbözli*, *ribiszli*, *ribiznyé*. Az első és a második szótagbeli *i* ~ *é* ~ *é*, valamint a *b* ~ *v* és az *sz*, *z* ~ *s* változásokat a TESz. különböző német nyelvjárásokból való többszörös átvétellel magyarázza, a szókezdő *l*-es

formák pedig a magyarban keletkeztek hasonulással. Míg a *ribizli* nagy területen elterjedt és számos alakvariánsal rendelkező szó, addig a *ribiszke* a tájnyelvben ritka, inkább csak a középső területen él szórványosan. A kertészeti szaknyelv viszont szívesen használja a *ribiszké*-t: az 1807-es Fűvészkönyvben, Entz Ferenc 1850-es években megjelent Kertészeti füzeteiben és Tomcsányi Pál 1979-es Gyümölcsfajtáink című könyvében is ez szerepel.

A fentiekén kívül más, szűkebb körben használt, kevésbé ismert nevei is vannak ennek az apró bogyós gyümölcsnek. A legrégebbi neve a már említett *tengeri szőlő*, azonban nemcsak *tengeri*, hanem *apró*- és *vörösszőlő*-nek is nevezték. Mátyus István 18. századi dietetikai munkájában a (*veres*) *aprószőlő* és a *tengeri szőlő* szinonimaként szerepelnek (1787: 353), Péntek János és Szabó Attila kalotaszegi növénynévgyűjtésében pedig az *aprószőlő* 'piros ribizli' jelentésű (1985: 280). A *vörösszőlő* a nyelvterület keleti részén használatos a ribizli megnevezésére: 1842: Ribizli (*veres szőlő*) fák (SzT. XI. 468); lásd még *fekete veresszőlő* 'fekete ribizli' (ÚMTsz., Péntek–Szabó 1985: 279). Kalotaszegen pedig a *veresszőlő* a ribizli piros színű változatára (is) vonatkozik (Péntek–Szabó 1985: 280). Egy másik bogyós gyümölcs neve is átvonódott a *ribizli*-re, mégpedig az elsősorban az *egres* szinonimájaként használatos *piszke* és *büszke* Tolna megyében, illetve Szabadkán (ÚMTsz.) (érdekes adalék, hogy a vitatott etimológiájú *piszke* egyik lehetséges magyarázata az, hogy a *ribiszke* szóból rövidült, ÚESz.). A *borfüge* adat az MTsz.-ben és az ÚMTsz.-ben szerepel, a tájszótárak ezt a megnevezést a keleti nyelvterületen jelzik. A *rozincsen* pedig a románból került a magyarba, míg az Oltszakadaton élő *rozintyen* vagy a románból vagy akár közvetlenül a németből való (Bakos 1982: 362).

Szent János szőlőcskéje, *tengeri szőlő*, *ribesz*, *ribizli*, *ribiszke*, *aprószőlő*, *vörösszőlő*, *piszke*, *borfüge*, *rozincsen* – egyazon növény tíz neve, melyek azonban nem azonos térben, időben és nyelvváltozatban tekinthetők egymás szinonimáinak.

Irodalom

Bakos Ferenc 1982. A magyar szókészlet román elemeinek története. Akadémiai Kiadó, Bp.

Lippay János 1662. Calendarium Oeconomicum Perpetuum. Nagyszombat.

Lippay János 1667. Posoni kert. Harmadik könyv. Bécs.

Mátyus István 1787. Ó és új diaetetica. 2. kötet. Pozsony.

MTsz. = Szinnyei József, Magyar tájszótár I–II. Bp., 1893–1901.

Pelczéder Katalin 2018. Gyümölcsnevek szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Péntek János – Szabó Attila 1985. Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Porpáczy Aladár 1972. Ribiszke (Piros ribiszke, Fehér ribiszke, Fekete ribiszke). Mezőgazdasági Kiadó, Bp.

SzT. = Erdélyi magyar szótörténeti tár 11. Szerk. Szabó T. Attila – Vámszer Márta. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2002.

TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967–1976.

ÚESz. = Új magyar etimológiai szótár. Főszerk. Gerstner Károly. <https://uesz.nytud.hu/index.html>

ÚMTsz. = Új magyar tájszótár 1–5. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979–2010.

Pelczéder Katalin
nyelvész, Pannon Egyetem

A Nyelvtudományi Kutatóközpont műhelyéből

„Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?”

A fiktív mozgást kifejező mondatokról

A fenti kérdésről mindenkinek Toldi Miklós mutatványa jut eszébe, de más hasonló megfogalmazások hallatán – pl. *Az út jegenyefák között haladt* – sem gondolunk bele, hogy az út tulajdonképpen nem mozog, tehát nem

mehet, és nem is haladhat. Gondolhatnánk, hogy a nyelvekre igen jellemző szemléletes, metaforikus kifejezések közé tartozik (pl. *leszállt az est*), ha nem alkotnák a lokatív, vagyis a *Hol van X?* kérdésre felelő mondatok igei elemeinek nagyon jellegzetes csoportját.

Amint a nyelvekben általában, az élettelen tárgyak hollétét kifejező, azaz lokatív mondatokban előforduló igei elemek a magyarban is sokfélék lehetnek. A teljesség igénye nélkül a legfontosabb csoportok a következők. (a) A semleges stílusú és jelentésű *van* mellett használjuk még (b) a kissé formális *található*, *látható*, *elhelyezkedik* igei elemeket is. (c) A három alapvető testtartásige (*ül*, *áll*, *fekszik*) közül magyarban az *ül* nem használatos lokatív mondatokban – bár más nyelvekből ilyenre is ismerünk példát (a hantiban és a manysiban például a bútorok, házak, települések *ülnek* valahol). Az *áll* és a *fekszik* ige azonban nagyon is gyakori a magyar lokatív mondatokban, és

– a lokalizáláson túl – a szóban forgó tárgy alakjáról és helyzetéről is sokat elárulhat. A *Kedvenc könyvei az ágy fölötti falipolcon álltak* mondat egyértelművé teszi, hogy a könyvek nem a legnagyobb felületükkel érintkeztek a polccal,

vagyis nem feküdtek. A következő megfogalmazás pedig elárulja, hogy a szobrot ledöntötték: *A szobor a tüntetés után a közeli mellékutcában feküdt*. (d) A határozói ige neves szerkezetekkel egyebek között egy tárgy szokatlan, valamilyen emberi tevékenység eredményeként előállt helyzetét is ki lehet fejezni: (*Hol a létra?*) – *Neki van támasztva a sufnyinak*. (*Hol lehet a bevásárlószatyrom?*) – *Ki van terítve a teraszon*. (Ugyanakkor e szerkezet használatának más, morfológiai okai is lehetnek.) Végül ebbe a felsorolásba, tehát a változatos igei elemeket felvonultató lokatív mondatok körébe tartoznak *Az út jegenyefák között haladt*-féle mondatok is, vagyis azok, (e) amelyek élettelen tárgyak hollétét mozgásigék segítségével fejezik ki.

Hogyan jellemezhetők az ilyen mondatok? Mivel bizonyíthatjuk, hogy nem néhány metaforikusan használt igeről van szó pusztán, hanem valóban külön kategóriát alkotnak?

A hétköznapokban sokféle fogalmat ragadunk meg mozgásként: *Megérkezett az ősz; Elröppent ez a délután; Egy csapásra elszállt a bosszúsága* stb. Az út és az ösvény esetében azonban másról van szó. Nem elvont fogalmak kifejezésére választunk mozgásigét, hanem mozdulatlan (terep)tárgyak helymeghatározására. Valójában ilyenkor az észlelés folyamata van kapcsolatban a mozgásigével, a tekintet mozgását adjuk vissza segítségükkel. Rendszerint hosszú vagy távolba tartó objektumok látványát fogadjuk be, illetve írjuk le. Ezeket jellemzően nem lehet egyben áttekinteni, hanem egyfajta „szkenelés”, más szóval fokozatos letapogatás eredménye a látvány befogadása.

Ebből persze az is következik, hogy nem bármilyen alannal van értelme fiktív mozgást kifejező mondatot alkotni. A következő példát, mivel abban a tárgyak méretéből adódóan egyetlen pillantással felmérhető látványról van szó, aligha fogadná el bárki helyesnek: **A határidőnapló a vázától a hamutartóig megy*. Ezzel szemben az út van olyan hosszú, hogy egymást követő „pillanatfelvételekből” tevődjék össze az észlelése: *A kavicsbánya és a Garam felé vezető út a régi vasútállomás mellett halad*.

Az alább tárgyalandó mondatok tehát nem valódi, hanem fiktív mozgást fejeznek ki, ami elsősorban az észlelés mikéntjével van összefüggésben. Az alább bemutatandó igéknek egy része tipikus mozgásige (*megy, halad*). Más részük azért tartozik ide, mert az észlelés módjáról árulnak el valamit.

Az utak elhelyezkedését megadó mondatokban valamilyen hosszabb, vonalszerű forma áttekintését idézi fel a mozgásige: *Az Erdőbényét és Abaújszántót összekötő út követve az Aranyos-patakot, ebben a völgyben halad. A sziklától nem messze ment a gyalogút az Ijesztő-rétre*.

A letapogatás, lépésekben történő befogadás azonban több irányra vonatkoztatva is megvalósulhat, hiszen a nagy területek áttekintése is több fokozatban történik. Ilyenkor is több ige közül választhatunk: *A park a Várhegy nyugati lábánál nyúlik el. Pécs Magyarország ötödik legnagyobb települése, mely a Mecsek lábánál terül el*. (Az *elтерül, húzódik* igék az áttekintett példák tanúsága szerint vonalszerű és síkszerű kiterjedés esetén is választhatók.)

Az sem meglepő ezek után, hogy egy tárgynak a tekintetünkkel való letapogatása nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan, azaz függőleges viszonylatban is megragadható mozgásigékkel. A következő mondatokban a lenről felfelé pásztázó tekintet útját írja le az *emelkedik*, illetve a *magasodik* ige: *A tovább lejtő út lábánál emelkedik Palladio nevezetes Villa Rotondája. A Lublini székesegyház, Lublin legnagyobb szakrális épülete a Katedrális téren emelkedik. (...) vajon milyen lehetett fénykorában az a várkomplexum, ami három, különböző korokban épült részből áll (...), s ma is büszkén magasodik az Orava (Árva) folyó partján lévő mészkö sziklaszirt tetején?*

Arra is van példa, hogy nem a letapogatás irányával, hanem jellegzetes „útvonalával” függ össze az ige. Legtöbbször az egyenestől való eltérést fejezi ki. A *kanyarog* és

a *kigyózik* igék hasonló szerepet töltenek be, és mindkettőre igaz, hogy nem kizárólag mozgásigének tekintendők. *Az ösvény itt fenyővel vegyes nyírfacsoportok mellett kanyargott. Másik neves tó a Luganói, mely szeszélyes és keskeny labirintusokban kigyózik az Alpok déli nyúlványai között*.

Szintén nem a legtipikusabb mozgásige az *átível* szó, és szintén abban az értelemben tartozik ide, hogy a tekintet mozgásának vonalát írja le. A *híd, a hegylánc, a kötélpálya* stb. sűrűn fordul elő ezzel az igével: *A Šumava-hegylánc Dél- és Nyugat-Csehországon ível át. A világ legmagasabb pilléréről függő kötélpályája gyönyörű vidék felett ível át. Van, hogy víz felett halad a pallósor, vagy épp egy szurdokon ível át* [ti. a lombkoronaszélén].

Ugyancsak nem a tipikus mozgásigékhez tartozik a *visz* és a *vezet*, hiszen a mozgáson kívül mást is kifejeznek. Ezek eredetileg tárgyias igék, lokatív mondatokban azonban tárgyatlanként viselkednek: *Majd a gyalogút füves-sziklás fennsíkon visz. A hegyen a kék jelzés egy kis lefolyástalan tó mellett visz. A fapallókból összerótt tanösvény békalencsés víz fölött vezet*.

A fentiekből nagy vonalakban kiderül, hogy a magyarban mi jellemzi a fiktív mozgást kifejező, illetve azokkal rokon mondatokat. Felmerülhet azonban az a kérdés is, hogy más nyelvekben ugyanez-e a helyzet, vagy lehetnek egészen más szabályai is a mozgásigék lokatív mondatokban történő használatának.

Vannak észrevételek, amelyek általános érvényűnek tűnnek. Ilyen például az, hogy a mozgás módja csakis akkor jelenhet meg a mondatban, ha olyan tárgyról, objektumról van szó, ahol ténylegesen történhet mozgás. Ezért tehát a következő mondat nem helyes az angolban: **The flower bed races against the back fence* ('A virágágyás a hátsó kerítésig tart [szó szerint: a hátsó kerítéshez száguld]'). Ugyanakkor több nyelvre is igaz, hogy a 'fut' jelentésű igék eredeti szemantikájának részét képezi a nagy sebesség is, de ez a jelentésmozzanat a fiktív mozgást kifejező mondatban eltűnik. A magyar példákban ugyanez figyelhető meg: *Minden vezeték a földben fut; Utunk észak felé néhány száz méteren át közvetlenül a Balaton partján fut; Az országban egyedülálló módon üvegalagútban futna a kelenföldi Andor utca. A fut* a fenti három mondat mindegyikében kicserélhető lenne a *megy* vagy a *halad* igékre.

Egy másik megfigyelés szerint ha egy mozgásige kifejezi a mozgás mikéntjét is, akkor annak összefüggésben kell lennie az adott útvonalon végezhető mozgás jellemzőivel. Így például az angol **The path slid/rolled up the hill* ('Az ösvény felcsúszott/felgurult a dombon') nyilvánvalóan rossz mondat, mert a dombon felfelé vezető ösvényre nézve nem reális mozgást ír le. Egy szellemes példapár sarkítva mutatja be ugyanezt: *The footpath staggers from the bar to the outhouse* ('Az ösvény a bártól az udvari illemhelyig vezet [szó szerint: támolyog]') tréfásan utal a vendégek mozgásának módjára, míg ugyanez egy másik környezetben nem indokolt: **The footpath staggers from the Law*

School to the School of Medicine ('Az ösvény a jogi kartól az orvosi karig vezet [szó szerint: támolyog]').

A magyarban csak kevés olyan ige szerepel lokatív mondatokban, amely a mozgás módját is kifejezi. Ilyen a következő két példamondatban a *felkapaszkodik*, illetve a *leereszkedik*, és ezek az erőlködést, illetve az óvatosságot is felidézik: *A zöld kereszt jelzésű turistaút nagyon meredek hegyoldalon kapaszkodik fel; Az erdészeti út az északi oldalon ereszkedik le a völgybe.* Ezek a megfogalmazások azonban már némi költőiséget is hordoznak.

A fiktív mozgást kifejező mondatok alkalmazási szabályai azonban nem egyformák az egyes nyelvekben. Erre példa, hogy az angolban olyan alanyok is szerepelhetnek fiktív mozgást kifejező mondatokban, amelyek nem útvonalként funkcionálnak az ember számára. *The table goes from the kitchen wall to the sliding door* ('Az asztal a konyha falától a tolóajtóig tart/nyúlik el [szó szerint: megy]'), illetve *The fish pond runs along the back fence* ('A halastó követi a hátsó kerítés vonalát [szó szerint: A halastó a hátsó kerítés mentén fut]'). Ebből azonban még nem következik, hogy pl. egy kútra vagy kerti pavilonra is mondhatnánk,

hogy a kerítés mellett fut. A mondat alanyának ugyanis képesnek kell lennie arra, hogy hosszúkás formájú legyen, tehát értelme legyen a több lépésben történő szkennelésnek. Más szóval a mondatban szereplő halastó formája egészen bizonyosan hosszúkás. – A japán nyelvben ezzel szemben kizárólag útvonalként elképzelhető alanyokkal használhatók a mozgásigék lokatív mondatokban.

Az angol és a japán közötti különbség nem véletlenül szerepel az írás lezárásaként. Noha a magyar vélhetőleg nagyjából úgy kezeli e mondatok alanyait, ahogyan a japán, számos részletet kell még tisztázni ahhoz, hogy ne elnagyolt megállapításokat tegyünk.

A példamondatok forrásai megtalálhatók: Sipos Mária (2022): *Fiktív mozgás a magyar lokatív mondatokban.* Hungarológiai Értesítő 23: 69–83.

(Illusztráció) Részlet Jankovics Marcell *Toldi* című rajzfilmjéből (2022): az út jegenyesor mellett halad, a vár az út végében magasodik.

Sipos Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont,
Uralisztika Kutatócsoport

A párját ritkító csajszi

A játszi szóalkotásnak közismerten kedvenc toldaléka a *-szi* képző. Lám, magát a *játszi*-t is képeztük: a *játék*-ból! Él ezen eljárással az az ipari tanuló, aki *gyakszi*-t mond a gyakorlati oktatósról szólva. Ismeri a katonai szleng: a *fogszi* fogdát, a *kopszi* újoncot, azaz kopaszt, a *szakszi* meg szakaszvezetőt jelent. *Babszi* a becenevük a Babetteknek, *Gyuszi* a Gyuláknak; *Sziszzi* alakban egyaránt becézhető az, akinek Szilárd, Szilárda, netán Sziksztus, Szilvána, Szironka az utóneve. Szótározhatóvá lépett elő a *nyuszi*, a *szöszi* is. Tudjuk: a *nyúl*-ból, illetve a *szőkéből* képezte a nyelv. Mindegyikükben az a közös, hogy a *-szi*-t maga után fogadó szótő szinte kötelezően megcsonkult. Nem így a *csajszi* szó esetében! Párját ritkítóan ugyanis alighanem az egyetlen képzés, amelynél a teljes *tő* kapta a *-szi* toldalékot.

A *csaj* cigány eredetű argószo. Eleinte azt jelentette: 'valakinek a l(e)ánya'. A vulgáris-bizalmas és az ifjúsági nyelv immár mindenféle lányra, érettebb nőre kiterjesztette, néha urambocsá' még öregasszonyra is érti. A *csaj*-ból képzett *csaj-szi* elsődlegesen a 'könnyen kapható lány/nő'nek a gúnyos szinonimájává lett. Viszont lényegesen tompíthat ezen, persze más közegben, a kicsinyítő képző. Egy család például ekképp mutatta be a vendégeknek a bájos pöttöm leányunokát: „Ugye, milyen helyes csajszi?”

A *csaj* szó tövét különben más képzők sem csonkítják meg. Tudjuk jól, mit jelent a *csajozik*, *csajozni* ige(név). A diáknyelv alkotta *csajóca* csupán variáció a *csaj*-ra ugyanúgy, mint a katonai szlengben a *csajka*. Ez ráadásul szellemesen rímel ama szóra, mely a fedős fém evőeszközt jelenti a mindenkori honvédek körében. Kifejezetten a másik nem jelölésére hallottam a *csajozó* igenév eltekerését imigyen: *csajodzó*, sőt *csajadzó*. Ebben akár fölismerhetjük a *bajazzó*-t, azaz a bohócot is. Mi más lehetne ez, mint 'a lány bolondja'!

És még egy szó: a *csajvadék*. Ezzel azonban óvatosan! Tetszetős, ám félrevezető etimologizálás lenne azt állítani, hogy ez afféle leleményes összevonása a *csaj* és az *ivadék* szavainknak. Olyannyira nem, hogy mindenképp a 2019-ben megjelent Nagy magyar tájszótárban közölt meggyőző tájékoztatásnak kell igazat adnunk. Máris megjegyezzük: eszerint sem a *csajvadéknak*, sem pedig a vele szinte rímelő ('rendetlenkedő gyereksereg'-gel fölrő) *csajvalék* szóalaknak nincs köze a kizárólag nőre mondható *csaj*-hoz. Íme a szócikk: 1. gyülevész nép, csőcselék; – 2. zajongás, lárma; – 3. lármas gyereksereg; – 4. ivadék; gyerek. Az 1., valamint a 3. és 4. jelentés értelemszerűen lányokra is, fiúkra is egyaránt vonatkoztatható!

Holczer József

piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

Szép magyar vers

Izsó Zita A HÍR

*Épp a cukrászdában voltam, amikor csöngött a telefonom.
Csak másodszorra vettem fel,
mert még ki kellett tennem a pultra az aprót,
hogy el tudjam hozni a kedvenc süteményed.
Miután elmondták a hírt, csak arra tudtam gondolni,
hogy a sütemény még három napig biztosan eláll,
ez a három nap az egyetlen esélyem,
három napig még kiderülhet, hogy téves volt a hír,
nem te voltál, vagy nincs is halál,
és akikre földet borítottunk, megrázzák tagjaikat, leporolják ruháikat,
asztalunkhoz ülnek, azt mondják, jó, hogy hazaértek a vihar elől,
mert nem vittek magukkal kabátot,
és hosszú távollétükre nem adnak magyarázatot.*

(Kötetben: *Éjszakai földet érés*
Bp., Scolar, 2018.)

Megtudni, hogy ismerősünk, rokonunk meghalt, fájdalom értesülés, amely a kapcsolat mélységétől függően sok(k)féle hatást válthat ki. A hír hallatán feldúlt lelkiállapotba kerülhetünk a szívszorító megdöbbenéstől a megrázó, súlyos érzelmi válságig. A szomorú történet rögzítése önmagában mégsem költészet. Ha például szonettben vagy elégiában olvasnánk, nyilvánvaló lenne, hogy a tragikus tudás verssé változott. Miért lehet mégis költeményt alkotni úgynevezett költői eszközök nélkül? Hiszen a pusztá közlés, bármily idegtépő is, önmagában még nem vers. A kötetlen forma hogyan képes a költészet erejével érzékeltetni a tagló csapását, a reménynek álcázott hitegetés elfogadhatóságát? A lírában nem a formai sajátosságok, hanem a sűrítés, a különös szemlélet a döntő. Másként elmondani azt, amit bárki átélhet.

Izsó Zita alkotása a mai előbeszédet idéző szabadvers; a hagyományos kötött ritmusnak, a következetes rímelésnek nincs szerepe a szövegben. Hiába próbálkozunk, a három mondat minden ütemezési rendszer alól kisiklik, illetve – kétségtelen – nyomokban mind az ütemhangsúlyos, mind az időmértékes verselés töredékeit tartalmazza. Erre azért is érdemes ügyelni, mert a szabadversben éppen az alkalmi öntőformákba illeszkedések zökkentik ki az olvasót a teljes kötetlenség élményéből, és szokatlan szerveződésükkel, a rendez simulással hívják fel a figyelmet állításaik rendkívüliségére.

Ütemhangsúlyos értelmezésben a felező nyolcas emléke sejlík át az „Épp a cukrász || dában voltam”, a „Csak másodszor || ra vettem fel”, a „Miután el || mondták a hírt”

és a „csak arra tud || tam gondolni” kijelentésekben, noha itt az ütemhatárok egyáltalán nem esnek egybe a szóhatárokkal. Tisztább, de nem rendszerszerű a szapphói strófa negyedik sorának, az adonisi kólon ütemeinek (— UU — —) fel-felbukkanása: „pultra az aprót”, „még kiderülhet”, „hogy hazaértek”. Eme ritmusegységek bűvópatakszerű jelenlététől azonban csak élénkebb lesz a szöveg, s a kivételként előforduló szabályosságok nem billentik át a ritmizálást sem az ütemhangsúlyos, sem az időmértékes verselés irányába.

A szerkezetben annyi szabályosság mégiscsak felfedezhető, hogy a vers 5-7-5 soros egységekre tagolható. Az első öt sor gyakori, hétköznapi helyzet leírása: vásárlás közben megcsörren a telefon. A következő hét sorban a drámai hír és annak hatása határozza meg a szöveget.

(kép: onlinetanacsadas.com)

Az utolsó öt sor pedig a beteljesíthetetlen vágy megfogalmazása, víziószerűen lejátszó jelenet.

A halálhírral szemben a beszélő önkéntelen makacs ellenállást tanúsít az érzelmeiktől táplált remény jegyében: hátha nem is igaz a hír, vagy ha igaz is, nem a szeretett egyetlen érinti, hátha közel a csoda, és majd minden megy tovább, mintha mi sem történt volna. A vers, miközben egy halálhír továbbgondolását közvetíti, ugyanakkor mintha tagadná, távolítaná a halál tényét, még a címe is csak: A hír. (Persze egyúttal nyomatékosítja is a halál jelentését: az igazi hír, „a” hír nem is lehet más, mint halálhír.)

Az első rész kulcsszava a „telefonom”, a másodiké a „hír” (ismétlődik is), a harmadik egység legfontosabb szava pedig a „hazaértek”. A „másik”, akit kedvenc süteménye várja, akiről a hír szól: csupán rejtett módon, mintegy nyelvtani értelemben van jelen. Őt tartja életben a „süteményed” birtokos személyjele, az „-ed”, a középső részben a „te”, s végül ott rejtőzik ő is az „akikre földet borítottunk” vonatkozó névmásában. Anélkül, hogy tudnánk, kiről van szó, csak az bizonyos, hogy a beszélőhöz igen közel áll, hiszen éppen neki vásárolja a kedvenc süteményt, a várható személyes találkozásra készülve. Már itt elkezdődik az elme kárpótló tevékenysége, a konfabuláció, mintha a sütemény fogyaszthatósága, a három napi eltarthatóság határozná meg azt, hogy valaki életben van-e vagy nincs. Ez a három nap az egyetlen esély, három napig még kiderülhet, hogy téves volt a hír – de három nap után, amikor a sütemény szavatossága erősen kérdésessé válik, lejár a tévedés kitudódásának lehetősége, megszűnik a remény. Ezt jelzi a „sütemény” kiemelése is, hiszen a „hogy a sütemény” külön sort alkot, a költemény legrövidebb sorát. A sütemény szerepének reflektorfénybe helyezése sugárzó jelképként utalhat arra, hogy ebben a kapcsolatban a „másik” mindazt az érzéki tapasztalatot megtestesítette, ami – szinesztéziával szólva – omlós, puha íz, édes illat, valóságos sütemény volt a beszélő számára.

A felbolydult tudat önmaga becsapására, áttatására is hajlandó a lelki béke, az egyensúly visszaállítása érde-

kében: a torzító emlékezet káprázatos fantazmagóriákat tákol össze. A nyugtató meseszövevényben megnyilvánuló háritás szinte kezdettől jellemzi a beszélő viselkedését. A telefont csak másodsorra veszi fel, mintha sejténé, hogy rossz hírt fog kapni. A hírt tévedésnek minősíti, ehhez egyre vadabb érveket keres („nem te voltál, vagy nincs is halál, [...] hazaértek a vihar elől”). Az igék túlsúlya miatt a szövegben tapasztalható elevenség mintha önkéntelenül is tagadná a megváltoztathatatlan állapotot, a végleges mozdulatlanságot. A közeli hozzátartozó halálhíre és a hír valódiságának kétségbe vonása után így jön létre a fantázia mentőakciója a rózsaszín vízióban. A köznapi valóságtól a nappali álomkép valóságáig tart a vers – a háritás, ösztönös tiltakozás előkészítő fázisán át, amikor még érvényben van a remény, mert a tévedés lehetősége a végsőkig fennáll. Az otthonosságot és a kis családi titkok bizalmat őrző közeget egyaránt idéző látomás a költemény leghosszabb sorában bontakozik ki, midőn a föld alatt fekvők, „akikre földet borítottunk, megrázzák tagjaikat, leporolják ruháikat” hazaérnek, „és hosszú távollétükre nem adnak magyarázatot” – mindez a feltámadás profán változatáé is olvasható. Képzletbeli válasz a megmásíthatatlanra, a remény meghosszabbítása az irracionálisban.

Fráter Zoltán
irodalomtörténész

„Idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig mivelní kötelesség”

A Kölcsey Ferenctől kölcsönzött mottóval 2023. augusztus 21. és 25. között rendezték meg a Kazinczy Anyanyelvi Tábor programjait. Az elért versenyeredmények alapján Kárpátalját négy diák képviselte: Ádám Edina, Barta Szintia, Borgató Jázmin és Szántó Boglárka. Hosszú vonatút után érkezünk meg a tábor helyszínére, a Kazinczy Ferenc Gimnáziumba, ahol szeretetteljes fogadtatásban részesülünk, majd ezt követően elfoglaltuk a kollégiumi szobákat. A barátságos és nagylelkű légkör rögtön magával ragadta a táborozókat. Miután Batári Antal és Horváth-Bárány Réka táborvezetők ismertették a programot, Kovács László, a somorjai Madách Imre Magyar Tannyelvű Gimnázium ny. igazgatója betekintést adott a nevek kialakulásába, mögöttes jelentésükbe. Bordi András rádióbemondó vezetésével ismerkedési estet tartottunk játékos kommunikációs gyakorlatokkal. A hét további napjai során számos érdekes előadáson és foglalkozáson vettünk részt. Kerekes Barnabás, az Anyanyelvpolók Szövetségének al-

elnöke segítségével készültünk a Szép magyar beszéd versenyre, bővítve tudásunkat a nyelvi és magatartáskultúra összefüggéseivel, illetve elsajátíthattuk a „Beszélni nehéz!” jelölésrendszerét. További izgalmas szakmai előadások mellett sor került a tábor alatt a „kis Kazinczy” és a „kis Édes anyanyelvünk” versenyre, amelyeken diákjaink is sikeresen helytálltak. 3. helyezett lett Borgató Jázmin az előbbi, Ádám Edina az utóbbi versenyen. A hét során megismertük Győr nevezetes helyeit Pintér Ildikó, a Kazinczy Ferenc Gimnázium tanárának vezetésével. Városnéző sétát tettünk, megnéztük a Püspökvárat, ahol a magasból ráláthattunk a város szépségére. Közös énekléssel, szavalással és saját novellaolvasással zárult a hét. A tábor összehozta nemcsak az anyaországi, de a külhoni magyarokat egyaránt. Szoros barátságok alakultak, amelyek a határon is átívelnek.

Barta Szintia
kárpátaljai tanuló

A választék növekedése

Rádiós nyelvművelés Lőrincze közben és után

Az 1970-es évektől a Magyar Rádió Lőrincze Lajos népszerű műsora, az *Édes anyanyelvünk* mellett további anyanyelvi-nyelvművelő műsorokat is életre hívott. A *Beszélni nehéz!*, a *Magyarán szólva* és az *Értsünk szót!* kultikus rádiós nyelvművelő műsorokká nőttek ki magukat. Ez is mutatja a téma sokszínűségét, a hallgatók részéről érkező folyamatos igényt.

Lőrincze Lajos a mikrofon előtt, a háttérben Szalai József és Gerencsér Ferenc cimbalmosok, 1970
(fotó: Fortepan / Szalay Zoltán)

A Magyar Rádióban 1976 márciusában indult el a *Beszélni nehéz!* műsor, amelynek címét Péchy Blanka színművésznőtől kölcsönözték. A műsor két szerkesztője, Deme László és Péchy Blanka az első perctől arra biztatták hallgatóikat, hogy a rádió archívumából vett hibás példamondatokról mondják el véleményüket. A *Beszélni nehéz!* című műsort a Kossuth Rádió 2007-ben megszüntette, de a Magyar Katolikus Rádió befogadta, és így folytatta a lassan ötvenéves folyamatot *Szóról szóval* címmel – immár Kerekes Barnabás és Kovács Zsuzsanna műsoraként. A műsor középpontjában – ahogyan címe is sugallja – a beszédművelés áll, azon belül is a helyes hangsúlyozás kérdésköre. Nem kis vállalkozás ez, hiszen egy-egy mondat

Péchy Blanka és Deme László a Magyar Rádióban,
1976 körül (kazinczy-alapitvany.hu)

hangsúlyozása sokféle lehet. Több száz hallgató küld be megoldást a műsorban feladott mondatok helyes hangsúlyozására.

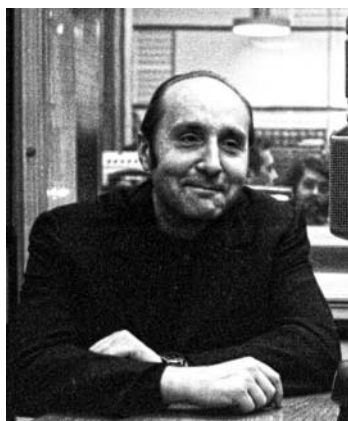
Grétsy László állandó műsorral 1972-től jelentkezett a Magyar Rádióban. A *Magyarán szólva* hetente kínált izgalmas témákat rendszeres rovatokban (pl. az egyik legnépszerűbb a *Nyelvörködés* volt). A közkedvelt műsort egészen 1998-ig sugározták ezen a címen, majd *Értsünk szót!* címmel folytatódott 2007-ig, tehát a két műsor összesen három és fél évtizeden át minden héten hallható volt. Grétsy e műsorokban kilépett a klasszikus stúdióműsorok kereteiből: egyrészt rovatokat hozott létre, másrészt műfaji téren is megújult, hiszen a felolvasásokon-előadásokon kívül szakember kollégáit, egyes szakmák képviselőit hívta vendégül, velük készített riportokat gondos szakértelemmel. A műsorban igen változatos szakterületű megszólalók beszéltek a nyelvtudomány sokrétű témáiról, lexikonokról, szótárakról, könyvekről. Havonta két adásban pedig Grétsy László személyesen válaszolt a hallgatók etimológiai, helyesírási, tájnyelvi, jelentéstani stb. kérdéseire. A hallgatók tehát valódi alakítói lettek a műsornak. A népszerűséget nemcsak a hangos, pozitív kritika jelezte, hanem az adásonként akár több száz beérkező levél is.

Szathmári István *Nyelvünkről néhány percben* című műsora is a rádiós nyelvművelő műsorok közé tartozott. Az 1981-ben indult műsor is jó néhány adást megélt, Szathmári érdeklődéséhez hűen a nyelv stilisztikai kérdései igen népszerűek voltak a műsor tematikájában.

Balázs Géza *Tetten ért szavak* című műsora 1992-ben indult el a közrádióban. 2017-től megváltoztatták nevét: *Édes anyanyelvünk* címen folytatódott, egészen 2019-es megszűnéséig, amikor az *Édes anyanyelvünk* cím alatt új műsor született. A nyelvész eleinte heti fél órában, majd napi öt percben foglalkozott az általa választott időnként általános kulturális, időnként nyelvi témákkal.

Kálmán László és Nádasdy Ádám az 1990-es években a Bartók Rádió *Muzsikáló reggel* című műsorában *Nyelvész-érvek* címmel vezettek rovatot, amelyben három percben mondták el egy-egy nyelvi kérdéssel kapcsolatos meglátásaikat. A Kálmán-Nádasdy páros több ezer adást élt meg, a közszolgálati rádiók után pedig a kereskedelmi csatornákon is műsort kaptak. Sokkal inkább nyelvészeti, mintsem nyelvi ismeretterjesztést folytattak. A magyar nyelvet a nyelvtudományi kategóriák szerinti szigorúsággal, strukturalista megközelítésben szemlélték, és tálalták az érdeklődőknek. A nyelvművelés mozgalmához annak ellenére járultak hozzá, hogy ők maguk nem tartották magukat nyelvművelőknek.

A rendszerváltozás és Lőrincze betegsége, majd halála (1993) új korszakot hozott a rádiós nyelvművelés történe-

Grétsy László a Magyar Rádió stúdiójában, 1975
(fotó: Fortepan / Szalay Zoltán)

rok hangulata alapjaiban megváltozott, hiszen más-más hangok csendültek fel, és a szemléletmód, megközelítés is szétnyílt: óhatatlanul minden megszólaló nyelvész a saját szakmai értékítéletét közvetítette. A rádióműsor egykori szerkesztője, Kövesdy Zsuzsa követte a szép hagyományt, és kötetlenül jelentkezett a műsorfolyam legjobb adásaiból válogatva. Már az első fejezet is jelzi a nyelvművelés egyre toleránsabbá válását: I. *Ne ítélkezzünk hirtelen! „Változván változik nyelvünk.”* A további fejezetcímek is jól tükrözik a műsor témavilágát és szemléletmódját: II. *„És most nyelvűjítok.”* A *takarékos nyelv.* III. *„Aranybánya vagy rozsdatemető?”* *Tájékozás – tájnyelvi érdekességek.* IV. *„Patika és gyógyszerár”* *Más nyelvek szavai nyelvünkben.* V. *„Írjunk helyesen!”* *Hajlongó nagybetűk.* VI. *„Hölgy jelentkezését várjuk zárt borítékban”* *A stílus rejtelméi.* VII. *„Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt...”* VIII. *„Harang csendül, ének zendül...”* *Ünnepünk.* IX. *„A gondolatlanság öl – másokat!”* *A közéleti nyelv környezetszennyezése.* Utóbbi témacsoportot azért emelem ki, mert a korábbi összeállításokban nem szerepelt: a rendszerváltozás hívta fel a figyelmet a közéleti nyelv fontosságára, és ekkortól erős változásokon esett át, a köznyelvi beszédmód megváltozott, durvább, erőszakosabb lett.

Tíz évvel az elnémulás után, 2017-ben újraindult e címen a sugárzás, a *Tetten ért szavak* című műsort nevezték át ekkor. 2019-től a műsor e címen új struktúrában, rendszeresen működik tovább azóta is, alkalmi nyelvész vendégekkel, ötperces riportműsorként. Magam is rendszeres megszólalója vagyok a műsornak.

A Kossuth rádió hullámhosszán hallható minden hétköznap délután (majd ismétlésben este) az *Édes anyanyelvünk* című műsor mai „adaptációja”. A műsor házigazdája Bordi András, a Kossuth rádió főbemondója. Az ötpercesekben a műsor megújulása óta több mint száz nyelvész-irodalmár szólalt meg. A műsor nagy előnyének tartom, hogy a megszólalókat nemcsak a fővárosból, hanem vidéki és határon túli településekről is választja. Fiatal pályakezdekők és komoly szakemberek is megszólalnak. A ri-

tében: az *Édes anyanyelvünk* mint műsor cím megmaradt ugyan, de csak csapatmunkával tudták fenntartani egészen 2007-ig. Balázs Géza, Bencédy József, Deme László, Fábíán Pál, Grétsy László és Szathmári István vették kezükbe az *Édes anyanyelvünk* irányítását. Hétről hétre irodalmi stílusú jegyzeteikkel készítették el ismeretterjesztő és stílusbővítő adásaikat.

Az *Édes anyanyelvünk* 1992 és 2007 közötti szakaszában elhangzó műs-

portműsor témája, hangneme így egészen más, mint a korábbi műsoroké, hiszen az adott „hang”, az adott szakértő (általában saját érdeklődési-kutatási területe) határozza meg a témát, valamint a nyelvműveléshez fűződő viszonya, egyedi szemléletmódja is érződik. Az adások felépítése így viszont sokkal esetlegesebb. Az *Édes anyanyelvünk* sokkal inkább a nyelvi ismeretterjesztésre törekszik, mint „a klasszikus értelemben vett” tanácsadó nyelvművelésre. Nyelvhelyességi és helyesírási kérdésekben a szakértők csak akkor foglalnak állást, ha a laikusoktól kapott kérdésekre válaszolnak, kielégítve ezzel a közszolgálati igényeket. A műsor tehát a nyelvi ismeretterjesztés tudományos igényességét állítja középpontba, s kisebb arányban (kb. 30%-ban) foglalkozik a nyelvhelyesség, nyelvi tanácsadás kérdéskörével.

A nyitottság érezhető a műsorkészítés módjában is, a „rideg” stúdióból az utcára lép ki a műsor, a felvételek hol egy játszótéri padon, hol egy piacon, hol egy ligetben készülnek. Egyes adásokban az „utca emberét” is megszólaltatják, de hallgatói levelekre is válaszolnak a szakértők. Az ötperces időtartam megfelelő hosszúságú arra, hogy egy-egy kisebb témát kifejtssenek a meghívottak, de részletesebb kifejtésre, összetett témák részletesebb elemzésére nincs lehetőség. A műsor visszatér ahhoz a Lőrincze- és Grétsy-féle iskolához, miszerint a nyelvművelés a mindennapi nyelvhasználóért van, ezek a műsorok tehát nem „elitista” hangon szólnak meg, nem egy szűk(ülő), művelt réteghez szólnak.

A jelenlegi rádiós palettán szereplő nyelvművelő műsorkínálatot csekélynek tartom. A közzáradió történetében párhuzamosan két-három vagy akár négy nyelvművelő műsor is hallható volt. Hiányolom, hogy az ötperces, váltakozó szereplőket felsorakoztató *Édes anyanyelvünk* mellett nincs egy heti rendszerességű, tartalmas, hosszabb műsoridővel rendelkező, kifejezetten a művelt értelmiséghez szóló anyanyelvi műsor, lehetőleg egy vagy két állandó műsorvezető-szerkesztővel. Ezekben a műsorokban lehetne a nyelvművelés nemzetformáló erejét felmutatni, kultúrtörténeti, irodalmi-művészeti és szaknyelvi vonatkozásaira rávilágítani.

A cikksorozat szakirodalmából

Balázs Géza – Bencédy József – Deme László – Fábíán Pál – Grétsy László – Szathmári István 2003. *Kedves Hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából.* Tinta Kiadó, Budapest.

Cserés Miklós – Deme László 1993. A Rádióban elhangzó beszédről. In: *A hatékony rádiózásért. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991).* Összeállította: Bencédy József. A Magyar Rádió nyelvi bizottsága. Budapest. 13–50.

Deme László 2021. Nyelvtudomány és nyelvművelés. In: Uő.: *Magyarul szólni.* Vál. és szerk. Kováts Dániel. Anyanyelvpolitika Szövetsége, Budapest. 64–74. [Eredeti megjelenés: *Valóság*, 1960. III. évf. 1. sz. 79–84.]

Eöry Vilma 1997. Nyelvészet és nyelvművelés Magyarországon. *Nyelvünk és Kultúránk*, 27. évf. 97. szám, 70–74.
Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Grétsy László 2022. *A nyelvész – emberközélelől*. Beszélgetőtárs Erdélyi Erzsébet. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Halász Gyula 1938. *Édes anyanyelvünk*. Nyugat, Budapest.

Kálmán László – Nádasy Ádám 1999. *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kerekes Barnabás – Kovács Zsuzsanna: *Mondjuk helyesen! (Az ékesszólás kiskönyvtára 47.)* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kövesdy Zsuzsa 2014. *Nyelvi ismeretterjesztés a rádióban*. *Édes Anyanyelvünk*, 36. évf. 2. szám. 4.

Lőrincze Lajos (szerk.) 1961. *Édes anyanyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lőrincze Lajos 1968. *Nyelvőrségen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

H. Varga Gyula 2015. Lőrincze Lajos és a rádiós nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr*, 139. évf. 4. szám. 391–399.

Wacha Imre 1985. Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban. In: *Nyelvészet és tömegkommunikáció. (Membrán könyvek 15.)* Szerk. Grétsy László. I. kötet. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 7–246.

Zimányi Árpád 2011. Nyelvművelés, nyelvkultúra. In: *Nyelvészetéről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Szerk. Balázs Géza. Inter, Budapest. 253–256.

Zsirai Miklós 1995. *Nyelv és rádió*. Magyar Rádió, Budapest.

Blankó Miklós

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Tisztelt Édes Anyanyelvünk!

Segítségül szeretném hívni Önöket bizonyos magyar nyelvi kifejezések, szófordulatok eredetének (adott esetben jelentésének) megértésében. Noha nem vagyok nyelvész, örömmel figyelek fel időnként egy-egy magyar kifejezésre, és néha rácsodálkozom, hogy anyanyelvünk milyen elegáns vagy éppen szellemes kifejezéseket használ, különösen egy-egy idegen nyelvvel összehasonlítva.

Vannak azonban olyan kifejezések, szóösszetételek, amelyek újra és újra megfjethetetleneknek bizonyulnak számomra. Szeretném, ha magyarázatot adnának ezeknek az eredetére, kialakulására, bizonyos szavak „valódi” jelentésére.

Hangsúlyozom, hogy nem az alább felsorolt kifejezések értelmezésével, használatával van problémám (hogy mikor, mire használjuk, az világos), inkább arra lennék kíváncsi, hogy honnan erednek ezek, és miért éppen így állandósultak.

Lássuk tehát a kérdéses kifejezéseket:

- *hórihorgas* (ember) – de mi lenne az a „hórihorgos”?
- vminek a *kellős* közepe – milyen a „kellős” közép, és kinek/minek kell?
- *eltökélt* – aki valójában elszántan akar valamit, de hogyan „tökéltünk” el?
- *tetemes* mennyiségű – hogy jön egy tetem a *sok* helyett?
- *elragadó* – hova és miért „ragad el” minket, aki bájos, kedves stb.?
- *kackiás* (bajusz) – mi is az a „kackia”?
- *megüti* a főnyereményt – miért kell megütni, és nem megnyerni?

- *busás* nyereség – milyen a busás? (a busát mint halfajt ismerem)

- *rekkenő* hőség – nyilván nagy a meleg, de hogy „rekken”?

- *fészkes fene* – mitől fészkes?; és miféle gyerek a *fenyerek*?

- *hátulütő* – ha elől ütne, se lenne jobb!

- *fittyet hány* – mi a fitty, és miért hányjuk?

- *tűvé tesz* – miért nem felfogat, átkutat stb.?

- *bokros* teendő – mitől bokros?

- *számottevő* – hogyan/hova tesz számot?

Az alábbi kettőre van halvány gyanúm, de egyáltalán nem biztos, hogy jó helyen tapogatózom – kérem, szíveskedjenek ezeket is megvizsgálni:

- *kereket old* – talán valamilyen jármű kerekének rögzítését (fékjét) oldja meg/fel, hogy elmenekülhessen;

- *vakmerő* – ha jól sejtem, talán ’vakon mer megtenni’ valamit (olyasféleképpen, mint a cigány lova a vicc szerint, ti. „nem vak az a ló, csak bátor”).

Fáradozásukat és válaszukat előre is köszönöm.

Üdvözlettel,

dr. Somjai Imre

Kedves olvasónk, Somjai Imre szellemes kérdéseivel ízesített listája túl hosszú ahhoz, hogy egy lapszamban tárgyaljuk az összes szó vagy kifejezés eredetét; az eredeti levelét azonban sértetlenül szeretnénk volna közölni. A továbbiakban magyarázatunk első részét közöljük (– a szerkesztőség).

A hórihorgas-tól az elragadó-ig

Olvasónk, dr. Somjai Imre egyes nyelvi kifejezéseink kialakulásáról, eredetéről érdeklődik.

Első kérdése arra vonatkozik, hogy a **hórihorgas ember** ('feltűnően magas, sovány' ember jelentésű) kifejezésben honnan ered a **hórihorgas**, hiszen az alapszóként feltételezett **hórihorog** ismeretlen a számára.

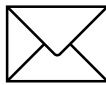
Hórihorgas zenészek (gólyalábbal) (kép: szentlaszlonapok.ro)

Természetesen alakulhatott volna a **hórihorgas** a **hórihorog**-ból, ha lenne ilyen szavunk, úgy, mint a **katonás** a **katoná**-ból, az **ablakos** az **ablak**-ból, azaz szóképzéssel, itt azonban mással állunk szemben. A szóképzésen túl még számtalan más módja is lehetséges a szóalkotásnak. A képzéshez hasonlóan gyakori szóösszetétel (pl. **háztető**, **favágó**) kívül számos egyéb lehetőség is van nyelvünkben új szó létrehozására. A **hórihorgas** esetében ún. ikerszóval van dolgunk, ahol a **horgas** önállóan is élő alapszó (amely a túl magas emberek többnyire görnyedt testtartására utal) első szótagja (a **hor-**) becéző alakban (**hóri-**) válik előtaggá. Hasonlóképpen önálló alapszó játékos alakváltozatával keletkezett a **mendemonda** a **mondá**-ból, az **icipici** a **pic**-ből, a **limlom** a **lom**-ból, a **csigabiga** a **csigá**-ból, a **cicamica** a **cicá**-ból, a **gizgaz** pedig a **gaz**-ból.

Az ikerszókról szólva még annyit érdemes megjegyezni, hogy olyanokat is ismerünk, amelyekben nincs önállóan létező szóelem, az ikerszó tagjai csak együtt, az adott formában élnek a nyelvben. Pl. **incifinci**, **dínom-dánom**, **ripsz-ropsz**.

A második kérdés a **valaminek a kellős közepén** kifejezésben a **kellős** szó értelmét firtatja, továbbá olvasónk aziránt is érdeklődik, hogy „kinek, minek **kell(ős)** itt az említett közép”.

A kért **kellős** szó 'pontos' jelentésben szerepel a **kellős közepén** szerkezetben, tehát: 'pont/pontosan a közepén'. Feltehetően valóban a **kell** igéből eredeztethető, mégpedig ennek **kellő** (értsd: 'megfelelő, illő, kívánatos', illetve 'ami kell, szükséges') származékának az -s képzős alakja, amely a fenti használatban nyomatékosítja, hangsúlyozza a **közepén** jelentését. Másik elképzelés szerint a **kellő** a **küllő** egy

korai alakváltozata is lehet, eszerint 'a küllők vonala által kijelölt' középpontra vonatkozhat.

A következő kérdésben az **eltökélt** (ember) szóról érdeklődik levélírónk, és azt is felveti, hogy ha ez a kifejezés esetleg az **eltökél** igéből alakult, akkor vajon arra is van-e válasz, hogy „hogyan tökéltünk el”.

Az **eltökélt** ('elhatározott' jelentésű) melléknév (eredetileg melléknévi igenév: az, amit eltökéltek) valóban a 'szilárdan elhatároz' jelentésű (**el**)**tökél** (ma már ritkábban használt) igéből származik. Eredeti jelentése 'elvégez' volt az etimológiai szótár szerint. (Az ige első előfordulását a 16. század elejére teszi a szótár.) A **tökél** szó kapcsolatba hozható a **tesz** igével, mivel annak töve valamikor **te**-/tő-változatokban is előfordult (vö. **te-het**, **te-tt-em**), s ehhez a **tő**-szótőhöz járult a (-**kál**)/-**kél** igeképző, amely a mai **jár-kál** igében is megtalálható. Mai **tökéletes** szavunk is ebből a **tökél** igéből származik. Napjainkban az **eltökél** már jelen időben nem, inkább csak múlt időben és abban is elég ritkán használatos: „**eltökéltük**, hogy megesszük”. Az **eltökélt** melléknévből jött létre az **eltökéltség** főnév.

Egy következő kérdés a **tetemes mennyiségű** kifejezésre vonatkozik, annak is **tetemes** szava iránt érdeklődik. A **tetemes** a **tetem** főnévből alakult melléknév, a **tetem** ma 'holttest' értelmű, korábban azonban 'csontot, testrészt', sőt 'terjedelmet' is jelentett. A 'csont, testrészt' jelentés alapján szerepelhet a szó a Petőfi-versben „...**ha előbb halok el, tetemimre / Könnyezve borítasz-e szemfödelet...**”. Pais Dezső hívja fel arra a figyelmet, hogy a **tetem** szó 'csont', 'test', 'izom' jelentései visznek el bennünket a **tetemes** mai értelméhez, hiszen ha valami tetemes, az jelentheti, hogy 'testes, izmos'. Tehát a korábbi jelentésből alakulhatott ki a 'számottevően nagy' értelem, ami a **tetemes mennyiség**, **tetemes kár** szókapcsolatokban szerepel.

Az **elragadó** szóval kapcsolatban aziránt érdeklődik olvasónk, „hova és miért ragad el minket, aki bájos, kedves”. Erre a kérdésre a legegyszerűbb választ akkor adhatjuk, ha az értelmező szótárhoz fordulunk. Ebben az **elragadó** melléknév konkrét jelentésén túl átvitt értelmű jelentést is találunk. Eszerint **elragadó** az a személy, főleg lány, aki viselkedésével vagy valamilyen tulajdonságával nagyfokú rokonszenvet, lelkesedést kelt, elbűvölő, elbájoló. Továbbá **elragadó** lehet nemcsak személy, hanem ének, hang vagy akár látvány is. Az **elragadó** jelentése természetesen kapcsolódik az **elragad** ige jelentéséhez, hiszen a melléknév (eredetileg melléknévi igenév: **elragadó** az, aki **elragad** vkit) az igének a származéka. Az **elragad** igének is megvan az említett átvitt jelentése, amely szerint: 'ellenállhatatlanul hatalmába kerít, lelkesedést, rokonszenvet kelt’.

(A tanulmány a Magyar etimológiai szótár és A magyar nyelv értelmező szótárának felhasználásával készült.)

Balogh Judit
nyelvész

Bárdolatlan bárdok? avagy Szabálytalan verselemzés

Ha valaki erőltetetten tréfásnak vagy túlzásnak érezné az első címrészt, olvasson bele egy verselemzési blogba. „A kor szokása szerint hivatásos énekmondók szórakoztatták az urakat a lakomákon, így nincs semmi furcsa a király ötletében, hogy majd egy bárd segítségével dobja fel a hangulatot, és egyben a vágyott elismerést is bezsebeli...” Inét már csak egyetlen lépés a következtetés: a bárdok nevetlenek, faragatlanok, tehát bárdolatlanok voltak, mert nem teljesítették az uralkodó kérését. Ez és még seregnyi tévedés kering a világhálón: sokan hitték és hiszik, hogy ez a vers valóban csupán annyit jelent, amennyit hanyag, felületes olvasással megértenek belőle. Szabálytalan elemzésünk kevésbé figyel hasonlattól metaforáig a könnyen feltáráható költői eszközökre, és a művészi megformálásra a ritmustól a rímeken át az alliterációig. Akkor vajon mit vizsgál? A leírt szöveg valós jelentését, az ebből következő mögöttes tartalmat, a helyzetek, jellemek szabatos feltárását, a kijelentések valódi értékét. Mindössze azt a szempontot hagyja ki az elemző, hogy ő mit érez, mert ez kevésbé lehet fontos...

A vizsgálódás részben a világhálón megtalálható szövegeket (távoktatás, 6.-os tankönyv, tudásbázis – sulinet, érettségi tételek, verselemzés blog), valamint Mesterházi Márton Élet és Irodalomban 2020. szeptember 9-én megjelent cikkét használta, ez utóbbit MM-mel jelölve.

„Oh, értsd is a szót...”

„... és könnyelmű szájon / Merő szokássá szent imád né váljon!” – mondja Arany János Vörösmarty Szózatának verscímébe emelt *rendületlenül* szaváról. Ugyanez a veszély fenyegeti a saját lapjában, a Koszorúban 160 éve, 1863. november 1-jén megjelentetett költeményét, *A walesi bárdokat* is.

Az első fontos lépés megállapítanunk: ki kicsoda és kicsoda? E látszólag álnaiv kérdés alapvető értelmezési sarokpontokat rejt magában. Az első probléma mindjárt a cím értelmezése, ennek mellőzése később mindenütt megbosszulja magát... A Wikipédián található címszó első mondata inkább félrevezet, semmint útba igazít: „A bárdok (a szó proto-kelta eredetű: *bardos*, jelentése: *hangozan imádkozni, énekelni*) énekesek, saját szerzeményüket előadó vándorénekesek [helyesebben: vándor énekesek] voltak.” Erről a ma emberének az a tévképzete támadhat, hogy olyasmik lehettek, mint a mai lírai vénájú dalköltők, akik a szerelemtől kezdve a hascsikarásig bármiről dánakhatnak. Némiképp enyhít ezen a következő mondatpár: „A *bárd* konkrét jelentése országok és korok szerint változott. A keltáknál bárdnak a druidák meghatározott csoportját (krónikásokat, költőket) nevezték”. Ebből sem derül ki azonban, hogy a bárdok egyetlen és legfőbb fel-

adata a XIII. században saját nemzet(ség)ük dicső tetteinek megörökítése, illetve – ha szomorú történelmi eseményről esik szó – a kollektív bánat és fájdalom megéneklése. Nem haszontalan erre az egykorú magyar párhuzamot felidézni. A műveltségére és tájékozottságára oly büszke Anonymus, aki az eredetiben *garrulo cantu ioculatorum*, Pais Dezső fordításában: „a regösök csacsogó éneke”-ként jelöli a magyar bárdok (regösök, énekmondók, jokulátorok) nemzet(ség)i emlékezetet fenntartó szerzeményeit. Arany János – a vers későbbi elemzőivel ellentétben – tisztában volt ezzel, hiszen művéhez jegyzetet fűzött: „A történelem kétségbe vonja, de a mondában erősen tartja magát, hogy I. Eduárd angol király, Wales tartomány meghódítása (1277) után, ötszáz walesi bárdot végeztetett ki, hogy *nemzetök dicső múltját zöngve, a fiakat föl ne gerjeszthessék az angol járom lerázására*.” A kiemelt rész világosan bizonyítja: a bárdok korántsem csupán „szórakoztatóipari bérmunkások”... (Még egy megjegyzés: bárd csak férfi lehetett, hiába alkalmaz nőt a rádió dramatizált felvétele, illetve a megzenésítő Karl Jenkins.)

(kép: Speed, John, 1552?-1629; wikimedia.org)

A kérdésben rejlő jellem

Arany János mindazt beleírta költeményébe, s kortársai könnyűszerrel megérthették, amire ma jobbára süketek vagyunk. A költő nem véletlenül rögzíti már első sorában, hogy „angol király”, vagyis a walesieken győztes ellenség uralkodó. Nem véletlenül „*fakó* lován” léptet, hiszen a jelzőnek nemcsak hogy egyetlen kedvező szólása sincs, de önálló főnévként *A Pallas nagy lexikona* szerint: „*Eb ura fakó*, történelmi nevezetességű mondás a Rákóczi-korból. A hagyomány szerint az 1707. ónodi országgyűlésen mondták a magyar főrendek, mikor a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánították.”

MM szerint a király „szellemi fölényére kevély karakter”, akinek mondatai „egyetlen lendületes fokozás, melynek tetőpontja a kacagató [!] poén, a győztesen pöffeszkedő gúny céltáblája, »a nép, az istenadta nép«”. Vegyük sorra a tényeket. A szellemi fölényt nincs mire alapoznia, hacsak nem Edward szellemesnek és humorosnak szánt megszólalásaira gondol. Első kérdése: „Hadd látom, úgymond, mennyit ér / A velszi tartomány.” Vajon komolyan nem tudja, hogy mennyit ér a vele szomszédos ország, amit ő már *tartomány*nak nevez? Csak úgy vaktában, értékét nem ismerve akarta meghódítani? Aligha. Az Arany-kortárs magyarok az 1849-es olmtüzi alkotmány óta igen fájdalmasan ismerik ezt a szót, mert éppen a Magyarországra kiszabott *tartomány* jogállás felháborító voltán botránkoztak meg...

„Van-e ott folyó és földje jó? / Legelőin fű kövér? / Használt-e a megöntözés: / A pártos honfivér?” Mivel is tréfallozik itt a király? A legyőzött walesiek hazáért hozott vér- és életáldozatával. Érett ember még a sportban sem humorizál megvert ellenfele rovására, nemhogy a hazájukért küzdőkkel. Aki pedig ezt teszi, arra megvolt a XIX. század emberének ítélete: *alacsony jellem*, rövidebben: *aljas, gyalázatos*. Ezt a képet erősíti a nép baromhoz hasonlítása is. Megállapíthatjuk tehát, hogy nem szellemi fölényű hódítót ábrázolt Arany, hanem egy arrogáns, perverz humorú, aljas uralkodót. Arra sincs adat, és hihetőleg nem a balladai homály miatt, hogy ez bárki számára „kacagató” lenne, hiszen az „udvaronc” – már ha az, mert hol ennek, hol walesi nemesnek hiszik az elemzők – válaszában vagy másutt erre semmi nem utal: saját otromba tréfáin legföljebb csakis a király mulathat. S ez később sem változik.

(Érdeemes megjegyeznünk, hogy Arany a fordított kérdő szórenddel még arra is szellemesen utalhat, hogy e mondatokat inkább a látogató király anyanyelvén szokták így megfogalmazni...)

„Ti urak, ti urak! hát senkiséim / Kocint értem pohárt?”

Amikor a történetben eddig eljutunk, sokaknak fel sem tűnik, vajon miért szólítja meg őket kétszer. (Később már azért ismételhetheti, hogy ezt a beszédbeli henyeséget elfedezze.) Főiskolai tanítványaimtól 27 évig hiába kérdeztem, hogy mi befolyásolja Edward állapotát jellemén kívül. Nyilvánvalóan ott van a balladában. Amikor azt olvassuk: Montgomerybe „*aznap* este szállt”, ez azt jelenti: egész nap lovagolt, ismeretlen terepen, s feltehetőleg páncélban. Ez a kor szokásaiból, a legyőzött országban leselkedő veszélyekből egyaránt következik, mint ahogy az is: elfáradhatott. Ha valaki fáradtan teleeszi és -issza magát, az természetesen elálmosodik. De – bár hosszú a felsorolás – sehol nem említi a szöveg, hogy evett és ivott. A ballada szűkszavú, így azt, ami természetes, nem mondja, ha nem eszik-iszik, az kirívó lenne, de erről szó sincs. Igen ám, de milyen italokat terem ez a szép sziget? Többféle sört, amihez jön „mind, ami bor pezsegve forr / Túl messzi ten-

geren”. Nem nehéz leszűrnünk a következtetést: a fáradt, magát teleevő király, aki sört-bort is jócskán fogyasztott, tompa részegségbe merült.

Ebből ocsúdik, ezért a kétszeri megszólítás; lassan ébred tudatára: senki nem köszönti. Állapotából és jelleméből egyaránt fakad, hogy fokozatosan feldühíti magát, miközben hatalma tudatában porig alázza kényszerű vendéglátóit: „velsz ebek”, „hitvány ebek”. Erkölcseleg még mélyebbre süllyed, amikor magát kívánja tetteivel ünnepteltetni. A XIX. századi embernek ez nemcsak szokatlan, hanem – ahogy Erdélyi János a verssel egykorú műve, a *Magyar közmondások könyve* (1853) írja: „Öndicséret, gyalázat”, illetve „Nagy dicséret és hazudság egy fának ágai.” (A világirodalomban csak egyetlen nagyobb műben fordul elő ilyen nyersen: „... én Don Quijote de la Mancha vagyok, másképpen: a Búsképű lovag. Bár igaz, hogy nem illik az embernek magamagát dicsérni, nekem néha meg kell tennem, amikor nincs körülöttem más, aki dicsérjen.” *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* 16. fejezetében Győry Vilmos fordítja így, de Radnóti Miklós, aki e magyarítást átdolgozta, már nem vette át, oly visszatetszőnek érezte...)

A bárdok hivatásából következik, hogy *arcpirító és teljesíthetetlen* Edward felszólítása. Ezt MM vaskosan félreérti, amikor leírja: „... a király visszavesz a hangerőből, és »konstruktív« megoldást kínál.” Nem, még idézőjelben sem nevezhető annak, ha valakit egész addigi élete s tevékenysége megtagadására *kényszerít*enek. Azt pedig semmi nem bizonyítja, hogy a magát – a szöveg szerint – egyre inkább feltűzelő és elragadtató király visszavenne a hangerőből, sőt bizvást az ellenkezője látszik hitelesnek.

A királyi hübrisz

Edward az első bárd dalának végéig még arra is ügyel, hogy otromba humorát megőrizze, ezért a mérges felcsattanás: „Máglyára! el!” után a gúnyosnak szánt fordulatok: „igen kemény”, „lágýabb ének kell nekünk”. Arany azonban – ahogy balladáiban később másokat is – azzal bünteti a királyt, hogy dühe, amely emberi mivoltából végképp kifordul, megőrüléséhez vezet. A bárdok máglyára küldése is már ennek jele lehet, de senkinek nem tűnt fel a folyamat egyik mondata: „*Felköttem a lord-majort, / Ha bosszant bármi nesz!*”

Nem tudjuk, Arany honnan tudta, de tudhatta: ezt épeszű király nem mondhatja. Az angol jog szerint London polgármestere 1215 óta szuverén, tehát minden városban tartózkodó felett áll, még a király fölött is. Ez a hübrisz klasszikus esete. A Wikipédia szerint „A hübrisz ókori görög fogalom, amelyet leginkább a gőg, elbizakodottság szóval szokták fordítani. Eredetileg túlkapást, áthágást jelöl, másvalaki szférájába ártva behatolást jelentett.” Itt pontosan ez történik. Kár lenne, ha ez és a vers többi titka egyre sűrűsödő homályban maradna...

Töttös Gábor
ny. főiskolai docens, Szekszárd

Fordítani – „csak pontosan, szépen...”

Bánki Verának olaszul az előbeszéd, angolul a fordítás (volt) a fő hivatása. Az angolt nem teszem múlt időbe, mert jelenleg éppen az utolsó fejezeteknél tart egy igencsak terjedelmes könyvnél. Érdekes az a kettősség, hogy olasz könyvet nem fordított, angolul pedig nem tolmácsolt.

Egy-két olasz könyvet fordítottam, de a száznegyvenöt angolhoz képest elenyésző a szám. Angolból viszont nem vállalnék tolmácsolást, mert korántsem beszélem úgy, mint az olaszt, ami az ELTE-n az első szakom volt, és amit utána negyven éven át naponta használtam az olasz nagykövetségen. Ugyanis az volt a munkahelyem, onnan mentem nyugdíjba is. Közben, hogy az angolt se felejtsem, olvastattam könyveket, főként az engem érdeklő történelmi, művelődéstörténeti munkákat, míg egyszer egy idős professzor barátom odaadott egy könyvet, hogy fordítsam le. A felesége hitetlenkedve csóválta a fejét, de a barátom azt mondta: Veronika le tudja fordítani. Én olyan vagyok, mint a számár: egy csokorral mindenre rá lehet venni, de ostonnal semmire, tehát megcsináltam. Ez az első, tekintélyes kiadónál megjelent fordításom Steven Runciman: *A szicíliai vecsernye története*.

Azután jött a többi, de akkor már a kiadók keresték meg, mert biztosan előny, ha a fordító nemcsak a nyelvet ismeri, de a művelődéstörténetben is járatos. Adtak a véleményére is?

Előfordult, hogy valamit lefordítottam, mert nagyon érdekesnek és fontosnak gondoltam, de hosszan kellett házalnom vele a kiadóknál. Például jó húsz éve egy skót történész, újságíró könyve: *A Szent Hegytől keletre*, amely a kereszténység hajdani fénykorának, mára kihalásának színhelyeit járja végig napjainkban, csak akkor keltette fel a kiadó figyelmét, amikor XVI. Benedek pápa a keleti keresztények üldözöttségéről beszélt. Sajnos, a jó könyveknek reklám kell.

Biztosan nincs szükségük reklámra azoknak a szórakoztató regényeknek, amelyek legalább a felét teszik ki az említett 145 fordításnak. Egy részük, a színes borítóból ítélve, történelmi tárgyú.

Bár gyakran történelmi háttérben, sokszor a napóleoni háborúk korában játszódik a cselekmény, ezeket a romantikus olvasmányokat mai szerzők írják, néhányan Jane Austint tekintve példaképnek. Ha ismerem is a kort, azért itt is botlok olyan elnevezésekbe, fogalmakba, amelyeknek alaposan utána kell nézmem. Például mert mi nem vagyunk hajózó nép, nincsenek a kisujjunkban az akkori hajózási, haditengerészeti kifejezések. Vagy az egyik regényben egy bizonyos Garibaldi-inget emlegettek, és gyanakodtam, hogy nem a híres vörös ingról van szó. Hosszabb nyomozás után megtudtam, hogy egy akkori női ruhadarabot neveztek így sajátos

szabása miatt. De nem adok ki semmit a kezemből, ami-ben bizonytalan vagyok.

Nagyon időigényes lehet különféle korok, szakterületek, (angol nyelv esetében) még a különböző országok sajátosságait is ismerni, és mindennek a magyar megfelelőjét. Azt is vissza kell adnia a stílusban, hogy például az Újvilág meghódítói ne a mai magyar nyelven szólaljanak meg.

Ezeket a könyveket nemcsak hogy mai, de általában amerikai hölgyek írják, gyakran a korabeli Angliába helyezik a cselekményt, de a stílus napjainké. Én sem töreksem az akkori nyelv használatára, inkább csak arra, hogy ha szükséges, a mai köznapinál választékosabb szóhasználatallal érzékeltsem a kort. Közönséges, durva anyagot nem is vállalnék. De klasszikus szépirodalmat sem, mert verseket nem tudok fordítani. Az ismeretterjesztő, művelődéstörténeti munkákban gyakori a versidézet, de ezek szinte mindig megtalálhatók veretes fordításban. Egyszer ért meglepetés, amikor egy vikingekről szóló könyv tele volt viking népdallal, de kiváló finnugor szakos barátom segített.

Sok tekintetben különbözik a két tevékenység: a műfordítás és a tolmácsolás, de mindkettő nagyon gazdag, választékos szókincset követel mind a magyar, mind az idegen nyelven. Még azt sem mondhatjuk, hogy a szó elszáll, míg az írás megmarad, hiszen olaszul gyakran tolmácsolt állami vezetőknél, kormánytagoknak, s olyankor a fordítás árnyalatain sok múlhat. Nyilván a tárgyalásokról úgynevezett emlékeztető is készül.

A tolmácsolás, külföldön is, a munkaköri kötelességeim közé tartozott. De meg kell említenem, hogy kezdőként mindig kedvesen bátorítottak. Például Aldo Moro azt mondta, hogy ha valamit nem értenék, csak ütögessem meg kicsit a karját, és akkor elmagyarázza. Ott, az első római munkámnál kaptam a legnagyobb bókot: az ak-

Bánki Vera Antall József miniszterelnök és Francesco Cossiga olasz államelnök tolmácsaként (BV archívumból)

kori magyar nagykövet utána odajött hozzám, és megdicsért, hogy milyen szépen tudok magyarul! Olasznak hitt, ugyanis én az olasz fél tolmácsa voltam, a magyar partner hozta mindig a sajátját. Ennek ellenére Kádár János mindig megköszönte az én munkámat is. A Giulio Andreottival való találkozójukról készült fotón, ami természetesen rákerült itthon az újságok címlapjára, én is jól látszom, fel is ismertek a közérben, és kaptam banánt.

Csak a „60+ évjáratok” emlékezhetnek, hogy mit jelentett akkor a banán. A fiatal Verának legalább annyit, mint a ma már történelmi szereplőkkel való személyes találkozás.

Akiket említettem, mind kedvesek és udvariasak voltak. Aldo Moro, akinek 1970-ben (akkor miniszter volt, előbb és később miniszterelnök) először tolmácsoltam, megkérdezte a megszólítás miatt, hogy lány vagy asszony vagyok-e. Mondtam, hogy elvált, és van egy kisfiam. Négy évvel később Magyarországon járva megjegyezte: Ugye, a kisfia már második? Nekem ez örök emlék. Egyébként Andreottival maradtam életem végéig – ha szabad így mondanom – baráti kapcsolatban. Függetlenül attól, hogy éppen miniszterelnök volt vagy miniszter, nem voltak olyan ünnepek, hogy ne írt volna pár sort, még Cortina d’Ampezzoból, nyaralásából is, és a borítékot is személyesen címezte. Csak a halála előtti utolsón már nem az ő írása szerepelt, hanem titkárságának a pecsétje.

Látok a polcán egy-két fényképet az akkori emlékeiből. Időben utoljára Antall József miniszterelnöknek tolmácsolt, nem is egyszer.

Ő a legkedvesebb emlékem. Mindig figyelmes volt, mindig dicsérte a munkámat. Utoljára halála előtt néhány hónappal, amikor idős grafikusművész apámat: Fery Antalt kitüntették a Parlamentben, Antall József odajött gratulálni anyámhoz, és neki is megemlégtet engem.

Lassan abba hagytam a tolmácsolást, mert fiatalabbaknak való ez a munka, helytállni gyakran reggeltől estig folyamatosan, díszvacsorák, fogadások alatt is fordítani, aztán legtöbbször üres gyomorral hazamenni. Mégis szép és érdekes volt.

Említette, hogy fordítani csak angolról magyarra vállal, míg a tolmácsolást oda-vissza végezte. Melyik volt nehezebb?

A szapora olasz beszédet tolmácsolni sokkal nehezebb, mint a magyart olaszra. Ugyanis anyanyelvemen jobban megmarad a fejemben a hosszabb mondatokból álló szöveg is, mint megfordítva: a gyors olasz beszéd. Legalábbis én így vagyok vele.

Konferenciákon ketten váltva tolmácsolnak, ilyenkor figyelni a társa munkáját is?

Természetesen hallgatom, de kicsit ellazítok olyankor. Egyszer fordult elő, valamilyen bonyolult mezőgazdasági témánál, hogy teljesen kikapcsoltam, a partnerem pedig egy nagyobb hibát követett el. De az ilyesmi ritka, a magyar tolmácsok jók, többségük évfolyamtársam volt az egyetemen. Persze, nem biztos, hogy egy bölcsész jártas a hadtudományokban vagy a biokémiában. Viszont kérdez-

ni lehet, ahogy első tolmácsolásomkor Moro tanácsolta nekem.

A könyveknél ez nem mindig oldható meg, bár több történelmi munkát élő szerzőtől fordított, őket megkérdezhetted, ha esetleg valami félreérthető volt?

Ha adódik valamilyen probléma, akkor a kiadón keresztül szokás tisztázni, bár néha kicsit hosszadalmas, de például a *Megmaradni* (The Will to Survive: A History of Hungary) és a *Trianon egy angol szemével* könyv szerzője, Sir Bryan Cartledge jó barátom, őt közvetlenül kérdezhettem.

Nagyon változik az idegen nyelv is, ahogy a magyar stíluson fel lehet fedezni a század vagy a kor nyomát. Tehát egy olyan sorról, hogy „...egész erdők viránya csalsa bár...”, ha nem is tudom, hogy Vörösmarty, de biztos vagyok benne: nem mai, de még csak nem is 20. századi költő írta. Hogyan érzékeli a nyelvek változását az időben? Gondolom, a diplomáciában nem használnak szlenget, így nem kellett követnie a nyelv napi változásait.

Szerencsére nem, hiszen az olaszban sem tudom már a mai nyelv kifejezéseit. Hála Istennek, amiket én fordítok, abban nincs ilyenre szükség.

Törődik azzal, hogy az olvasó, főként ha fiatal, a mai köznapinál kicsit választékosabb stílussal találkozzon?

Ez nem szándék kérdése, természetes, hogy mindent igényesen fordítok, és a pontosságot hangsúlyozom, mert egyszerű rádióhallgatóként megdöbbenem, amikor egy irodalmi témájú műsorban (nem akarom közelebbről megjelölni) a műsorvezető kétszer is azt mondta: 'nem volt préselt virág az olvasójában'. A kedvenc olvasmányra, vagy a naplóra gondolt? Mert nem tudta, hogy az olvasó: a rózsafüzér.

Egy másik műsorban pedig: 'sokszínű spalettája volt', mármint a festőnek.

Számomra megdöbbenő tudatlanság Ferenc Ferdinánd trónörökösét I. Ferenc József fiának mondani, holott az unokaöccse volt, akinek Szarajevóban történt meggyilkolásától számítjuk az első világháború történetét.

Fordításokban is rengeteg a tévedés. Rosszul fizetik a munkát, ezért rövidesen nem fognak találni a kiadók olyan fordítókat, akiknek némi műveltségük is van. Megjelent például egy könyv, amelyben a rigómezei csatát koszovói csatának fordították. Pontos földrajzilag, de aki fordította, nem tudja, hogy a mi történelmünk rigómezei csatának nevezi. Fordítása pontos, de nem azt a képzetet hordozza. Mint az sem, ami a rádióban hangzott el II. Erzsébet temetéséről: a közvetítő 'harisnyakötő rend'-et említett. Ismét pontos fordítással találkozunk, de a kitüntetés 'térdszalagrend'-nek hívják. Pedig ha kinyitná a szótárat, meglátná a szó második jelentéseként.

Beszélgetésünk csattanójaként jók a felsorolt példák, de tanulságként elszomorítók.

Tanulság: tessék többet olvasni, főként klasszikusokat!

Cservenka Judit
újságíró, az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

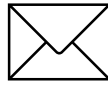

Gyakori (gyakran) vagy sűrű(n)?

Tisztelt Szerkesztőség!

Általános iskolában azt tanultuk, hogy a *gyakran* és a *sűrűn* szavak nem rokonértelműek, mert a *gyakran* szó a cselekvések és történések egymás utáni-ságára vonatkozik, míg a *sűrű* állapotot nevez meg. Például: *Innen gyakran indulnak buszok.* Vagy: *Sűrű a leves; Sűrűn esik az eső.*

Helyes-e tehát a következő mondat: *A vasútállomásról sűrűn mennek/indulnak buszok?*

Tisztelettel:
Hász Ildikó

Olvasóink kérdése kapcsán egy kollégával folytatott, évekkel ezelőtti beszélgetés emléke idéződik fel bennem. Akkor ő azon sajnálkozott, hogy míg egy asztalos az elkészültét követően máris örülhet az általa elkészített széknek, vagy egy cukrász a pompásan elkészített esküvői tortának, addig a pedagógus is szeretné munkájának azonnali eredményét, sikerét látni, az azonban sokszor csak évek, évtizedek múltán mutatkozik meg, s az esetek többségében vélhetőleg nem is szerez róla tudomást. De lám, itt az eleven cáfolat; lehet, hogy míg az az egykor szemet gyönyörködtető szék ma már egy raktár mélyén porosodik, a torta emlékét pedig csupán megfakult esküvői fotók őrzik, addig az egykor, egy lelkiismeretes pedagógustól kapott ismeret, azzal, hogy a hajdani kisiskolás felnőttként következetesen ügyel a helyes nyelvhasználatra, ma is él.

Olvasóink azt kifogásolja, hogy az emberek többsége – gyakran még a hivatásos tollforgatók, újságírók is – helytelenül, a *gyakran* helyett idő kifejezésére használják a *sűrű-sűrűn* szavainkat. De vajon ennyire élesen különválasztható volna a *gyakran* és a *sűrűn* szavak jelentése? Az már árnyalja a képet, ha sorra vesszük szótáraink *sűrű* szóra vonatkozó szócikkeit; ezek már azt mutatják, hogy ilyen éles határvonal nem húzható. Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy melléknévi szófaji értékben ezek mindegyike a fizikai állapotokat jelölő jelentést teszi az első hely(ek)re; *tömör, tömény, sőt – testalkatra utalva – zömök, tömzsi* (ember).

Elsőként tekintsünk bele a Czuczor–Fogarasi: *A magyar nyelv szótárába*, amely a 19. századból – egyebek mellett – a következő jelentéseket tárja elénk: 5. Átv. gyakori, többször előforduló. *Sűrű szokás. Sűrű bajok, gondok. Sűrű látogatások. Sűrű lövések.* Tovább szemlélve, azt láthatjuk, hogy a *Magyar szókincstár (Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára)* a *sűrűn* jelentését a *gyakran, gyakorta, sokszor, rendszeresen, számtalanszor, rengetegszer, minduntalan, többször, több ízben* szavakkal határozza meg. Antonimáiként pedig ugyancsak időbeliséget kifejező szavakat sorol: *néha, ritkán, elvétve*. A hagyományos értelmezés mellett ugyanilyen jelenséggel találkozhatunk a *Magyar szólástárban*, a szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótárában is: *sűrűn emelgeti a poharat; sűrűn lát valakit* vagy *Több [jobb] a sűrű krajcár, mint a ritka garas. A Magyar értelmező szótár diákoknak* című kiadvány pedig a következő példákat hozza az időbeliségre vonatkozó jelentésre: 3. Egymást gyorsan követő. *A záport sűrű villámlás kísérte. Sűrű könnyhullatások között vettek búcsút. Sűrűn köhög. Sűrű pislogások közepette próbált magyarázkodni.* Nem kell sokáig keresgelnünk, hogy elérkezve a Tinta Könyvkiadó *SzóTudásTár* adatbázisához, további példákra akadunk: 3. Egymást gyorsan követő. *A záport sűrű villámlás kísérte. Sűrű pislogások közepette próbált magyarázkodni.* A példák mellett megismerhetjük a szó szinonimáit (*gyakori, többszöri, mindennapi, hétköznapi, ismétlődő*), valamint antonimáit is (*ritka, szórványos*), amelyekkel ugyancsak időbeliséget fejezünk ki. Az adatbázis a témához kapcsolódó szólások között a *Jobb a sűrű fillér, mint a ritka forint* szóláshasonlatot említi, illetve itt is találkozhatunk a *Jobb a sűrű krajcár, mint a ritka garas* példával.

Mindezek mellett izgalmas kirándulásnak ígérkezik, ha annak is megpróbálunk utánajárni, hogy költőink vajon milyen jelentésében használták műveikben a *sűrű* szót. A kerek évfordulók szinte megkívánják, hogy Madách Imre és Petőfi Sándor műveibe tekintsünk bele.

Madách verseiben (a *Tragédiában* érdemben vizsgálható témákat nem találni) a *sűrű* szónak a fizikai állapotra vonatkozó jelentésével találkozhatunk: *A sűrű lomb közül /*

Sűrű erdő, sűrű hóesés, sűrűn szőtt szőnyeg

Elébe lány lép (Csere), illetve a szót főnévi szófaji értékében is használja: Mosolyogva bűv ez a sűrűbe, / Mert a másik pajkos csejt vetett (Nyári nap, téli éj).

Petőfi költeményeiben is inkább az első, fizikai sűrűséget kifejező jelentés jelenik meg: *Köd borong ott, sűrű ködnek / Kétségbarna éjjele (Zivatar) vagy Oly hirtelen maradtak el, / Mint vágató lovas mögött / Sűrű erdőben a fák (János vitéz).* Ugyanakkor úgy vélem, hogy az *Éjszakáim* című versben a határozóragos alak már időbeliség kifejezésére szolgál: *Ablakomra rákönyökölök, / Hosszú szárból sűrűn füstölök* – erre erősít rá a következő sor is: *S elmerengek majdnem reggelig..*

Napjaink felé közeledve pedig Pilinszky János: *Örökkön örökké* című versét hozom példának: *Várok, hogyha váratsz, megyek, ha terelsz, / maradék szemérmem némasága ez, / úgyse hallanád meg, hangot ha adok, / sűrű panaszmalm jobb ha hallgatok.* Láthatjuk, hogy a költő a versben a *sűrű* szót 'gyakori' értelemben, időbeliség kifejezésére használja.

S hogy egy hétköznapi példát is vegyünk az értelmezéshez: a *sűrű* szó jelentésbővülésében az is közrejátszhat, hogy esetenként együtt, egy mondatban fordul elő a *gyakran* szavunkkal; *A héten gyakran indultak vonatok a Balatonra, így igencsak sűrű volt a menetrend.* Látható, hogy

ebben az esetben a *sűrű* szó már nem fizikai állapotra utal, hanem átvitt jelentést kap.

Mindezeket túl egy, az utóbbi időben a szlengben felbukkant jelenségre is szeretném felhívni a figyelmet; a *nem sűrűn* szerkezet használatára. Ez érthető konkrét 'ritkán' jelentésében is, ám sokkal inkább úgy, mint ahogyan azt a következő dialógus szemlélteti: – *Voltál már az Adrián? – Nem sűrűn! Inkább a Balatonra járok.* (Vagyis egészen ritkán, de inkább *sohasem*.)

Mindezeket végiggondolva is elismerésre méltónak találok kedves olvasónk következetességét a *gyakran* és a *sűrű(n)* szavak használatában, azonban remélem, sikerült meggyőzőnöm arról, hogy *de omnibus dubitandum est*, vagyis mindenben kételkedni kell, így az idézett nyelvhasználati szabály kizárólagosságában is. Bizony meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy napjainkban egyre gyakrabban találkozunk az olyan szófordulatokkal, amikor *sűrű-sűrűn* szavainkat időbeliség kifejezésére is használják.

(Egyébként válaszom megfogalmazása közben meglehetősen *gyakran* jutott eszembe, hogy megigyam egy finom, krémes, *sűrű* kávét.)

Gasparics Gyula
főiskolai tanár, AVKF

A logopédus a beszéd orvosa

Az ember, amikor „megtanult” beszélni, kiemelkedett a Földön élő más élőlények közül. Csak bennünk van meg annak a lehetősége, hogy beszélni tudjunk. Nem biztos, hogy ez velünk született tulajdonság vagy képesség. Már édesanyánk hasában, s azon túl a sírig, folyamatosan tanuljuk a beszédet, a nyelvet. A logopédia ennek a tevékenységnek a segítője. Kozma Szabolcs logopédussal, a Győr-Moson-Sopron Vármegyei Pedagógiai Szakszolgálat Pannonhalmi Tagintézményének vezetőjével beszélgettünk a logopédia mibenlétéről, a logopédiai szűrésekről, valamint arról, hogy a beszédhibák hogyan is javíthatók.

Milyen feladatai vannak a logopédusnak? Hogyan tud segíteni, ha valamilyen beszédhibát megállapít?

A logopédus feladatköre nagyon széles mind az életkort, mind a problémákat tekintve a kommunikációs zavarok leküzdésében. Ha a laikusokat megkérdeznénk, mivel foglalkozik egy logopédus, akkor bizonyára a többség azt mondaná, hogy a pöszeség, a beszédhibák kijavításán dolgozik. Ez csupán egy része a munkának, hiszen a komplex kommunikáció fejlesztéséről beszélünk, amely magában foglalja a beszéd megértését és a beszédprodukción is. Életkorilag a beszéd megértése mindig megelőzi a

beszédprodukción. Ez főleg az életünk első három évére jellemző. Hároméves korra már elvárható a beszéd megindulása, azonban egyre gyakoribb, hogy késik ez a folyamat. Logopédiai segítségre már ebben az életkorban is szükség van. Ilyenkor a tiszta artikuláció még nem várható el. Ötéves kortól azonban már igen. Az is nagyon gyakori, hogy a tiszta hangképzés ellenére komoly problémák mutatkoznak a beszéd észlelésében, megértésében. Gyakran megkérdezik tőlem a szülők, hogy miért is jár a gyerekek logopédiára, ha – adott esetben – tiszták a hangzói. A gyerekeknek valóban tiszták lehetnek a beszédhangjai, de amit

mondok neki, azt alig érti meg, és nem azért, mert a hallása rossz, hanem a beszédészlelése nem megfelelő. A nyelvi zavar már óvodás korban kimutatható, míg a gyakran társuló olvasás, írás, helyesírás, számolás területén jelentkező zavar az iskolás korban. Nyilvánvaló, hogy korábban is utalnak rá jelek, ezért is nagyon fontos a prevenció és a minél korábbi diagnosztika. Mind a diagnosztikában, mind a fejlesztésben szükség van a logopédus szaktudására.

Az életkor alakulásával melyek a logopédus segítségét igénylő problémák?

Fontos tényező a felnőtt korban bekövetkező változás, ami például a fogsor átrendeződése – fogvesztés, illetve implantáció – során megy végbe, és beszédkiejtésünk az addig megszokotthoz képest megváltozik, pontatlanná válik. Ilyen esetekben is a logopédus segíthet. A beszédfolyamatosság (dadogás, hadarás), a fonáció, más néven rekedt beszéd, illetve a nazális rezonancia (vagyis az orrhangzós beszéd) zavara felnőtt korban is megmaradhat. Ilyenkor is érdemes a logopédus szakembert felkeresni. Sokan vannak olyanok, akiknek valamilyen agyi károsodás – például stroke – miatt újra kell tanulniuk a nyelvet, s vele együtt a beszéd képességét is. Számokkal érzékeltetve: Magyarországon körülbelül 40 ezer főről beszélhetünk évente. Minden félórán stroke-on esik át valaki. Akik túlélnek, azok számára feltétlenül szükséges a logopédiai ellátás.

Vannak-e kötelező logopédiai vizsgálatok?

Hazánkban hároméves és ötéves korban is logopédiai szűrővizsgálatot kötelező részt venniük a gyermekeknek, amit a pedagógiai szakszolgálatok logopédusai végeznek el. Előbbi a nyelvi késés megállapítása miatt nagyon fontos, de a beszédhangejtés tisztasága még nem kritérium. Ez ötéves korban válik meghatározóvá. Ekkor a beszédzavarok mellett egyéb lehetséges nyelvi zavarokat is szűrnek. Amennyiben a szakszolgálat megállapítja a terápia szükségességét, az is kötelezővé válik.

Ha gyerekkorban nem sikerül tökéletesen „kijavítani” a beszédhibát, nevezhetjük ezt betegségnek?

Ez nagyon összetett kérdés. Egy logopédiai alapellátásban részesülő gyermekről, akinek beszédhibája van, aligha állíthatjuk azt, hogy beteg. A beszédfejlődési zavar viszont megtalálható a Betegségek Nemzetközi Osztályozásában (BNO), így akár nevezhetjük betegségnek is ezt a fejlődési időszak alatt keletkező zavart. Jellemzője: a beszéd produkálásának vagy megértésének, valamint a beszéd megfelelő kontextusban való használatának a nehezítettsége, amivel együtt jár a nyelv megértésének, feldolgozásának, esetleg képzésének zavara. A beszéd- és nyelvi problémák nem teljesen magyarázhatók anatómiai vagy kóroktani rendellenességgel, így a betegség itt sem állja meg egyértelműen a helyét. Ők sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók. Szeretném hangsúlyozni, hogy a logopédiai ellátás jelentős része nem a betegségekről szól. Logopédiai munka azonban nemcsak a köznevelésben, hanem az egészségügyben is zajlik. A már említett stroke, agyvérzés után lábadozó, beszéd és nyelvi képességei nagy részét

elvesztő ember logopédiai ellátása esetén már más a helyzet a betegségfogalommal kapcsolatban.

A logopédus munkája során mennyire koncentrálnak a hangok, illetve a szavak helyes kiejtésére?

Egy gyermek akkor válik igazán iskolaéretté, ha nemcsak beszédének alaki tisztasága, hanem a nyelvi, fonológiai tudatossága is kialakult. Egy szó szótagolását az 5-6 éves gyerekek mintegy fele képes helyesen elvégezni, a többiek bizonytalanok a szótagokban. Ezzel szemben az ilyen korú gyermekek csak mintegy hatoda képes arra, hogy hangzókra bontsa le az adott szót. Ez is jól példázza a logopédus feladatának sokszínűségét, hiszen kitetszik ebből is, hogy nem csupán a hangok és a szavak kiejtésének tisztaságát figyeli, ellenőrzi, vizsgálja és javítja a szakember, hanem a hangok – amelyek valójában egy-egy egységet, már-már entitást képeznek – helyes feldolgozását, megértését és reprodukálását is segíti, amely elvezeti a gyermeket odáig, hogy az *e-l-m-e* hangokat felismerje, és rájöjjön, hogy ugyanezen hangokból egy másik szó is kirakható. És persze fontos az is, hogy gyakorolja a gyermek ezeket a hangokat külön-külön is, hogy megértse a szavak pontos jelentését.

Hogyan történik egy logopédiai foglalkozás, és mennyire gyakori, hogy a gyermek nem hajlandó követni a szakember instrukcióit?

Különböző óratípusok (beszédindító, artikulációs, észlelős, diszlexiaprevenciós stb.) vannak, amelyek illeszkednek a logopédiai vizsgálat során megállapított diagnózisokhoz. A közhiedelem az, hogy a logopédus a tükör előtt mondatja ki a szavakat a gyermekkel. Ezt azonban mindig megelőzik különböző légző-, ajak- vagy nyelvgyakorlatok, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a nyelvünk megfelelően tudjon működni, helyesen mozogni, hogy képesek legyünk jól kiejteni a szavakat. A mozgás és szenzoros fejlesztés is elmaradhatatlan része a foglalkozásoknak. A foglalkozások maximum 3-6 fős csoportokban történnek, bár vannak esetek, amikor egyéni foglalkozást kell tartani a gyermeknek. Persze, így is adódhatnak néha fegyelmezési problémák, olykor a gyerek megmakacsolja magát, amikor érzi, hogy nem megy jól valami, nem tudja megcsinálni, akkor elkeseredik, és nem kívánja tovább az egészet; vagy éppen csak vizsgáztatni akarja a felnőttet, hogy az mennyire felkészült, mennyire tudja a figyelmét fenntartani.

Előfordulhat, hogy hajlamosak vagyunk a beszédhibák „eltanulására”? Például, ha az egyik szülőnek a kiejtése helytelen, a gyermek is követi őt?

Fontos megvizsgálni a gyermek környezetét egy-egy vizsgálat során. Nem feltétlenül beszél pöszén egy gyermek, ha a szülő nem beszél tisztán, de ez fordítva is igaz. Dadogás esetében még speciálisabb lehet a helyzet. A tapasztalatom az, hogy sokszor maguk a szülők sem érzékelik önmagukon, hogy nem ejtik tisztán a hangokat. Lényeges, hogy mind a kortársakkal, mind a felnőttekkel való kapcsolat előtérbe kerüljön. A helyes beszédpélda nagyon

fontos. Nemcsak a tiszta ejtés, hanem a helyes nyelvhasználat is lényeges. Ugyanígy van ez a beszéd prozódiajával is, ha egy szülő – ne adj’ Isten! – affektál, azt a gyermek is előszeretettel követi, de ilyen a vulgáris szavak használata, az obszcenitás, mert azok „jól hangzanak”. A gyermek, annak ellenére, hogy sok szóról nem tudja, mit jelent, mégis utánozza, a szülők pedig megdöbbennek, és meg is esküsznek arra, hogy otthon ezeket a szavakat nem hallhatta. Csecsemőkorban ne szóljunk pöszén gyermekünk-

höz! A gügyögését, gagyogását megismételhetjük, mert ez tetszik az éppen hangjait próbáló csecsemőnek, és hasznos is. A beszédfejlődés későbbi szakaszaiban azonban törekedünk a minél pontosabb kiejtésre. Sose ismétljük meg a hibásan kiejtett szavakat! Megkésett beszédfejlődés esetében viszont ne javítsuk ki a gyermeket, mert ezzel elvehetjük a kedvét a beszédétől.

Karkó Ádám

az Új Köznevelés szerkesztője

Ezt most tényleg komolyan gondoltuk... Ja, nem.

A „ja, nem”-jelenség változatai napjaink kommunikációjában

„De jó volt itt a hekk! Ja, nem” – olvastam a minap egy balatoni büfé nyilvános Facebook-oldalának kommentjei között. A bejegyzés írója egyértelművé tette: nem volt elégedett az elfogyasztott étellel. Napjaink internetes cikkeiben, a közösségi médiában, de még élőszóban is találkozunk az ironikus, néha kifejezetten gúnyos „ja, nem” szóhasználattal. Az ilyen véleménynyilvánításokban nem durván vagy trágár szóhasználatot alkalmazva oktatják ki egymást a nyelvhasználók, hanem finomabban adnak hangot véleményüknek: viccet, iróniát alkalmaznak.

A két tagból álló *ja, nem*-et hozzá lehet fűzni egy olyan állításhoz, hírhez, amelyet kritizálni, „lenullázni” akar a megnyilatkozó. Lássunk néhány példát a jelenségre! Az idézetek az internetről származnak (az elütéseket, kisebb központozási hibákat nem javítottam), és megfogalmazásuk, megformálásuk alapján három nagyobb csoportra oszthatók:

1) Az első csoportba tartozó hozzászólások esetében a *ja, nem* hozzátoldása után következik még valami a megnyilatkozásban. Ez általában egy logikailag magyarázó tagmondat vagy akár egy teljesen önálló újabb mondat, amely hozzátesz valamit a hírhez. Úgy, mintha a homlokára csapna a kommunikátor, felkiáltva: *ja, nem*, hiszen nem jól mondtam! Majd rögtön korrigálná állítását. Például: „Még beférünk... *ja nem!* Villamos elé hajtott egy Toyota Yaris a Kőbányai úton”; „Serényen számolják fel a kátyúkat Szolnokon... *Ja, nem!* Fix traffit telepítenek”.

Ebbe a csoportba tartozik egy stilisztikai szempontból is izgalmas, hapax jellegű példa, egy egyszeri előfordulás, amikor a *ja, nem* megjegyzés fent részletezett hatásán kívül még egy szócsónkok keveredéséből álló szójátékot is „becsempészett” a megnyilatkozó a mondandójába: „56 évesen születetett az *unoká... ja nem*, a gyermeke”.

Ebben a példában az *unokája* birtokos személyjeles alak fel van bontva *unoká-* + *-ja* alakulatra, amelyben a második szó már a *ja*, míg az *unoká-* félbehagyása megakasztja

a közlést. Ennek a játékos formának a segítségével fejezi ki a szerző meglepetését.

2) A második típusban a *ja, nem* után nem szerepel semmi. Ezekben az esetekben a közlő teljesen a befogadók képzeletére, logikai ügyességére bízva, hogy „fejtsék meg” a véleményét, vegyék észre a megnyilatkozásban rejlő iróniát vagy gúnyt. Nem segíti tehát az olvasót azzal, hogy magyarázatot fűz az elhangzottakhoz, viszont retorikai szempontból csattanósan, már-már színpadias módon „rövidre zárja” a témát, jelezve: nincs helye további magyarázatnak, esetleg dicséretnek, a véleménye egyértelműen negatív. Például: „Megrázó jelenetek, csodálatos alakítások, hihetetlen trükkök! *Ja, nem!*”; „Az igen, micsoda »jófej« ember, igazi sportember. *Ja, nem!*”.

3) A harmadik csoport példáinak esetében a *ja, nem* megjelenését, az említett megsemmisítő erőt az emóciókonhasználat csökkentti: a *ja, nem* után smiley-kat szúr be a szerző, így tompítja a kritika életét. Ezzel azonban az is együtt jár, hogy nevetségessé, kisszerűvé is teszi a tárgyalt témát. Például: „Ha karfiolra vágnál...és konyhatündér vagy. *Ja! Nem :)*”; „Úgy sajnáljuk, *ja nem :-D*”.

A fenti példákat olvasva felmerülhet bennünk a kérdés: mi a célja az ilyen fajta megnyilatkozásnak? Milyen hatás érhető el a segítségével? A válasz többértű. A megnyilatkozó egyik célja lehet az irónia érvényre juttatása. Ilyenkor a *ja, nem* hozzáadásával az író (beszélő) éppen ellenkezőjére fordítja az előző (tag)mondatban megfogalmazott kijelentést, állítást, így fejt ki valódi véleményét az elsőként megfogalmazott információval kapcsolatban. Az először elhangzott vagy leírt információ így hiteltelenné válik, hiszen egyértelmű, hogy a kommunikátor nem ért vele egyet, sőt, néha egyenesen elutasító, elítélő véleményrel van róla. Úgy tűnhet, mintha azért írná le először a hírt vagy tény, mert maga sem akarja elhinni, hogy ez a helyzet, vagy ilyen formában valósult meg valami, és végül bosszúsán, megsemmisítő erővel közli a *ja, nem* segítségével negatív véleményét.

Beküldök egy színes magazinba...
ja, nem... az Édes Anyanyelvünkben
fogok megjelenni!

A *ja, nem* használatának aztán lehet egy másik funkciója is: megjelenése figyelemfelkeltő, hiszen a kommunikátor feltételezi, hogy a befogadó az olvasás kezdetén meghökken, esetleg komolyan veszi az elhangzottakat, amelyek pedig nem igazak. Ez egészen addig tart, amíg az olvasó a *ja, nem*-hez ér. Ekkor megkönnyebbül-

ten tapasztalhatja, hogy egyetért a szöveg írójával, és azt érezheti, hogy az ő közös véleményük a követendő, az etikai vagy morális szempontból helyes. Ez az érzés pozitív attitűdöt vált ki a befogadóból, aki így a szövegíró „cinkosának” érezheti magát.

Míg a „*ja, nem*” után következő magyarázat, helyesbítés (1. csoport) retorikai szempontból szillogizmus, vagyis két premisszából és egy konklúzióból álló állítás, addig „hiányos”, magyarázat nélküli változata (2. és 3. típus), logikai fejtörőként történő alkalmazása enthümémának tekinthető. A *Retorika* című tankönyv magyarázata szerint (320–322), az enthüméma csonka szillogizmusként olyan retorikai eszköz, amelyből hiányzik az egyik premissza,

így a befogadónak egy rejtett érvet kell megtalálnia. A hiányzó elem kihagyásával az enthüméma „gondolkodásra, interaktivitásra sarkallja a hallgatóságot, ugyanakkor lehetőséget teremt olyan rejtésre, implikálásra is, amiért, ha nem akarja, a szónoknak nem kell vállalnia a felelősséget (...). A szándékosan keltett űrt be kell töltenie a saját következtetéseivel, amelyeknek jellemzője, hogy bárki levonhatná őket” – magyarázza a jelenséget az idézett tankönyv (322). A *ja, nem* mint konklúzió megjelenése a 2. és a 3. csoport bemutatott példáiban tehát már a bejegyzés írójának véleményét summázza. A köztes elemet: a közlő negatív véleményét viszont az olvasónak kell kikövetkeztetnie.

Milyen célt szolgál tehát a „*ja, nem*” a fent bemutatott situációkban? Megjelenésével az olvasó rádöbbenhet, hogy mindannak, amit korábban olvasott, az ellenkezője igaz. Ha egyetért a kritikával, elégedetten tapasztalhatja, hogy megértette a célzást: azt, hogy a szerző kifigurázza, nevetségessé teszi az első állítást. A bejegyzés szerzője ilyen módon eléri a célját: kifejtheti a negatív véleményét, bevonva a mögöttes jelentés megértésébe olvasóit, véleménye megformálása pedig frappáns, ironikus lesz, amely mindenki számára meglepetést okoz. *Ja, nem*: csak azoknak, akik megértik a benne rejlő célzást.

Sólyom Réka
egyetemi docens, KRE

A luxemburgi nyelv helyzete és szerepe egy multikulturális, többnyelvű országban

Luxemburg hivatalos nyelve a német és a francia mellett a luxemburgi, amelyet 1984-ben nemzeti nyelvként is elismertek az országban. A luxemburgi nyelv morfoszintaktikai szempontból nagy hasonlóságot mutat a Trier környékén beszélt alnémet dialektussal, azonban szókincsében jelentős a francia eredetű jövevényszavak aránya (Gilles és Trouvain, 2013). A Nemzeti Oktatási Minisztérium 2018-as tanulmánya szerint a luxemburgi nyelvet a népesség körülből 77%-a beszéli, egy részük azonban csak második nyelvként, ugyanis jelentős az országban a bevándorlók aránya (50%).

Célom volt vizsgálni, hogy milyen státusza van a luxemburgi nyelvnek Luxemburgban, milyen szerepet játszik az oktatásban egy többnyelvű, multikulturális országban. A kérdés megválaszolásában Caroline Döhmer és Jeanne Glesener voltak segítségemre, akik a Luxemburgi Egyetem oktatói, szakterületük a luxemburgi nyelv és irodalom. Elmondásuk szerint a többnyelvűség és a határokon átívelő szemlélet (cross-borderizmus) mélyen gyökerezik a társadalomban: a luxemburgiak nagy többsége három-négy

nyelven is képes kommunikálni (a luxemburgi, német, francia mellett sokan beszélnek angolul, portugálul vagy lengyelül). Hogy ezen nyelvek közül a beszélő melyiket választja, azt a funkció és a kontextus dönti el.

A luxemburgi nyelv elsősorban beszélt nyelv, a hétköznapi társalgások során van jelen. A luxemburgi nyelv használatára immár a hivatali ügyintézés és bírósági tárgyalások során is van lehetőség – a német és a francia mellett –, az írott jogalkotási dokumentumok azonban kizárólag francia nyelvűek. A parlamenti viták is többnyire luxemburgiul zajlanak, míg a parlamenti írott szövegek nyelve szintén a francia. Ami a médiát illeti: nagyon változatos a kép. A rádióállomások és a tévécsatornák főként luxemburgi nyelven sugároznak, de egyéb nyelvű (német, francia, olasz, portugál és angol) műsorok is elérhetők. Az írott sajtó szintén többnyelvű, elsősorban német, de találhatók kisebb számban francia nyelvű újságok is. A *Luxemburger Wort* nevű lap háromnyelvű, gyakran előfordul, hogy ugyanazon oldalon található német, francia és luxemburgi nyelven írott cikk is. A munkahelyeken az elsődleges nyelv

a francia, amit a luxemburgi és a német követ. A hotelekben, kávézókban, éttermekben szintén a francia nyelv dominál. Az országba ellátogató turista azt tapasztalhatja, hogy a közlekedési táblák, feliratok, figyelmeztetések is mind-mind francia nyelvűek. A nagyobb nemzetközi cégeknél, bankoknál, biztosítóknál és az Európai Unió intézményeiben viszont az angol a kommunikáció nyelve.

Az oktatásban mind a három hivatalos nyelv szerepet játszik, bár az egyes szintek között nagy különbségek figyelhetők meg. Az óvodákban például a luxemburgi az integráció nyelve, a mindennapi foglalkozások ezen a nyelven folynak. Ebből adódik az a követelmény is, hogy a luxemburgi pedagógusoknak folyékonyan kell beszélniük a német és a francia mellett luxemburgiul is, máskülönben nem helyezkedhetnek el a pályán. Az általános iskolákban használt tankönyvek német nyelvűek, amelyekhez a pedagógus rendszerint luxemburgi nyelven fűz szóbeli magyarázatot. Az oktatás nyelve a kilencedik évfolyamig a német, bár egyes tárgyakat (például matematika, fizika, kémia) franciául tanulnak. A középiskola felsőbb évfolyamain az oktatás már főleg francia nyelven folyik, de a tananyagot kiegészítheti luxemburgi nyelvű szóbeli magyarázat is. A tankönyveket a környező országokból hozzák be (Belgium, Németország, Franciaország), helyi kiadású iskolai tankönyvek nem jellemzők. Ezt azzal indokolják, hogy nincs rájuk valós igény, a külföldi tankönyvek szakmailag megfelelőek.

A közoktatásban mind a három hivatalos nyelvet idegen nyelvként is tanítják. A luxemburgiak nyolcéves korukig még nem tudnak írni és olvasni franciául, de 18 éves korukban általában már magas szinten beszélnek. A luxemburgi nyelv e szempontból is speciális. A középiskolában mindössze heti egy órában tanulják, és mindösszesen egy éven keresztül: jelenleg a 10. évfolyamon. Korábban a 7. osztályos tantervben jelent meg ez a tantárgy, de azt tapasztalták, hogy nem tud minden gyermek eljutni a megfelelő szintre ebben az életkorban, így nagy hátrányban lennének azokhoz képest, akik anyanyelve luxemburgi. Elsősorban az íráskészségre helyezik a hangsúlyt. Lényeges, hogy a diákok ki tudják magukat fejezni, de nem elvárás, hogy ezt nyelvtanilag helyesen tegyék. Az órán leggyakrabban előforduló témák a luxemburgi hagyományok, népszokások és ünnepek.

A luxemburgi helyesírás standardizálására 1976-ban került sor hivatalosan, amikor is kiadták a luxemburgi helyesírási szótárt. Ennek azonban sokkal kisebb a jelentősége, mint a magyar megfelelőjének. A diákok tanulmányaik során mindösszesen hat órában foglalkoznak a helyesírással, amihez nem kapcsolódik számonkérés. Arra is akadt példa az oktatók szerint, hogy egy luxemburgi nyelven megjelent könyv egyetlen oldalán 15-20 helyesírási hibát is találtak. Véleményük szerint azonban egyre több ember tartja fontosnak a szabályok követését. Helyesírási versenyeket – Magyarországtól eltérően, mint például a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny – nem szoktak rendezni, csupán az egyik luxemburgi tévécsatornán közvetítenek betűzési vetélkedőt, ahol a nyertesek jelképes ajándékot kapnak.

A luxemburgi nyelv standardizálása a mai napig tart, ennek támogatására hozták létre a Luxemburgi Nyelvi Központot az előző évtized második felében. Korábban a nyelv egységesítése önkéntes alapon folyt, nem intézményesített, hanem jellemzően egyéni kezdeményezések voltak. Az első online luxemburgi szótárt 2007-ben adták ki, ám érdekes módon a mai napig nem jelent meg a luxemburgi leíró nyelvtant bemutató luxemburgi nyelvű könyv.

Ami a nyelv további sorsát illeti, a megkérdezett oktatók nem valószínűsítik azt, hogy nőni fog a szerepe, annak ellenére sem, hogy a luxemburgi nyelv az óvodákban közvetítő nyelvként funkcionál, mivel a jövőben is jelentős számú bevándorlóra számítanak. A másik érv pedig az, hogy olyan világnyelvekkel, mint a francia és a német, több lehetőség nyílik a továbbtanulásra, illetve könnyebb boldogulni velük a munka világában is.

Felhasznált irodalom:

Peter Gilles – Jürgen Trouvain 2013: Luxembourgish. Journal of the International Phonetic Association, 43(1): 67–74.

Csontos Tamás
KRE PK

Az írás a Károli Gáspár Református Egyetem *Nyelv és digitális kompetenciák* c. pályázatának támogatásával készült.

A kép forrása: luxembourg.public.lu

A *bolond* és a *bolsevik* között

A lap áprilisi számában Kótis Nikoletta – a korrektori nézőpontot is érvényesítve – A magyar helyesírás szabályainak néhány apró kérdésével foglalkozott. Tudománytörténeti részletekre is kitért, köztük a *bolond* és a *bolsevik* anekdotájára. Ehhez szeretnék most hozzászólni, abban a reményben, hogy helyesebb útra terelhetem, és ezzel megkönnyíthetem azt a nyomozást, amelyet a szerző ebben az ügyben megkezdett.

Az anekdoták természetéhez tartozik, hogy jórészt a szóbeliségben terjednek, így nagyban befolyásolhatja őket terjesztőik emlékezete, valamint az is, hogy ők mikor, kitől, hogyan értesültek a történetről. Emiatt persze a részletek jócskán változhatnak: olykor csak jelentéktelen apróságokban, máskor lényegesebb elemekben is. Nem kivétel a tudománytörténeti tárgyú anekdoták sem.

Ha valaki egy tudománytörténeti eset felderítésére vállalkozik, fel kell ismernie, hogy melyek a szükséges, sőt megkerülhetetlen kérdések, hogy a válaszokat keresve hiteles következtetésekre juthasson. Emellett sokat segíthet a „nyomozónak”, ha a szerencse is segíti a munkáját.

A *bolond* és a *bolsevik* anekdotáját Kótis Nikoletta annak az újságcikknek a nyomán ismerteti, amelyet Büky László jelentetett meg a Magyar Nemzetben 2010-ben.

Büky László a cikkével azt a meglepőnek tűnő, de sajnos valóságos dolgot kívánta szemléltetni, hogy a kommunista diktatúra idején szegény nyelvészek fejére még az is veszélyt hozhatott, ha egy betűrendes jegyzékben, például egy szótárban a szavak szomszédossága rosszindulatú kombinációkra, politikai gyanakvásra adott alkalmat. Ilyen volt a *bolond* és a *bolsevik* találkozása is.

Az esetet Büky László úgy beszéli el, hogy az akkor történt, amikor az akadémiai helyesírási szabályzat 10., 1954-ben megjelenő kiadásának (AkH.¹⁰) a szótári része készült. Valaki észrevette, hogy a jegyzékben a *bolsevik* közvetlenül a *bolond* és származékai után következik. A veszélyek megelőzésére szorgos búvárkodással olyan szót kerestek, amely a kellemetlen szomszédtságot megszünteti. Ez a Gombocz–Melich-féle Magyar etimológiai szótárban (EtSz., 1914) talált *bolonyik* növénynév lett. Büky László megjegyzi, hogy az így létrejött *bolond*, *bolonyik*, *bolsevik* sorrend még az 1972-ben kiadott Magyar értelmező kéziszótárban (ÉKsz.) is megtalálható.

Kulcskérdés, hogy igazolja-e ezt a történetet a helyesírási szabályzat szójegyzéke. Kótis Nikoletta igényességét bizonyítja, hogy utánanézett ennek. Ezzel kapcsolatban azonban – cikke lezárásaként és óvatosan – csak ennyit ír: „Sajnos ezt a kifejezést [mármint a *bolonyik* növénynevet] nem találtam meg az eddig megtekintett lenyomatokban, ellenben az értelmező kéziszótárban és az etimológiai szótárban – amelyekről Büky is említést tesz – igen. Mindenesetre A magyar helyesírás szabályzaiban ma is egymás alatt olvashatók a *bolondság* és a *bolsevik* szavak.”

Megnyugtathatom Kótis Nikolettát: az eredmény (vagy másfelől nézve: eredménytelenség) nem azon múltott, hogy ő kellően figyelmesen keresgélt-e. Ez ugyanis nem a lenyomatok ügye. Ehelyett arról van szó, hogy a *bolond* és a *bolsevik* esete nem a helyesírási szabályzattal, annak a 10. kiadásával kapcsolatban történt meg, hanem akkor, amikor A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának (TESz.) az első, 1967-ben megjelenő kötetét készítették elő a kiadására.

Itt utalhatok vissza írásomnak arra a részletére, amelyben a szerencse lehetséges szerepét említettem. A *bolonyik* esetéről ugyanis hitelesebb forrásból értesülhettem, mint sokan mások.

Az AkH.¹⁰ megjelenéséről és a TESz. I. kötetének kiadásáról személyes emlékeim nem lehetnek, mivel 1954-ben még nem is éltem, 1967-ben pedig még csak az általános iskolai tanulmányaimat kezdtem meg. Az 1980-as években viszont az MTA Nyelvtudományi Intézetének (a mai Nyelvtudományi Kutatóközpont elődjének) abban a kutatócsoportjában kezdtem el dolgozni, amelynek a feladata a TESz. jelentősen megújított, német nyelvű változatának, az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischennek (EWUng.) az elkészítése volt. A csoport nagy része annak idején a TESz. megalkotásában is részt vett. Ezekről a tapasztalt munkatársaimtól hallhattam a *bolond* és a *bolsevik* találkozásának esetéről.

Bár a TESz.-t az 1950-es évekénél lényegesen „puhább” diktatúra idején írták, a szótár szerzőit figyelmeztették arra, hogy a *bolond* és a *bolsevik* közvetlen szomszédossága kellemetlen képzettársításra ad módot, és ennek politikai veszélyei is lehetnek. Úgy hallottam (és ez logikus is), hogy a veszélyt elhárító *bolonyik* növénynevet a szótár egyik szerkesztője, a kiemelkedő szlavista, Kiss Lajos találta, és ő, a szótár szláv eredetű címszóanyagának akkori gazdája dolgozta ki a betoldott szócikket.

Az EWUng. megtartotta a *bolonyik* címszót; már nem kényszerből, hanem *bab* szavunk eredetbeli rokonságába tartozó, a 17. század óta adatolható szláv jövevényszóként. Ezt a példát napjainkban az interneten elérhető Új magyar etimológiai szótár (uesz.nyud.hu) is követte. – A szintén a TESz. és az EWUng. eredményeit kiaknázó, de inkább a nagyközönségnek szánt Etimológiai szótár (ESz., 2006) viszont a *bolonyik*-ot (a szókészlet kevéssé ismert elemeként) nem vette fel címszavai közé.

Mint láthattuk, az akadémiai helyesírási szabályzat 10. (1954) és 12. (2015) kiadásában nincs *bolonyik*. Nem meglepő, hogy a köztük átmenetet képező 11.-ben (1984) sincs.

Hogy a *bolonyik* beillesztése a *bolond* és a *bolsevik* közé a TESz. készítésekor történt, azt egyébként (közvetve) az is mutatja, hogy az 1972-ben megjelent ÉKsz.-ban annak ellenére szerepel a *bolonyik*, hogy A magyar nyelv értelmező szótárának (ÉrtSz., 1959) a címszavai között nincs meg. A kéziszótárt aligha ösztönözhetette más a szó felvételére,

mint a TESz. példája. A kéziszótár megújított változata (ÉKsz.², 2003) viszont ezt a növénynevet – nyilván kevésbé fontosnak ítélve és már politikai kényszertől sem hajtva – kihagyta.

A *bolond* és a *bolsevik* anekdotájában mindenképpen veszélyességet kellett emlegetni. Függetlenül hadd osszassak meg az olvasókkal egy derűsebb, játékosabb tartalmú történetet is. Szabó T. Anna költő és író, Szabó T. Attila kolozsvári nyelvészprofesszor unokája mesélte el A magyar nyelv nagyszótára egyik kötetének bemutatóján.

Jól ismert tény, hogy a monumentális Erdélyi magyar szótörténeti tár elsősorban a nagyapjának a nevéhez fűződik. Amikor Szabó T. Anna még gyerekként betűzgette azokat a szótöredékeket, amelyek a vastag kötetek címszavainak kezdetét jelzik, a *He-Jü* volt a kedvence, mert mindig a *hülye* szót juttatta eszébe... Így válhat a gyermeki csintalanság is egyfajta veszélyforrássá.

Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

„Mit érez, aki vádképviselet? És aki falfest?”

A hagyományos nyelvtanok az elvonásnak nevezett szóalkotási mód egyik típusaként tartják számon a címben idézett igei szerkezetek keletkezésének jelenségét: e szóalakok alapja jellemzően *-ás/-és* képzős főnév (névszói összetétel, pl. *bérelszámolás, gyógykezelés > bérelszámol, gyógykezel*), vagy folyamatos melléknévi igenévből szófajváltással alakult *-ó/-ő* képzős főnév (pl. *gyomirtó, távkapcsoló > gyomirt, távkapcsol*), ritkább esetben *-at/-et* képzős főnév (pl. *haszonbérlet > haszonbér*, bár e szóalakhoz mintául szolgálhat a *haszonbérlet* is). Ehhez alakilag hasonló jelöletlen tárgyas szerkezetek természetes módon gazdagítják egyes nyelvjárásaink tájszóincsét: *dióverni* (Magyaró), *szalmahordani* (Biharnagybajom), *kenderszedni, zabaratni* (Andrásfalva) (MDial: 238). Mai magyar nyelvi példákat azonban találunk szép számmal akkor is, ha pusztán a rádiót hallgatjuk, az utcát rójuk, vagy ismerőseink Facebook-bejegyzéseit olvassuk: *Mit érez az az ügyész, aki egy bűncselekményt vádképviselet? Ezer év óta először falfestek. Én a GSM-szakaszban szocializálódtam, én telefonbeszélgetni szeretek. Víz hőmérséklet, amely a hideg levegővel kölcsönhatva a ciklogenezist szabályozza. Társasutazom. Elmentem egy diákomhoz, aki a Színyeiben vizsgatanított. A diáknak a kreatív írás élményt ad, mikor ő maga szövegalkot. Fűreden voltunk most tanfelügyelni. Mondta nekem a Balázs, hogy menjünk, mert ők járnak vadvízievezni. Én szeretnék biztonságpolitikai-szakérténi. Akár az amerikaiak érdekérvényesítettek ott, akár az oroszok kavartak, mindenképpen katonai művelet történt. Gyomirts most, fizess ki tavasszal! Közönségtalálkozz!* E nyelvi adatokban közös, hogy a kiemelt szóalakok, kifejezések – *vádképviselet, falfestek, telefonbeszélgetni, kölcsönhatva, társasutazom, vizsgatanított, szövegalkot, tanfelügyelni, vadvízievezni, biztonságpolitikai-szakérténi, érdekérvényesítettek, gyomirts, közönségtalálkozz* – újszerű (ám több esetben nem új keletű), talán különösnek ható névszói alapú igei összetételek. Néhányuk helyett mondhatnánk, hogy *vádat képviselet, szöveget alkot, telefonon beszélget*. Más kifejezéseket már csak terjedelmesebben (kö-

rülményesebben?) tudnánk a fenti minták alapján alkotott konstrukciók felbontásával visszaadni: *vizsgatanít* helyett *vizsgatanítást tart, tanfelügyel* helyett *tanfelügyeletet ellát*, illetve *biztonságpolitikai-szakérténi* helyett *biztonságpolitikai szakértő lenni*. A Nyelvművelő kézikönyv az ehhez hasonló szóalakok létrehozásának, használatának nyelvi helyességéről árnyaltan vélekedik: **1.** egyes esetekben **a)** elfogadja használatukat, amennyiben a tömör, lényegre törő megfogalmazást szolgálják, pl. *gépír* (s nyelvünkben az adott igalak már meghonosodott); **b)** más esetekben helyteleníti használatukat, amennyiben megzavarják a „szókásos nyelvtani összefüggéseket”, és egyszerűen helyettesíthetők (pl. *gyomirt*). Illetve **2.** általánosságban **a)** a nyelv társadalmi rétegződését figyelembe véve a szaknyelvekben a kellően árnyalt jelentésű terminusok használatára való igény okán elfogadja (pl. *műrepül, vámkézel*); valamint **b)** stílusesszövekként ugyancsak elfogadja használatukat (Vö: Minya 1997: 285). Stílusesszövekként való értelmezéséhez kapcsolódóan minden bizonnyal megállapítható, hogy sok esetben a mondanivaló rövid, tömör vagy éppen találó (akár ezáltal tudatosan figyelemfelkeltő) megfogalmazásának igénye is (!) termékeny táptalajt biztosít az ilyen igei konstrukciók létrejöttének – a *gyomirts* és a *közönségtalálkozz* alakok például egy-egy reklámszövegből/hirdetésből származnak. Napjaink eme nyelvi alkotásmódjai szemlátomást egyre növekvő termékenységet mutatnak, ennél fogva a közeli jövőben (talán nem túlságosan bátor jóslat) alighanem még több hasonló, e jelenség körébe tartozó, nyelvhasználatunkat színesítő, új megoldással fogunk találkozni.

Irodalom

MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Osiris Kiadó, Budapest. 2003.

Minya Károly 1997. Az elvonással keletkezett összetett ige mint neologizmus. *Magyar Nyelvőr* 121/3.

Wendl Dávid
szakértő, DE Nyelvtudományi Intézet

Búcsú Kováts Dánieltől

2023. augusztus 30-án, 93 éves korában, családja körében örökre megpihent anyanyelvi mozgalmunk kiemelkedő alakja, Kováts Dániel tanár úr. Dani bácsi – tisztelői, barátai így is szólították, emlegették – rendkívül sokat dolgozott, több területen is. A Kazinczy Ferenc Társaság alapító elnöke volt, később szerkesztője, száznál is jóval több könyv sajtó alá rendezője, többnek szerzője, legendás munkabírással és pontossággal. A levelekre szinte azonnal válaszolt; pedig sokat levelezett, miként Kazinczy, sokan fordultak hozzá tanácsért, kérték munkára, mert ismerték szakértelmét, bölcsességét.

Már fiatal tanárként helytörténeti-néprajzi gyűjtéseket szervezett, később a Honismereti Szövetség tagja, a megyei honismereti szövetség elnöke, a Honismeret folyóirat szerkesztője, rovatvezetője lett. Irodalomtörténész volt, Kazinczy lelkének legjobb ismerője, de kutatta Tompa Mihály, Móricz Zsigmond, Németh László és mások életművét is, és írt róluk tanulmányokat, esszéket. Nyelvész volt, a helynevek avatott ismerője, vaskos kötetekben adta ki kutatási eredményeit Sárospatak, Abaúj és Sátoraljaújhely helyneveiről. Unokájával összeállította A Magyar Nyelv Múzeumában most is látható, *Beszélő helynevek* című kis tablókiallítását, melyben a köznévi jelentésű helynevekkel játszik leleménnyel. A széphalmi nyelvmúzeumnak alapítója volt, az oszlopemberek közül való, akik nélkül nem lett volna Nyelvmúzeum. Munkánkat a kezdetektől segítette, kiállításokkal gazdagította az intézményt: tárlatot adott nekünk a beszédművelő mozgalmról, Kazinczy fogságáról, a nyelvújításról. És adott sok-sok tanácsot. Fehér József mondta róla, ő Széphalom spiritus rectora, szellemi igazgatója. Valóban. Tanár volt, oktató és nevelő pedagógus; a sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnázium, később a pataki tanítóképző főiskola tanára, főigazgató-helyettese. Tanított a közoktatásban és még szélesebb körben a közművelődésben; szabatosan, érthetően, lélekkel fogalmazott. S tudott lírai szépséggel is írni, mert költő is volt, Cornides Dávid néven 92 verset jelentetett meg.

Oszlopa volt az anyanyelvi mozgalomnak, tiszteletbeli elnökségi tagja az Anyanyelvpolók Szövetségének, az Édes anyanyelvünk verseny sátoraljaújhelyi döntőjén minden évben részt vett, elindítója volt ennek a versenynek, melynek történetét több kötetben is feldolgozta. Elkötelezett nyelvművelő volt, megszólalásaival, írásaival maga is példát mutatott az igényes viselkedéskultúrára. *„Megszólalásunk módja – néha egészen közvetlenül, máskor áttételesen – állásfoglalást jelent környezetünkkel, társainkkal, az élet és a társadalom jelenségeivel szemben. Ezért kell felelősségérzettel szólunk írásban*

és élőszóban, s ezért tartjuk jellemkérdésnek a helyes beszédet.” Anyanyelvünk közös kincsünk, s *„e közös kincssel sáfárkodni egyéni és nemzeti kötelességünk”*. Amikor a pataki képzőben tanított, nyári akadémiát szervezett a külföldön élő magyar származású fiataloknak, tankönyvet (a magyar nyelv tanításához) is összeállított számukra. *Mondhatná szebben* címmel nyelvművelő esszéiből adott ki válogatást. Írásai többször voltak kötelező szövegek a szépkiejtési versenyek fordulójában, döntőiben. Rendszeres előadója volt a Beszélni nehéz! mozgalom szakkörvezetői táboraiknak és az országos ifjúsági anyanyelvi táboroknak.

Életcélja volt: nagyobb körben hatni, nem csupán az én büvkörébe zárkozni. Adni akart, és adott is embertársainak abból, amit megsejtett a tágabb világnak szívveréséből; alázattal, szerénységgel, bölcsességgel. Kazinczy nyomán, a „használni akarok, nem ragyogni” elv szerint élt, tetteivel mutatta nagyságát, az ügy, a közösség volt számára az első. Példakép volt.

Két utolsó nyilvános szereplése is anyanyelvi mozgalmunkhoz kötődik: 2022 októberében részt vett az Édes anyanyelvünk verseny 50. döntőjén, Sátoraljaújhelyen és Széphalmon, 2023 márciusában pedig ő értékelt a Petőfi-esszépályázatunkat.

Szeretettel és tisztelettel emlékezünk rá.

Nyiri Péter

az Anyanyelvpolók Szövetségének alelnöke,
a Magyar Nyelv Múzeumának igazgatója

„Anyanyelvünk térkép a világhoz”

Az Anyanyelvapolók Szövetségének ifjúsági tagozata e mottóval rendezte meg a 30. Országos Ifjúsági Anyanyelvi Tábort 2023. augusztus 4. és 11. között Széphalomban, Kazinczy Ferenc egykori birtokán. Az elmúlt kilenc év hagyományainak megfelelően A Magyar Nyelv Múzeuma adott otthont a tábornak; házigazdája Nyiri Péter igazgató, a szövetség egyik alelnöke volt. A tábor szakmai vezetését – szintén hagyományos módon – a másik alelnök, Kerekes Barnabás vállalta.

A tábor résztvevői (a szervezők felvétele)

A szervezők huszonkilenc táborozót tudtak vendégül látni a tábor hetében. Pontos a kifejezés, ugyanis ebbe a táborba nem lehet „befizetni”. A nyelvművelő szakkörök egész éves munkájukkal lehetőséget kapnak arra, hogy 2-3 diákot küldjenek a táborba, akik számára a részvétel ingyenes. Idén a meghívottak egyharmada érkezett határainkon túlról: Délvidékről, Erdélyből és Kárpátaljáról.

A tábornyitó ünnepség a városháza dísztermében zajlott le. Megtisztelte az eseményt jelenlétével a város polgármestere, Szamosvölgyi Péter is. Köszöntő beszédében kiemelte, hogy az anyanyelvi rendezvényeket szívügyének tartja a város. Jelen volt az aljegyző úr is, aki a hét során több alkalommal látogatott el a táborba, beszélgetett a táborozókkal, a szervezőkkel, és egy-egy foglalkozáson is részt vett.

Délélőttönként szakmai programok, előadások pallérozták a fiatalok műveltségét. Idén az előadóink között tudhattuk Fábiáné Szenczi Ibolyát, Kerekes Barnabást, Kiss Gábort, Lázár Csabát, Matula Ágneszt, Nyiri Pétert, Ránki Sárát, Schirm Anitát és Sediánszky Nórát, akik nemcsak meggyőzően, hanem szakmájuk neves és elismert képviselőiként hitelesen beszéltek saját hivatásukról.

A délutánok a kreativitás jegyében zajlottak. A táborozóknak Nyiri Péter igazgató személyesen mutatta be a múzeum kiállításait. A táborban az intézmény munkatársai öt múzeum-pedagógiai foglalkozást tartottak a résztvevőknek, akik egy szabadulószoza-jellegű „forradalmi nyomozásban” is részt vehettek a múzeum kertjében. Meglepetésként – a harmincas évforduló kapcsán – a diákoknak lehetőségük nyílt a tábor grafikájával ellátott kítűzöt készíteni. Most sem maradhatott el a tábor egyik legnépszerűbb eseménye, az akadályverseny, amelyet szintén az ifjúsági vezetőség tagjai szerveztek meg. A táborozóknak négy-öt fős csapatokban az állomásokon változatos feladatokat kellett megoldaniuk, amelyek nemcsak kreativitásukat, ügyességüket és általános műveltségüket tették próbára, hanem azt is, mennyire hatékonyan tudnak közösségként együttműködni.

A táborozók szerdán egy könnyű séta során megismerkedtek Sátoraljaújhely főbb nevezetességeivel. A napot a Kazinczy Ferenc Múzeumban kezdték, ahol Ringer István igazgató személyesen fogadta őket. A tárlatvezetés során maga mutatta be a diákoknak a számos díjjal kitüntetett „Hátsó füves” című, valamint az új várostörténeti kiállítást. A délelőtt további részében a görögkatolikus templommal és a városi fegyház alagsorában működő, országos viszonylatban is különlegességnek számító börtönmúzeummal ismerkedett meg a társaság. Esténként a játéka volt a főszerep. Kerekes tanár úr két alkalommal, szombaton és szerdán tartotta meg a diákok és a tanárok körében is hihetetlen népszerűségnek örvendő foglalkozásait, az anyanyelvi árverést („Licit”) és a Mindent vagy semmit mintá-

Táborozók a zempléni tájakon (a szervezők felvétele)

jára kialakított „Varázsketyerét”. Mindenki öröme idén is elfogadta meghívásunkat a Magyar Rádió főbemondója, Bordi András, aki gitáros-énekes-játékos estjével idén is felejthetetlen élményt szerzett a táborozóknak. Az anyanyelvi táboroknak méltán népszerű programja a táncház, amelyet idén a vezetőség tagjai maguk szerveztek meg. A táncházban moldvai kör- és páros táncokat, népdalokat, valamint csujogatókat is tanulhattak a résztvevők, valamint élő citerazenét élvezhettek.

Tavaly új tevékenységgel: kézműves-foglalkozással bővült a tábor programja. Idén a tűnemezeléssel ismerkedtek meg a táborozók. Fülbevalók, kítűzők, nemezálattkák, nemezképek és -címerek születtek – s nemcsak a lányok, hanem a fiúk keze alatt is.

A korábbi évek bevált forgatókönyveinek megfelelően a tábor egy napja kirándulással telt. A táborozók két közeli településre látogattak el, Töketeresre és Borsiba. Töketeresre az Andrássy-kastélyt és Párics várának romjait, Borsiban pedig II. Rákóczi Ferenc kastélyát, illetve a benne kialakított, nemrég megújult kiállítást tekintették meg. Végezetül a mellszobra megkoszorúzásával tisztelegtek a nagyságos fejedelem emléke előtt.

Régóta nem telhet el tábor Ki mit tud? nélkül – az utolsó nap délutánja mindig ekörül forog. A táborozók és a szervezők az idén is remekeltek: tréfás és komoly produkciókat mutatták be, versben és prózában, dalban, táncban, saját összeállítású színdarabban egyaránt. Különlegességként kiemelendő, hogy a tábor során több kisfilm is született a hét eseményeiről – főként a táborozók kezdeményezéséből és ötleteiből.

Tavaly a tábor akkori mottójához kapcsolódóan („Diófát ültetek”) a múzeum udvarán egy diófát ültettek Deme

professzor úr emlékére. Idén pedig – az évforduló jegyében – egy időkapszulát készítettek a tábor résztvevői, amelybe a táborra jellemző tárgyak kerültek: tábori póló, névtábla – a múzeum kertjében talált négylevelű lóherével –, programfüzet, tábori csoportkép, illetve egy, a tábor grafikájával ellátott emléklap, amelyet a 30. tábor minden résztvevője és segítője aláírt. Helyet kapott benne néhány nemezelt apróság és egy évfordulás tábori körkítűző is. A dobozt a szervezők nemzetiszín szalaggal átkötve adták át az igazgató úrnak, majd együtt helyezték el a múzeum gyűjteménytárolójában.

Harminc év alatt sokat változott, fejlődött a tábor. Minden évben születtek új ötletek arról, hogyan lehetne még érdekesebbé, még személyesebbé tenni a programsorozatot. A 2010-es váci tábor óta hagyomány, hogy a táborozók egyútvé tartozását egyedi tábori pólóval, illetve az utóbbi években tábori tarisznyával is kifejezésre juttatják. A textileken megjelenik a tábor mottója és egy egyedi grafika, amelyet az adott év jelmondatához saját maguk készítenek a kreatív csapat tagjai. Néhány éve már – az egységes tábori arculat kialakítása végett – ez a motívumrendszer jelenik meg a táborral kapcsolatos összes nyomdai anyagon is. Az Anyanyelvápolók Szövetségének ifjúsági táborait lelkes, fiatal önkéntesek irányítják. Az évtizedek során összegyűlt tapasztalatok birtokában szívvel-lélekkel dolgozva – és mostanra már sok területre kiterjedő szaktudással felvértezve –, olyan színvonalú táborot szerveztek meg az idén is, hogy az méltó ünnepe lehetett a kerek évfordulónak.

(A fényképeket a szerző készítette.)

Reiser György Lukács

az ifjúsági tagozat vezetőségi tagja, szervező, orvos

Tisztelt Szerkesztőség!

Újabb kérdésem van B. Fodor Katalinhoz. Marosvásárhelyen a '60-as évek végén hallottam az alábbi rigmust: Rózsaszínű égbolt alatt / Építjük a **köntörfalat!**

Mi a *köntör*?

Őszinte nagyrabecsüléssel:

Atzél Ferenc, Leányfalu

Tisztelt Atzél Ferenc Úr!

Köszönöm újabb levelét, az Erdélyből hozott elgondolkodtató, sokat mondó idézeteit, nem utolsósorban érdekes kérdését: ti. hogy mi a *köntör*? Erre egyszerű, rövid válaszom: semmi. Ugyanis a *köntör* „önállóan” nem létezik,

hanem az ismeretlen eredetű, régi *köntöl* igénk változata, amelynek jelentése 'a kocsis hátsó kereke lecsúszik az útról'. Ehhez kapcsolódott a *farol* 'oldalra csúszik, hátrafelé megy' jelentésű igénk. A két ige összetétele tehát eredetileg *köntöl-farol*, ill. *köntöl-faroz*, *köntör-farol*, *köntör-faroz* lehetett. Ebből az ikerszószerű mellérendelő összetételből alakult ki népetimológiával, a *falaz* ige „bevonásával” a ma is ismert 'hímez-hámoz', 'kerülgeti a szót, nem akarja egyenesen kimondani' jelentésű *köntörfalaz*. Az ÚMTsz. valamennyi említett variáns több előfordulását közli az Alföldről, a Székelyföldről pedig a *kenterfalaz*, *köntörfalaz* alakváltozatokat. Szatmár megyéből találunk adatokat a *köntörködik* 'sündörög valaki körül', 'törleszkedik valakihez' ige jelenlétére is.

Üdvözlettel:

B. Fodor Katalin
nyelvész, ELTE

HÍREINK

Anyanyelvünkről mint értékről – nyelvi továbbképzés újságíróknak

2023. szeptember 29-én és 30-án rendezték meg a Vajdasági Anyanyelvi Akadémia második részét a Vajdasági RTV székházában. A kétnapos, újságíróknak szóló képzés előadásait ezúttal is az Anyanyelvpolók Szövetsége által felkért szakemberek tartották meg: Pomozi Péter nyelvész, Fráter Zoltán irodalomtörténész, Török Annamária rádióbemondó és Blankó Miklós nyelvész. *A Magyar Szó tudósítása.*

„Nem pusztán az a célunk, hogy bemutassuk az anyanyelvet – arra vannak a leíró nyelvtanok, a nyelvtankönyvek –, hanem az is, hogy felmutassuk értékékként. Nem olyan egyértelmű ez a mai világban, de ezt a hitvallást meg kell tennünk, erősíteni a nemzeti azonosságtudatot. Nagyon sok rendezvényünk, ismeretterjesztő előadásunk és kiadványunk van, amelyeknek nemcsak az a célja, hogy összetartsa, hanem hogy megtartsa a magyarságot a határon túl is” – fogalmazott Nyiri Péter. A megnyitót követően Pomozi Péter nyelvész tartott plenáris előadást. „Másodszor veszek részt a Vajdasági Anyanyelvi Akadémián, és most arról lesz szó, hogy milyen újabb nyelvi és nyelvpolitikai folyamatok vannak a Kárpát-medencében a magyar nyelvterületen. Január óta három népszámlálás eredménye is ismeretes, a romániai, a szlovákiai és a szerbiai. Ezek alapján a média is új helyzetben van, mint ahogy a nyelvészek is új helyzetben vannak, az új helyzetre pedig új válaszokat kell adni, hiszen eleve új kérdések is vannak” – mondta. Máriás Endre, a Vajdasági Magyar Újságírók Egyesületének elnöke szerint rendkívül fontos, hogy minél több olyan lehetőséget biztosítsanak a kollégáknak, amelyek révén a személyes fejlődésük mellett a médiumokban folyó munka színvonalának emeléséhez is hozzájárulhatnak.

Pénteken este és szombaton délelőtt Török Annamária, Fráter Zoltán és Blankó Miklós műhelyfoglalkozásain vehettek részt az érdeklődők. Az Anyanyelvpolók Szövetsége, az Újvidéki Rádió magyar szerkesztősége és a

A képzés résztvevői az Anyanyelvpolók Szövetségének képviselőivel (Dávid Csilla, Magyar Szó felvétele)

Vajdasági Magyar Újságírók Egyesülete szervezésében megtartott, kétnapos képzés a Magyar Nemzeti Tanács támogatásával valósult meg.

Határtalan magyar irodalom 5.

Szeptember 20–23. között került sor a Határtalan magyar irodalom 5. című konferenciára hagyományosan Badacsonytomajban. Szervezői az Anyanyelvpolók Szövetsége, a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete és a Magyar Napló Kiadó voltak. Az idei konferencia témája „A felvilágosodás, a reformkor és a romantika a nemzet irodalmi tudatában”, melyhez az aktuális évfordulók kapcsolódtak: Hymnus – Petőfi – Madách [200] és Csokonai [250]. A rendezvény védnöke – szintén hagyományosan – Szili Katalin miniszterelnöki főtanácsadó, az Országgyűlés volt elnöke. Köszöntőt mondott a konferencián Juhász Judit, az Anyanyelvpolók Szövetségének elnöke is. A konferencia résztvevői szinte az egész Kárpát-medencei magyarságot reprezentáltak – a hazai előadókon kívül jöttek szakemberek a Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből, a Partiumból, Horvátországból. A résztvevők egyebek között áttekintést kaptak arról, hogyan viszonyultak a magyarokhoz, a magyar irodalomhoz a határon túli területeken. Előadás hangzott el a himnuszunkhoz való viszonyulásról Kárpátalján a brezsnyevi korban, az ukrán nacionalisták Petőfi-ellenes támadásairól, ugyanakkor arról is, hogyan nevezhették el nem sokkal az 1956-os forradalom után Szatmárnémeti egyik magyar iskoláját Kölcseyről. A tisztán irodalmi előadások mellett több előadás is foglalkozott az irodalom és a színház, az irodalom és a képzőművészet, illetve az írók képzőművészeti tevékenységének kérdéseivel. Több előadás tárgyalt – észt, német, olasz, szlovák – recepciókérdéseket, illetve mutatta be a külföldön különböző korokban megnyilvánuló Petőfi-kultuszt. Szó esett a lett és a magyar himnusz párhuzamáról (e két nép himnuszának első sora Isten áldását kéri a nemzetre), illetve a Vörösmarty Szózatának hatására született – eredetileg svéd nyelvű – költeményről, mely idővel finn himnusszá vált. A konferencia előadásait a Magyar Napló Kiadó jelenteti meg a Jánosi Zoltán szerkesztette Határtalan magyar irodalom sorozatában. A konferencia ún. kísérőprogramjaként kiállítást rendeztek Jankovics Marcellnak Az ember tragédiája című filmjéhez készített rajzaiból, valamint levetítették magát az egész estét betöltő filmet is. A rendezvényről részletes, képpel illusztrált beszámolót közölt a Magyar Nemzet napilap, s több részletben tudósított róla – mivel a konferenciának több határon túli résztvevője is volt – a Kossuth Rádió Határok nélkül c. műsora, s a közeljövőben beszámoló lesz olvasható a Magyar Napló folyóiratban is.

PONTOZÓ .... Grétsy László rovata

Először a Pontozó 2023. évi 3. számú rejtvényeinek megfejtését adjuk meg.

I. Szóláskvintett. 1. Lépre megy. 2. Ajtót mutat. 3. Kereket old. 4. Aprópénzre vált. 5. Tűkön ül. A megfejtések kezdőbetűi a *lakat* szót adják ki, s ez maga is egy zárfajta jelent. Nem vontunk le pontot azoktól sem, akik nem igazodtak a *lakat* szó betűihez.

II. Időutazás. 1. Étél + Dölt > Délelőtt. 2. Hegy + Mara > Egyhamar. 3. York + Egon > Egykoron. 4. Féle + Etes > Estefelé. 5. Esdő + Entz > Esztendő. 6. Azzá + Svéd > Évszázad. 7. Moha + Ókor > Homokóra. 8. Komi + Adás > Másodika. 9. Intő + Szid > Szintidő. 10. Szín + Topa > Tíznapos.

III. Hétszer hét. 1. Bátorít. 2. Campari. 3. Kormozó. 4. Hélios. 5. Nevetés. 6. Takaros. 7. Karaván. A kitöltött ábrából kiolvasható két zenei szakszó: Bariton, Szoprán.

IV. Szójátékos csattanó. Dehogy haragnak, nyugodtan megsimogathatod őket.

Könyvjutalomban (Kovács Pál: Jeles mondások – 3500 régi közmondás és példabeszéd az 1794-ben megjelent szótárból; összeállította Kiss Gábor) ezúttal a következők részesültek: Bacskó József, Balog Lajos, Együd Anna Mikolt, Gregor Zoltánné, Nagy Sándorné, Radnóti Léda, Sebők János, Váll Krisztina, Varga Gáborné, Variné Trifusz Mária.

A Pontozó új feladatai

I. Hétszer hét. Olvasóink az utóbbi pár évben már megismerték és megkedvelték ezt a fajta rejtvényünket is, amelyikben az ábra helyes kitöltése után még az átlókból is mindig ki kell olvasniuk valamit. Ezúttal a meghatározásra adott válaszok beírása után a bal felső sarokból a jobb alsó felé haladva egy posztóból készült egykori férfi felsőruha nevét betűzhetik ki, majd a sorok átrendezése után a jobb felső saroktól a bal alsó sarokig haladva egy egyenruhaféle öltözékét, amelyet főleg bizonyos foglalkozású, beosztású emberek viseltek. A meghatározásokra felelő szavakért 7-7 pont jár, az ábrából kiolvasható két ruhadarab nevéért pedig ugyancsak 7-7 pont, összesen tehát 21.

- Közismert robbanóanyag:
- Fontos kérdésről akár írásban folytatott vita:
- Ismeretlen helyen:
- A hét egyik napja:
- Város Baranya vármegye siklói járásában:
- Férjes, özvegy vagy elvált nő:
- Iszákos, kocsmázó ember:

II. Virágok. A virágok szeretetre méltó részei életünknek, így érthető, hogy egyik anagrammarejtvényünket ezeknek szenteljük. Ha olvasóink a bal oldali tízszer két kérdésre helyesen válaszolnak, mégpedig mindig egy-egy négy betű(jegy)ből álló szóval, akkor a két-két megfejtésnek összesen nyolc betűjéből minden bizonnyal ki tudják rakni a jobb oldali meghatározásoknak megfelelő virágneveket is. Minden helyes válaszáért 1 pontot lehet szerezni, a telitalálatos megoldás tehát 10x3, azaz 30 pontot ér.

1. Edzett, izmos: Szülő:	Sárga virágú díszcserje:
2. Rostély: Ásott kút párkánya:	Sárga, kék vagy tarka virágú növény:
3. A szóban forgó dolog belsejébe, népiesen: A kegyelmed alakból rövidült megszólítás:	Szőrös levelű, sárga virágú gyomnövény:
4. Amália egyik beceneve: Hitvány ember elavult szóval:	Illatos, lila virágú növény:
5. Istállótrágya, népiesen: Rémülten ébred:	Fehér, illatos virágú dísznövény:
6. A bánya igen fontos része: Könnyelmű, megbízhatatlan:	Sárga virágú, élő erdei növény:
7. Mesebeli lény: Épp hogy csak:	Illatos virágú, terebélyes díszfa:
8. ...-medence; egyik tájvédelmi körzetünk: Szőlő kisajtott leve:	Rózsaszín vagy fehér virágú növény:
9. „Klasszikus latin” hegy, hegység: Oltalmaz, strázsál:	Kék vagy sárga virágú, egyszikű növény:
10. Gondolat-, képzet-, idegen előtagként: Küzdelem:	Díszes virágú, üvegházi növény:

III. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül elég Az üvegtigris mosolya című túloldali rejtvény csattanóját beküldeniük. Értéke 25 pont. Mivel ezúttal csupán három feladvány fért bele a lapba, ezek együttes pontértéke 71 pont, de ahhoz, hogy valaki megfejtéseivel bekerülhessen a nyeresémsorsolásba, 60 szerzett pont is elég. Feladványaink megfejtését **2024. január 2-ig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó 1368 Budapest, Postafiók 250, vagy a rovat szerkesztőjének címére: gretsyl@t-online.hu Minden olvasónak jó fejtörést és sikeres megfejtést kívánunk a rejtvények készítői:

Varga István (I.), Grétsy László (II.), Schmidt János (III.)

A CSAT-TANÓ	▼	HIDROGÉN KIS-ÁZSIAI TÖRÖK TERÜLET	A LAKOSÁG HOGY LETÉNEK HELYZETE	ROSTOS GYŰMÖLCS-ITAL	Az Üvegtigris mosolya A hegyi út menti büfékocsi magától elkezd gurulni a lejtőn. A közelben álló vendégek egyike szellemesen kommentálja az esetet. (Szavait az ábrában rejtettük el.)	
JÁNOSKA OKTATÁSI IDŐSZAK	▶					
A MŰLT IDŐ JELE RÉSZESÜLŐ ENNIVALÓ TÁPLÁLÉK FÉL ÍV!	▶					
	▶					
	▶				MOTOROS MÓGOTT ŰL SZEGECS	BREKEGŐ KÉTÉLTŰ BELGA AUTÓJEL KRUPIE PÁL UTCAI PÖRGETI FIÚ
TITKÁRNÓ MASINÁJA NEM IS MÓGE!	▶		CINKÓ! AFRIKAI ORSZÁG REGI NEVE			
TITOKZATOS, REGÉBE ILLÓ	▶					
FIZETÉSÉT CSA-LÁDJÁNAK KÜLDŐ	▶					
NÉVELŐ LEDÉR ÓKORI NŐ HEKTO-	▶	ÉPITÉSI TÖRMELEK SZEMÉLYED				A VÉGÉN LEPIHEN! KÉRDŐ-SZÓCSKA
	▶				TUSIKA MŰVÉSZI VIRÁG-RENDEZÉS	
... KISS PÁL; GYERMEK-ORVOS	▶					ÜRESTOK! GÖRÖG EREDETŰ FÉRFINÉV
ITTRIUM VÍZSZINTES ELENTE	▶	BELSŐ FŰL! GYOM	ROSSZ-, IDEGEN ELÓTAGKÉNT AZ ILLETŐ	BECÉZETT LÉDA		
	▶					
FLUOR KURUC EZREDES (ANDRÁS)	▶		ELÉNK FIGYELMŰ DOKUMENTUM			... FUTÁSA; VÖRÖSMARTY EPOSZA
LEMEZ-SZÉLEK!	▶		AZT FIGYELI BELÜL SŰL!			
SPANYOL AUTÓJEL TENISZ-KELLÉK	▶	TÁVOLÍ UTÓD FELIDŐ VEGE!				
	▶		MÜNCHEN FOLYÓJA MUTATÓ-SZÓCSKA			RÓMAI 50-ES MAGYARÁZATOT AD
ÜZEM-KEZDET! EJTSD, RÖVIDEN	▶	HEVESI KÖZSÉG KÖVEL ELTALÁL		ZÁR, RETESZEL	MÁJUS ELEJE! HENTES-PORTÉKA	
A GARAM PARTJAI! NORVÉG AUTÓJEL	▶		NÉMET VÁROS SAINT, RÖVIDEN			
	▶			REBEG SZÍZOK DÉL-TIRO-LIVÖLGYE		SZURKO-LÓI ÖRÖM-KIALTÁS
MENYÉTFÉLE ÁLLAT SUGARÚT, RÖVIDEN SZED PÁROS BETŰI	▶		A PAVIÁN ROKONA ÁM, AZONBAN	ZŰG A FENYVES TOI ET ... (GÉRALDY)		
	▶				REGI ROMÁN LEJ. RÖV. DÉL. RÖV.	
TONNA TEÓNAK IS BECÉZIK	▶	R				!

Pomozsi Péter és Pusztay János kitüntetése nemzeti ünnepünkön

Pomozsi Péter átveszi a kitüntetést Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettestől (a szervezők felvétele)

Magyarország köztársasági elnöke augusztus 20-án alkalmából az Anyanyelvpolók Szövetsége két nyelvészének, az Édes Anyanyelvünk című folyóirat szerkesztőbizottsági tagjainak, Pomozsi Péternek és Pusztay Jánosnak is kitüntetést adományozott. Zékány Krisztina docens, az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője méltatásait az anyanyelvpolo.hu oldalon találják.

Pusztay János átveszi a kitüntetést Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettestől (a szervezők felvétele)

Kitüntették az Anyanyelvapolók Szövetségét a Károli Egyetem Napján

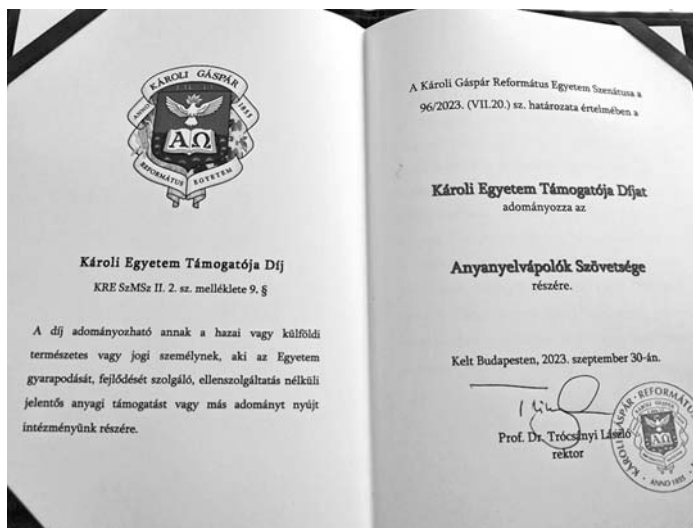
kitüntetései mellett az Egyetemi Díszpolgár címeket és a Károli Egyetem Támogatója díjakat is átadták.

2023. szeptember 30-án második alkalommal rendezték meg a Károli Egyetem Napját. A Ráday Ház dísztermében összegyűlő Károli Közösség ezen a napon emlékezett törvényi alapításának évfordulójára. A rendezvény helyszíne – a tavaly átadott Ráday Ház – a Károli Gáspár Református Egyetem életében szimbolikus: harminc éve, október 11-én tartotta az intézmény első ünnepélyes tanévnyitóját az akkori Ráday Kollégium dísztermében. A Károli Egyetem Napján az intézmény munkatársainak

A Károli Egyetem Támogatója díjat kapta az Anyanyelvapolók Szövetsége

„Az Anyanyelvapolók Szövetsége az emberközpontú nyelvművelés legfőbb öre határon innen és határon túl. Közösség, amely legfőbb feladatának tekinti anyanyelvünk értékeinek tudatosítását és népszerűsítését. E szellemiség jegyében támogatja a Pedagógiai Kar által szervezett Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási versenyt, valamint a Kányádi Sándor versmondó és versillusztrációs versenyt. A szövetség elnöke 2013 decembere óta Juhász Judit Kazinczy- és Pethő Sándor-díjas rádiós újságíró, akinek életútja igaz példája annak, hogyan lehet keresztény emberként hitelesen és becsületesen, szeretettel szolgálni a közösséget” – fogalmaznak a méltóságban.

A kitüntetést Trócsányi László rektortól Juhász Judit elnök vette át.

(Forrás: kre.hu)

„Ismergetjük, tanuljuk egész életünkben anyanyelvünket is, ezt a sokszínű, sokarcú csodát. S minél jobban megismerjük, annál szebbnek, gazdagabbnak, csillogóbbnak látjuk.”

Lőrincze Lajos

A ribizli elnevezései régen és ma – Pelczéder Katalin cikke

Blanka fehér ribizli

Junifer piros ribizli

Jonkheer van Tets piros ribizli

Aranka magas törzsű fekete ribizli

A képek Pelczéder Katalin A ribizli elnevezései régen és ma című cikkét illusztrálják.
A felvételeket a Csodakertész Barna Faiskolának köszönhetjük.
(<https://www.csodakertesz.hu/>)